

KIRIKKALE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI

ZEYNEP ÖZDEM

**KIRIM KARASUBAZAR'DA SOSYO-EKONOMİK HAYAT
(17. YÜZYIL SONLARINDAN 18. YÜZYIL ORTALARINA KADAR)**

Yüksek Lisans Tezi

TEZ YÖNETİCİSİ
YRD. DOÇ. DR. KAYHAN ATİK

KIRIKKALE-2006

ÖZET

Karasubazar adıyla bir yerleşim yeri olarak varlığı 13. yüzyıldan itibaren bilinen şehrin tarihi, Kırım'ın ilk sâkinleri olduğu bilinen İskitler (M.Ö. VIII. yüzyıl) ile başlar. Ardından Yunanlılar, Sarmatlar, Alanlar, Gotlar, Avrupa Hunları, Hazarlar, Peçenekler, Kumanlar ile devam eder. 13. yüzyılın ikinci yarısında Altınordu Devleti'nin toprakları içerisindeydi. Nihayet 1441'lerde Kırım Hanlığı dönemine girilir. 1475'ten sonra ise Osmanlı Devleti'ne bağlanan Kırım Hanlığı'nın 40-50 civarındaki (15.-18. yüzyıllar) kaza bölgesinden biridir. İlk çağlardan beri ipek yolu ile bağlantılı yarım adanın kuzey-güney noktasında geçiş vazifesi yapan Karasubazar hanlık döneminde gelişmesini artan hızla devam ettirir. Bu kaza bölgeleri arasında bir kozmopolit ticarî şehir yerleşim birimi olarak yerini alır.

17. yüzyılın ikinci yarısında tahmini olarak -18.yüzyıla kadar artan bir şekilde seyreden- 35.812 kişilik nüfusa sahiptir. Bu nüfus, üçü gayri müslimlere ait büyüklü-küçüklü otuz iki mahallede yaşar.

Şehrin on hanı, altı çarşısı, beş pazarı, otuz camisi, kilise ve havrası, altı hamamı, sekiz mektebi, beş medresesi, yirmiyedi sebilhanesi, Mevlevî, Halvetî, Yesevî gibi tarikat mensuplarınca kurulmuş tekkeleri vardır. Bütün bu vakıf müesseseleri kiremit örtülü kârgir binalardır.

Sürekli ve düzenli kuzey akınlarından elde edilen esirler bağ-bahçe işlerinde, hayvan sürülerinin bakımında, evlerde birer yardımcı, şehir müesseselerinde, özellikle çarşı-pazarlarda nitelikli insan gücü olarak istihdam edilenlerdir.

Tek eşliliğe dayalı geniş aileler büyükçe bir avlu içerisinde tek ya da iki katlı çit ya da kerpiç evlerde yaşarlar. Bozacı, meyhaneci, kalpakçı, kürkcü, kalaycı, demirci, sıvacı, esirci gibi birçok esnafın dışında iç ve dış ticârete çıkan tüccarı bulunmaktadır.

Kalgay sultanın idâresindeki bu şehrin yönetim ve denetiminde kadiya yardımcı olan görevliler nakîbü'l-eşrâf vekîli, yeniçeri serdârı, zâbit, beytûlmâl emini, konakçı, kethüdâ ve pençik emini.

ABSTRACT

The history of the city known as a settlement called Karasubazar since the 13th century starts with the Iskits (B.C. 8th century) who are known to have been the first residents in Crimea. The Greeks, the Sarmats, the Alans, the Gots, the European Huns, the Hazars, the Peçeneks and Kumans follow them. It is included in the borders of Altınordu Government in the second half of the 13th century. Finally, the era of the Crimea Khanate starts in 1441s. It is one of about 40-50 states (15th – 18th centuries) of the Crimea Khanate conquered by the Ottoman Empire after 1475. Karasubazar, which serves as a passage on the north-south part of the peninsula which has a connection with the silk way since the antiquity, goes on its development continually during the khanate. It keeps its place as a cosmopolite trade city among these states.

In the second half of the 17th century it has an approximate population of 35.812, which goes on increasing until the 18th century. This population lives in small and large thirty-two districts, three of which belong to the non-muslims.

The city has ten inns, six shopping districts, five bazaars, thirty mosques, churches and synagogues, six public baths, eight schools, five medreses, twenty-seven sebhanes –a building where water is distributed free-, dervish lodges established by the people connected to the religious orders such as Mevlevî, Halvetî and Yesevî. All these foundation institutions are stone buildings covered with tiles.

The captives from the continual and systematic north raids are the ones employed in gardening, animal herds care, at homes as maids and as well-qualified human power at the city institutions and especially at the shopping districts.

The large families of single wife system live in houses made of sundried bricks or hedges with one or two floors in a large yards. Except from several tradesmen such as maker and seller of boza, tavern keeper, maker or seller of fur caps, maker or seller of fur, tinner, ironworker, plasterer and slave trader, there are merchants dealing with domestic and foreign trade.

The officials assisting the cadî for the management and control of the city governed by the Criman Khan are the agent of the representative of the sheriff of

Mecca, janissary chief, policeman, an officer concerned with the law of public tressure, billeting officer, the chief and the officer assigned by the customs house on payment of the slave duty.

KİŞİSEL KABUL/AÇIKLAMA

Yüksek lisans tezi olarak hazırladığım “Kırım Karasubazar’da Sosyo-Ekonomik Hayat (17. Yüzyıl Sonlarından 18. Yüzyıl Ortalarına Kadar)” adlı çalışmamı, ilmî ve ahlâkî geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazdığımı ve faydalandığım eserlerin bibliyografyada gösterdiklerimden ibaret olduğunu, bunlara atıf yaparak yararlanmış olduğumu belirtir ve bunu şeref ve haysiyetimle doğrularım.

.../.../2006

Zeynep ÖZDEM

ÖNSÖZ

Bu bir kayıp şehrin hikâyesi. Olay örgüsünde birçok el gizli. Yüzyıllar evvelinden yaşananları sicile geçen kadı ya da kâtibinden, defterleri muhafaza eden görevlilere; bu defterlerin mikrofilm ve fotoğraflarını, 1992 yılında Kırım Devlet Arşivi kalorifercisi tarafından kalorifer kazanına atılmak üzereyken kül olmaktan kurtaran arşiv müdürü Antonina'ya ve elbette, bunları Kırım'a gidip inceleyen, oradan Türkiye'ye ve Türk araştırmacılarına ulaşmasını sağlayan tarihçiler Halil İnalçık'a, Ahmet Nezihî Turan'a ve diğerlerine uzanan eller.

Bu çalışmanın temel kaynağı Kırım Hanlığı Şer'iyye Sicilleri koleksiyonu arasında yer alan Karasu defterleridir. Şer'iyye sicilleri, buldukları bölgede sivil idâre ve bütün hukukî işlerden sorumlu kadılar tarafından tutulan ve gerektiğinde tekrar kullanılmak üzere muhafaza edilen defterlerden oluşmaktadır. Bunlar, hem ahâlinin her türlü şikâyet ve dilekleri ile terekelerini, hem de gerek merkezden kadıya gönderilen ferman, berat gibi emirleri ve gerekse kadının merkeze ilettiği ilam ve hüccetleri içermektedir. İşte bu nedenle yaşanan yer ve insanlar hakkında -siyasî, idarî, askerî, sosyal, ekonomik tarih; hukuk, kültür ve sanat tarihine ilişkin- çok zengin bilgiler edinilmesini sağlamaktadır¹.

Çalışma, yukarıda belirttiğimiz Karasu defterlerine ait veriler ışığında, ana kaynak ve araştırma-inceleme eserlerden de istifâde edilerek hazırlanmıştır.

“Şehir nerede bulunmaktadır, neden bu adı almıştır?” gibi genel tanımaya dayalı sorulara verilecek cevaplarla bir başlangıç yapılmak istenmiş ve bu nedenle giriş bölümünde şehrin bulunduğu coğrafya, şehre adını veren unsurlar, şehrin siyasî tarih gelişimi ve bugünü hakkında bilgi verilmiştir. Ayrıca kullanılan kaynaklardan bahsedilmiştir.

Şehrin incelediğimiz dönemler içindeki anlatımına yönetenler sınıfı ile başlanılarak birinci bölümde idarî yapı ve görevliler ele alınmıştır.

Her ne kadar sosyal hayatla ekonomik hayatı birbirinden ayırmak güç de olsa, İslâm/Osmanlı şehir plânı göz önüne alınarak, yerleşim alanları/mahalleler

---

¹ Şer'iyye sicilleri ile ilgili geniş bilgi için bkz. Ahmet Akgündüz, *Şer'îye Sicilleri*, I-II, İst. 1988-89. Sicil çalışmaları, bir kaynak olarak sicilleri kullanan çalışmalar, kaynak ve kaynağı kullanmaya ilişkin problemlerin toplu bibliyografya ile değerlendirildiği son çalışma için bkz. Yunus Uğur, “Mahkeme Kayıtları (Şer'îye Sicilleri): Literatür Değerlendirmesi ve Bibliyografya”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, I/1, s. 305-344.

merkezinde sosyal hayat ikinci bölümde; ticarî mekânlar ve ekonomik hayat da dördüncü bölümde anlatılmıştır. Üçüncü bölüm de sosyal ve ekonomik hayatta etkin rol aldıkları sicillerde kapladıkları geniş yerden de anlaşılan kölelere ayrılmıştır.

Bu çalışmanın ortaya çıkmasında teşvik ve yönlendirmeleri için danışmanım Kayhan Atik'e, Hüseyin Çınar'a, bütün öneri, sabır ve desteği için Ahmet Nezihi Turan'a, siciller üzerine ilk okumalarda bana hocalık eden arkadaşım Hasan Hüseyin Güneş'e, harita temini ve bir Rusça metnin çevirisinde yardımları dokunan *Kırım Türkleri Kültür ve Yardımlaşma Derneği* çalışanlarına ve elbette her zaman yanımda olduklarını hissettiren annem, babam, ablam ve dostlarım Elif ile Züleyha'ya teşekkür ederim.

Zeynep Özdem

Kırıkkale-2006

İÇİNDEKİLER

ÖZET	II
ABSTRACT	III
KİŞİSEL KABUL/AÇIKLAMA	V
ÖNSÖZ	VI
İÇİNDEKİLER	VIII
TABLolar DİZİNİ	XI
KISALTMALAR	XII

GİRİŞ

A. BİR KIRIM ŞEHRİ: KARASUBAZAR	1
B. KAYNAKLAR VE ARAŞTIRMALAR	8
1. Şeriyye Sicilleri	8
2. Diğer Kaynaklar (Seyahatnâmeler, Elçi Raporları, Hatıralar, Ansiklopediler	11
3. Araştırmalar	12

BİRİNCİ BÖLÜM

ŞEHRİN İDARİ YAPISI VE GÖREVLİLERİ

A. İDARİ YAPI	14
B. GÖREVLİLER.....	15
1. Kalgay Sultan.....	15
2. Şirin Beyi	16
3. Kadı ve Diğerleri.....	19
a. Karasu Kadısı	19
b. Nakîbü'l-Eşrâf Vekili.....	20
c. Yeniçeri Serdârı	22
d. Şehrin Zâbıtı.....	23
e. Beytûlmâl Emîni	26
f. Konakçı, Kethüdâ ya da Cemaatbaşı, Pençik Emîni.....	31

İKİNCİ BÖLÜM
SOSYAL HAYAT

İNSANLAR, MEKÂNLAR, KURUMLAR

A. ŞEHRİN NÜFUSU VE DEMOGRAFİ	34
1. Nüfus ve Nüfusun Unsurları	34
2. Mahalleler ve Nüfus Dağılımı	37
B. MAHALLE HAYATI	40
1. Ev ve Aile	43
a. Evlerin Şekli ve Fiyatları	43
b. Evlenme ve Aile Bağları	48
c. Aile Bağlarının Kopması	59
2. Vakıf	66

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
KÖLELER

A. KARADENİZ'DE GELENEKSEL İNSAN TİCÂRETİ	77
B. TASVİR, KAYNAK, İSTİHDAM	78
1. Kölelerin Tasviri	78
2. Temin Biçimi	81
3. İstihdâmı	84
C. SATIŞ, EFENDİ-KÖLE İLİŞKİSİ, AZAD	92
1. Satışlar	92
2. Kölelerle Efendileri Arasındaki İlişkiler ve Azad Etme	99

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
EKONOMİK HAYAT

PARA POLİTİKASI, ESNAF VE TÛCCAR

A. PARA POLİTİKASI	106
B. ESNAF VE TÛCCAR	113
1. Ticarî Mekânlar ve Kurumlar	113
a. Hanlar	113
b. Çarşı ve Pazarlar	118
2. Esnaf Teşekkülleri	122

a. Bozacılar	126
b. Meyhaneciler.....	127
c. Kahveciler	129
d. Arabacılar	129
e. Ayakkabıcılar	130
f. Debbağlar	132
g. Bezzazlar ve Terziler.....	132
3. Narh Uygulaması	134
4. Ticarî Ortaklıklar.....	141
a. Müdârebe	143
b. Müşâreke.....	145
SONUÇ	148
BİBLİYOGRAFYA	150
EKLER.....	162
ÖZGEÇMİŞ	171

TABLULAR DİZİNİ

Birinci Bölüm

Tablo I :Şehirde Görev Yapmış Kadılar	20
Tablo II: İki Seyyidin Terekesi	21
Tablo III: Şehirde Görev Yapmış Eminler	27

İkinci Bölüm

Tablo I: İncelenilen Terekelere Göre Şehrin Nüfusuna Ait Veriler	35
Tablo II: Şehrin Mahalleleri	38
Tablo III: Şehir Sakinlerinin Ev Sahipliği Durumu	45
Tablo IV: Kişi Sayısına Göre Aileler	49
Tablo V: Çocuk Sayısına Göre Aileler	49
Tablo VI: Çeşitli Mahallelerde Toplanan Vakıf Akçeleri	69
Tablo VII: Şehir Sakinlerinin Servet Dağılımı	74
Tablo VIII: Esnafın Servet Dağılımı	75
Tablo IX: Şehrin En Zengini	76

Üçüncü Bölüm

Tablo I: Köle Sahibi Kadınlar	91
Tablo II: Köle Sahibi Erkekler	91
Tablo III: Şeyh Abdülaziz Efendi'nin Köleleri	98
Tablo IV: Mahmud Çelebi'nin Köleleri	98

Dördüncü Bölüm

Tablo I: 1095/1684 Rûz-ı Hızır'da Bakkalâna Verilen Narh Listesi	138
Tablo II: 1095/1684 Rûz-ı Kasım'da Bakkalâna Verilen Narh Listesi	139

KISALTMALAR

ASAM	Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi
AÜDTCFD	Ankara Üniversitesi, Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi Dergisi
bkz.	Bakınız
çev.	Çeviren
DİA	Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
ed.	Editör
Eİ ²	Encyclopaedia of Islam
Ekonomik-Sosyal Tarih	Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi
haz.	Hazırlayan
H	Hicrî
İA	Milli Eğitim İslâm Ansiklopedisi
Kabile	“Han ve Kabile Aristokrasisi: I. Sahib Giray Döneminde Kırım Hanlığı”
Kazaklar	Özü'den Tuna'ya Kazaklar-I
Kefe	Osmanlı Hakimiyetinde Kefe (1475-1600)
KŞS	Kırım Şeriyeye Sicilleri
MEB	Milli Eğitim Bakanlığı
M.Ö.	Milattan önce
M.S.	Milattan sonra
OSAV	Osmanlı Araştırmaları Vakfı
örn.	Örneğin
s.	Sayfa
Seyahatnâme	Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi
Siciller Bulundu	“Kırım Hanlığı Kadı Sicilleri Bulundu”
TDAV	Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı
TTK	Türk Tarih Kurumu
Yay.	Yayınlayan

GİRİŞ

A. BİR KIRIM ŞEHİRİ: KARASUBAZAR

Batı ve güneyden Karadeniz, doğu ve kuzeyden Azak Denizi ile çevrili, kuzeyden Orkapı berzahıyla ana karaya bağlanan, 29°-36° doğu meridyenleri, 44°-46° kuzey paralelleri arasında yer alan, 26.140 km² yüz ölçümüne sahip Kırım yarım adası¹ esas olarak üç ana bölümden oluşmaktadır². Bu ayrıma sebep olan unsur, güneybatıdan Kerç yarım adasına kadar uzanan Yayla sıradağlarıdır³. Buna göre; dağların kuzeyinde kalan ve yarım adanın ¾'ünü kaplayan kısım bozkır, çöl ya da ova alanı; Yayla Dağları ve diğer Kırım dağlarının oluşturduğu, dar bir şerit halinde uzanan kısım dağlık alan ya da orta bölge; dağların güneyindeki kısım kıyı kesimi ya da yalı boyu olarak adlandırılmaktadır⁴.

Karasubazar; Bahçesaray, Akmescit, Eski Kırım (Solhat), Kırkyer (Çufutkale) gibi diğer önemli şehirlerin de bulunduğu güney cephede, orta bölüm olarak da adlandırılan dağlık kesimde kurulmuş bir şehirdir. 34°- 36' doğu meridyenleri, 45°- 03' kuzey paralelleri arasında yer alan, 1.890 km² yüz ölçümüne sahip⁵ şehrin güneybatısında Akmescit (45 km mesafede), doğusunda Kefe (60 km) ve Eski Kırım (40 km) yer almaktadır. Kuzeyden Akkaya Dağı ve çeşitli tepelerle, güneyden de Yayla dağları ile çevrilidir⁶. Şehrin neden bu adı almış olduğunun yanıtı adını oluşturan iki kelimedeyi yatar: Karasu ve pazar. Karasu, Yayla dağlarından gelen birçok çayın birleşimiyle oluşmuş, kuzeydoğuya doğru akıp Azak Denizi'ne dökülen⁷, Evliyâ Çelebi'nin deyimiyle, temmuz ayı hariç diğer aylarda, üzerinde kurulu kârgir köprüleri temelinden yıkabilecek güçte hep coşkun ve taşkın bir halde akan, hayat kaynağı, büyük bir nehirdir⁸. Nehrin iki yakasındaki verimli araziye

---

¹ "Kırım", *DİA*, XXV, s. 447.

² Yücel Öztürk, *Osmanlı Hakimiyetinde Kefe (1475-1600)*, Ank. 2000, s.199; Hakan Kırımlı, "Kırım Tatarları", www.kirimderneği.org.tr/ / 05.01.2005.

³ Edhem Fevzi Gözaydın, *Kırım, Kırım Türklerinin Yerleşme ve Göçmeleri*, İst. 1948, s. 12.

⁴ Öztürk, *aynı yer*; Kırımlı, *aynı yer*.

⁵ www.vatankirim.net/coğrafya/yazi.asp?yazi=karasubazar/05.10.2005.

⁶ C. M. Kortepeter, "Karasu-bazar", *EI²* (İng.), IV, s. 629-630.

⁷ Şemseddin Sâmî, *Kâmusu'l- A'lâm*, V, s. 3634.

⁸ "Karasu tuğyân ile geldikte kârgir binalı kantaraları temelinden münhedim eder dîvâne-var cûş [u] hurûş eder bir nehr-i azîmdir, ammâ Temmûz'da azacık cereyân ader". Evliyâ Çelebi, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, haz. Y. Dağlı-S. A. Kahraman-R. Dankoff, VII. Kitap, İst. 2003, s. 246.

uzanmış şehir, doğu-batı kervan yolu üzerinde önemli bir pazar yeri/ticâret merkezidir⁹. Kefe, Kerç ve diğer Kırım şehirlerine de bu ticâret yolları ile bağlıdır¹⁰.

Sadece “Karasu” denildiğinde de bu şehir anlaşılmaktadır. Nitekim belgelerde, büyük şehir anlamında “*mahmiye-i Karasu*¹¹” tâbiri geçmektedir.

Şüphesiz, farklı özelliklere sahip coğrafyalarda yaşayan dünya milletlerinin, varlıklarının devamı için sahip olduklarıyla olamadıklarını bütünleştirme zorunluluğu hissetmeleri ticâreti doğurmuştur. Karadeniz kıyıları eski çağlardan beri, Asya’dan Avrupa’ya uzanan yolların ana kavşak noktası oluşu ile Akdeniz dünyası ile Baltık ülkelerine kadar uzanan bölgeler arasında ekonomik bütünlük sağlamıştır¹². Bu ticarî yoğunluktan fazlasıyla nasîbini alan Kırım’ın Kefe, Suğdak, Gözleve, Eski Kırım, Balıklava, Akyar ve Karasubazar gibi hemen hemen bütün şehirleri bu ticârete katkıda bulunmaktadır¹³. Doğu emtiası olarak bilinen çeşitli kumaşlar, ipek, baharat gibi mallar, Kefe ya da Azak’tan başlayıp Rusya’ya uzanmakta, bu mallar oradan Avrupa ve Baltık ülkelerine akmaktadır. Yünlü kumaşlar, kürk, keten, demir araç-gereçler vs. aynı güzergâhla Karadeniz’in güneyinden Akdeniz’e taşınmaktadır¹⁴. Kırım bu mübâdeleye hububat, deri, tuz, meyve-sebze, şarap, keçe, kürk, bal ve bal mumu gibi ürünlerle¹⁵ ve esir ticâretiyle iştirâk etmektedir. Karasubazar’ın buradaki önemi, Kırım’ın ortasında bulunması dolayısıyla kervan yolunun kavşak noktası olması, hanları ve kervansaraylarıyla tüccara mallarını depolama ve dinlenme imkânı tanınması, ahâlisinin ürettikleriyle övüneceği kalitede mallarını sergilediği canlı çarşı ve pazarlara sahip oluşudur. Örneğin, İstanbul’un tahıl¹⁶ ve esir ihtiyacı “Küçük İstanbul” adıyla önemine vurgu yapılan Kefe aracılığıyla sağlanmaktadır. Akdeniz’den gelen zeytin yağı, sabun, şarap, kuru meyve gibi ürünlere karşılık

---

⁹ Kortepeter, aynı makale, s. 630.

¹⁰ Mirza Bala, “Karasu-bazar”, *İA*, VI, s. 335.

¹¹ Örn. KŞS, XXV, s. 54b/2.

¹² Bkz. Metin Tuncel-Faruk Bilici, “Karadeniz”, *DİA*, XXIV, s. 385-390; Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, çev. Halil Berktaş, I, İst. 2000, s. 327-364.

¹³ Bu şehirleri XVI. yüzyılda Polonyalı bir Kırım elçisinin anlatımıyla görmek için bkz. Martin Bronevskiy, *Kırım*, çev. Kemal Ortaylı, Ank. 1970, s. 13, 21, 22, 28, 31, 35, 37.

¹⁴ İnalçık, *aynı eser*, s. 332, 334.

¹⁵ Gözaydın, *aynı eser*, s. 47.

¹⁶ 1755’te İstanbul’a Fransız elçi tercümanı olarak gelen Baron de Tott o yıl İstanbul’da açlık başgösterdiğini, bütün ümitlerin Karadeniz’den gelecek buğday yüklü 70 gemiye bağlandığını, gemilerin gece çıkan fırtınada batmaları sonucu İstanbul’un o yıl dehşet ve şaşkınlığa kapıldığını yazar. Baron de Tott, *Türkler ve Tatarlara Dâir Hâtıralar*, çev. Mehmet R. Uzmen, [İst.] [1976], s. 27-28.

Karadeniz'den tahıl, balık, hayvan ve çeşitli hayvan ürünleri ihraç edilmektedir¹⁷. Kefe'deki büyük esir pazarına Leh, Rus, Nemçe, Çerkez, Boğdanlı esirleri ve kıyıya tahıl ve hayvan ürünleri gibi step mallarını taşıyan yol, steple sahil kesim arasındaki Karasubazar'dır.

Gözleve, Sudak, Akkerman, Akmescit, Mankup, Eski Kırım, Kefe gibi kalesi mevcut ya da surlarla çevrili şehirlere karşın Karasubazar'ın 17. yüzyılda çarşı ortasında, dik bir yerde kurulmuş Sefer Gazi Ağa Hanı¹⁸ ihtişamlı duruşuyla hem şehrin kalesi görünümünü vermekte hem de şehrin mâhiyetini en güzel şekilde temsil etmektedir. Şehir, bir Kırım destanında da şu dörtlülle anlatılır:

*“Karasuv dedikleri bir uzun çarşı
Şehri kurulmuş dağlara karşı
İstanbul'dan kelir bezi kumaşı
Çetenden evleri anda seyir ittim.”¹⁹”*

Karasubazar adıyla bir yerleşim yeri olarak varlığı en erken XIII. yüzyıldan itibâren bilinmektedir²⁰. Ancak, yukarıda da belirtildiği gibi ipek yolu²¹ ile bağlantılı yarım adanın önemli bir noktasında yer alması, buranın daha ilk çağlardan itibâren bu adı çağrıştıran bir ada sahip olduğunu düşündürmektedir.

Karasubazar'ın siyasî tarihi doğal olarak yarım adanıniki ile paralellik arz etmektedir. Tarih boyunca özellikle Asya içlerinden gelen çeşitli kavimlerin uğrak yeri olan Kırım yarım adasının en eski sakinlerinden (M.Ö. VIII) İskitler²² ile M.Ö. VI. yüzyılda kıyıda koloni kurmuş; ancak iç kesimlere nüfûz edememiş Yunanlılar arasında sonraları başlayan ticarî ilişkiler sırasında²³, geçiş bölgesi olan Karasubazar mevkiinde, her iki kavmin de varlığı hissedilmiş olmalıdır. Roma'nın özellikle sahilde hâkimiyet sürdüğü yıllarda (M.Ö. I - M.S. IV) iç kesimlerde Sarmatlar bulunmaktadır. Bu dönemler ile VI. yüzyılda başlayan Bizans döneminde kıyı ile iç kesim arasındaki ilişki süreklilik arz etmiştir. II. yüzyılda gerçekleşen göçlerle sahilde Alanlar ve Gotlar etkili olmaya başlar. Ama teorik çizgide Roma hâkimiyeti

---

¹⁷ İnalçık, *aynı eser*, s. 327.

¹⁸ *Seyahatnâme*, aynı yer.

¹⁹ Erdoğan Aslıyüce, *Ukrayna Toprağında Turan'dan Kırım'a*, İst. 2001, s. 33.

²⁰ Hakan Kırımlı, “Karasubazar”, *DİA*, XXIV, s. 472.

²¹ İpek yolu için bkz. Nebi Bozkurt, “İpek Yolu”, *DİA*, XXII, s. 369-372.

²² Bedriye Sabit, *Kırım'ın Osmanlı İmparatorluğu'na Eklenmesi Meselesi*, İst. 1934, s. 2.

²³ “Kırım”, *DİA*, s. 448.

devam etmektedir²⁴. IV. yüzyılda başlayan Avrupa Hun akınlarına katılmayan Alanlar ve Gotlardan bir kısmı dağlık araziye yerleşir. Gotlar kendi şehirlerinde muhtar idâreler kurarlar. Bu durum ancak VII- VIII. yüzyıllarda Hazar hâkimiyetiyle sona erer²⁵. Özellikle Çufutkale (Kırkyer)' de yerleşmiş olan Alanların da, şehri ellerinde tutmak için kuvvetli müdafaalarda bulunmaları onların güçlü bir varlığı olduğunu göstermektedir²⁶. Hazar hâkimiyetiyle birlikte iç kesimlerde teorik anlamda süren Bizans hâkimiyeti de son bulur²⁷. X. yüzyılda Peçenekler steplerle birlikte dağlık arazide de görülür. Ardından bütün Kırım'da XI. yy. ortalarından XIII. yy. ortalarına dek sürecek Kıpçak (Kuman) hâkimiyetinin yaşandığı dönem başlar. 1241'de Altınordu Devleti kurulur ve kuvvetli Altınordu nüfûzunun ardından 1441'lerde Kırım Hanlığı dönemine girilir.

Peçenek ve Uzlar gibi, Güneydoğu Avrupa bozkırlarında bir devlet kuramayıp daha çok kavmî esaslara göre birleşmiş topluluklar halinde yaşamış olan Kıpçaklardan yarım adada bulunanlar, bölgedeki şehirlere yerleşmiş, ticarî hayata atılmış ve bazı küçük kasabalar kurmuşlardır²⁸. Karasubazar adıyla bir yerleşim yerinin kuruluşu XIII. yüzyıla rastladığına göre bu şehir Kumanlar veya bir siyasî teşekkül adı vermek gerekirse, Altınordu tarafından kurulmuş olmalıdır.

Altınordu'nun son zamanları ile Kırım Hanlığı'nın kuruluş safhasında meydana gelen kabîle savaşlarında tahribâta uğrayan, ilk çağlardan itibâren siyasî, sosyal, ekonomik zenginlik içeren şehrin yeniden kuruluş ve asıl yükselişi Kırım Hanlığı zamanında olur²⁹. 1475 yılında Kefe ve diğer Kırım sahillerinin Osmanlı hâkimiyetine geçmesiyle Kırım, siyasî hâkimiyet anlamında; doğrudan Osmanlı idâresindeki bölge ve Osmanlı Devleti'ne bağlı hanlık ülkesi olmak üzere iki kısma ayrılır³⁰. Kerç'ten itibâren; Suğdak, Yalta, Akkerman gibi limanların çevresindeki arazi ile birlikte çok ince bir sahil şeridini içine alan Kefe sancak/eyâlet merkezli Osmanlı hâkimiyet bölgesinin kuzeyindeki, Bahçesaray merkezli, dağlık ve bozkır

---

²⁴ Öztürk, *aynı eser*, s.1.

²⁵ "Kırım", *aynı yer*.

²⁶ Gözaydın, *aynı eser*, s.20.

²⁷ Öztürk, *aynı yer*.

²⁸ M. Uydu Yücel-A. Bilgin-N. Hacıeminoğlu, "Kıpçaklar", *DİA*, XXV, s. 421.

²⁹ Kırımlı, *aynı yer*; "Karasubazar"/ www.qirimtatar.by.ru/karasubazar.htm (Rusça)/05.09.2005.

³⁰ Ahmet Nezih Turan, "Kırım Hanlığı Kadı Sicilleri Hakkında Notlar", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, 9, s. 1.

alan Kırım Hanlığı'na ait olur³¹. Hanlığa bağlı bir kadılık olarak yönetilen Karasubazar, I. Mehmet Giray (1514-1523) döneminden itibaren XVI. yüzyılda Kırım'ın en büyük ve nüfusu en fazla şehirlerinden biri haline gelerek cami, kervansaray, medrese, çeşme gibi pek çok mimarî eserle donatılır³². Bu dönemde de kuzeyden ve güneyden gelen malların depolandığı şehir, hem hanlığın handan sonraki en önemli şahsı kalgay sultanın ilk zamanlar Akmesic'ten sonraki karargâhı³³, hem de hanlığın ilk kuruluşundan itibaren önemini koruyan Şirin kabîlesinin Kerç'e kadar uzanan güzergâhlarının başlangıç noktası ve beylerinin de ikametgâhı³⁴ olması açısından ayrı bir siyasî öneme sahiptir. Evliyâ Çelebi'nin deyişiyle 17. yüzyılda Karasubazar: “Şehr-i 'azîm ve mâ'mûra-i kadîm, belde-i dîlcû, ya'ni bender-âbâd Karasu'dur³⁵.”

1624-1675 yılları arasında Zaporog Kazaklarının akınlarına³⁶ rağmen gelişmesini devam ettiren Karasu, 1736'da general Münnich komutasındaki Rus ordularınca Bahçesaray'ın tahrip edilmesi üzerine II. Feth Giray Han tarafından geçici bir süre için başkent yapılır³⁷. 1737 yılında Kalmuklarla işbirliği yapan general Douglas komutasındaki Rusların yağma ve tahribinden aldığı ağır yarayı sarmaya çalıştıysa da 1771'de Rusların ikinci tahribâtına yenik düşer. Zamanla ucuz ürünlerin şehre girmesi ve Tatar nüfusunun da azalmasıyla Karasubazar'ın refah ortamında gedik açılır³⁸.

Kırım halkı tarafından hâin olarak adlandırılan Şahin Giray'a karşı 1777'de başlatılan umumî ayaklanmanın merkezi burası olur. II. Katerina'nın Kırım'ı ilhâkına dâir 8 Şubat 1783 tarihli fermanı da “Karasubazar Beyannâmesi” adıyla general Potemkin tarafından burada okunur³⁹.

1783 yılında Kırım'ı ilhâk eden Rusya, bundan sonra uygulayacağı politikalarda Kırım'ı ebedî bir Rus-Slav toprağı hâline dönüştürmeyi esas amaç

---

³¹ Öztürk, *aynı eser*, s. 6.

³² Kırımlı, *aynı yer*; “Karasubazar”/ www.qirimtatar.by.ru/karasubazar.htm (Rusça)

³³ Bala, *aynı yer*.

³⁴ Kortepeter, *aynı yer*.

³⁵ Evliyâ Çelebi Karasubazar'ı tasvire başlarken bu ifâdeyi kullanır: Eski şehirlerden, gönül alıcı güzellikte, şen, mâmur ticâret merkezi. *Seyahatnâme*, *aynı yer*.

³⁶ Kırımlı, *aynı yer*.

³⁷ Bala, *aynı yer*.

³⁸ Bala, *aynı makale*, 335-336; Kortepeter, *aynı yer*.

³⁹ Bala, *aynı makale*, s. 336.

edinecektir. Bu ise yarım adanın yerli halkı olan Kırım Tatarları ve onların tarihî kalıntılarından tamamen temizlenmesiyle mümkün olacaktır⁴⁰.

Karasubazar, 1802’de Rus idâresince kurulan Tavrida Vilâyeti’nin Simferopol (Akmescit) idarî bölgesinin bir kasabası haline getirilir⁴¹. Rus yönetimine rağmen yarım ada üzerinde Türk-İslâm demografik ve kültürel yapısını koruyabilen birkaç şehirden biri olur. Cami ve medreselerin önemli kısmı faaliyetlerini sürdürür, hanları, hamamları, kahvehaneleri, karakteristik evleri, dükkânları ve dar sokaklarıyla Türk-İslâm şehri görünümünü hemen hemen bütünüyle koruyabilir ve geleneksel esnaf-zanaatkâr loncaları da giderek zayıflamasına rağmen kültürlerini XX. yüzyıl başlarına kadar getirebilirler⁴². Çarlık Rusyası’nın işgâli döneminde Kırım’daki diğer şehirler kadar ağır tahribâta uğramaz. Bunda iç kesimlerde yer almasının ve stratejik açıdan öneminin azalmasının etkisi olabilir⁴³.

XIX. yüzyıl sonları ile XX. yüzyıl başlarında ortaya çıkan Kırım Tatar millî uyanış döneminin önemli merkezi haline gelir. Örneğin İsmail Gaspıralı⁴⁴ tarafından başlatılan ve “usûl-i cedîd” adı verilen millî eğitim reformunun en fazla benimsendiği yerlerden biri, ilk milliyetçi-inkılâpçı Kırım Tatar grubu Genç Tatarlar’ın faaliyet alanı ve 1906-1908 arasında çıkan ve şair-türkolog Bekir Sıtkı Çobanzâde gibi yazar ve fikir adamlarının yetişmesinde etkili olan *Vatan Hâdimi* adlı gazetenin yayımlanmış olduğu yerdir.

Karasubazar’ın en ağır tahribâtı Sovyet döneminde yaşanır. Özellikle 11 Mayıs 1944’te Stalin’in altına imzasını attığı ve 17 Mayıs’ı 18 Mayıs’a bağlayan gece bütün Kırım Tatarlarına uygulanan sürgünle birlikte, şehrin içinde konut olarak kullanılan birkaç bina dışında bütün cami, medrese ve diğer Türk-İslâm eserleri ortadan kaldırılır. Bununla birlikte Türkçe isim taşıyan bütün yerleşim yerleri - Bahçesaray ve Canköy hariç- gibi adı değiştirilerek Belogorsk’a çevrilir. Bugün Ukrayna’ya bağlı Kırım Özerk Cumhuriyeti’nde aynı adı taşıyan yönetim biriminin merkezidir. Ve hanlık döneminden günümüze kalan mimarî eserler bazı klasik Türk

---

⁴⁰ Osman Kemal Hatif, *Gök Bayrak Altında Millî Faaliyet: 1917 Kırım Tatar Millî İstiklâl Hareketinin Hikâyesi*, yay. haz. ve önsöz: Hakan Kırımlı, Ank. 1998. s. 3.

⁴¹ Şemseddin Sâmî, *aynı yer*.

⁴² Kırımlı, *aynı yer*.

⁴³ Mehmet Akif Albayrak, *Yeşil Ada Kırım*, Ank. 2004, s. 136.

⁴⁴İ. Gaspıralı için bkz. Cafer Seydahmet [Krimer], *Gaspıralı İsmâil Bey*, İst. 1996; Mehmet Saray, *Türk Dünyasında Eğitim Reformu ve Gaspıralı İsmail Bey (1851-1914)*, Ank. 1987; Hakan Kırımlı (baş editör), *İsmail Bey Gaspıralı İçin*, Ank. 2004.

evleriyle Büyük Taşhan (Vezir-i Âzam Sefer Gazi Ağa Hanı)'ın yıkıntı halindeki ön cephe duvarlarından ibârettir⁴⁵.

Sürgün sonrası vatanlarına dönme mücadelesiyle yaşayan Kırimlı Tatarların yurda dönüşleri ancak 1980'lerden itibaren başlamış ve 1989-1991 arasında dönenlerin sayısı eskiye oranla artmıştır⁴⁶. Bugün 2001 verilerine göre, Akyar (Sivastopol) hariç, Kırim Özerk Cumhuriyeti'nin genel nüfusu 2.033.736 kişi olup Kırimlı Tatarların nüfusa oranı % 12.6'nın üzerindedir (265-300 bin kişi). Nüfusun %55.8'ini Ruslar, % 24.4'ünü Ukraynalılar, kalanını da Alman, Bulgar, Rum, Azeri, Özbek, Gürcü, Ermeni, Yahudi, Leh, Çingene, Kırimçak, Karaimler vs. oluşturmaktadır. 66.400 kişilik Karasubazar ise Rus çoğunluktan sonra % 30-35'lere varan oranla ikinci sırada yer alan Kırim Tatarları (20-23 bin kişi) ile Kırim'da Kırim Tatar nüfusunun en yoğun yaşandığı bölgelerden biri olma özelliğine sahip olmaktadır⁴⁷. Bu yoğunluk siyasî hayatta da kendini hissettirmektedir. Örneğin 2002 yılında Kırim'ın yerel yönetim organlarına (Akyar hariç) seçilen 957 Kırim Tatar vekili içinde Kırim Tatar payının en yüksek çıktığı bölge Karasubazar olmuştur⁴⁸.

Kırim Tatarlarının bugünkü hayatları eskiye oranla her alanda canlanmış olmakla beraber, hâlâ ciddi noksanlıklarla karşı karşıya kalmakta ve vatana dönüş ve millî varlıklarını tekrar kurma çabalarını büyük zorluklar içinde yürütmektedirler. Her şeye rağmen, özellikle yoğun olarak yaşadıkları, tarihî bir Müslüman/Türk şehri olan Karasubazar'a eski kimliğini kazandırmak, millî ve manevî değerlere sahip çıkıp geçmişle beraber geleceğe uzanmak yolunda önemli adımlar atmaktadırlar.

Son yıllarda şehrin içi ve çevresindeki yeni Tatar yerleşim yerlerinde inşâ edilen yeni camiler, Karasubazar'ın millî mücadele ruhunu taşıyan ortamında yetişmiş bir türkoloğun adıyla kurulmuş Bekir Sıtkı Çobanzade Kütüphanesi⁴⁹ bu çabaların birer ürünüdür. 21 Temmuz 2004 tarihinde protokolünün Yalova'da yapıldığı Karasubazar-Yalova şehir kardeşliği de, kökleri geçmişe uzanan Kırim-Anadolu bağlarının bir sembolü olsa gerektir.

---

⁴⁵ Kırimlı, *aynı yer*.

⁴⁶ Hakan Kırimlı, "Kırim [Rus İdaresi Dönemi]", *DİA*, XXV, s. 463-464.

⁴⁷ Nüfusa ait verilen bilgiler arasında rakamlar arasında çok küçük farklar olduğu için ve durum genel kanıyı değiştirmedeği için yukarıdaki rakamlar alınmıştır. Nüfusla ilgili veriler için bkz. Kırimlı, "Rus İdaresi Dönemi", s. 465; www.kirimderneği.org/istanbul/bahçesaray/bulten.asp?sayı=27&yazı=22; aynı adres/istanbul/bahçesaray/bulten.asp?sayı=17&yazı=3; www.vatankirim.net/tazi.asp?kirim nüfus.htm; www.vatankirim.net/yazi.asp?tazi=kaeasubazar/05.09.2005.

⁴⁸ www.qurultay.org/tat/arsiv_tat.asp/05.09.2005.

⁴⁹ Kırimlı, "Karasubazar", s. 473.

Bizim yaptığımız bu çalışmada amaç, bir zamanlar Osmanlı'ya tâbi Kırım Hanlığı'nın bir kadılığı olan Karasubazar'dan kalma şeriyeye sicillerine dayanarak, şehrin 17. yüzyıl sonlarından 18. yüzyıl ortalarına kadar yaklaşık elli yıllık dönemine uzanmak, sosyo-ekonomik hayatından görüntüler sunmak ve 1944'te ismi değiştirilmesine rağmen, bugün Kırım Tatar halkı arasında hâlâ "Karasubazar" adıyla anılmakta olan şehrin kaybolmaya mahkûm edilmiş tarihinin gün yüzüne çıkarılmasına katkıda bulunmaktır.

B. KAYNAKLAR VE ARAŞTIRMALAR

1. Şeriyeye Sicilleri

Kırım Hanlığı'na ait 124 adet orijinal defter, bugün Rusya Federasyonu St. Petersburg Etnografya Müzesi Türk-Tatar Bölümü'nde bulunmaktadır. Bunlardan 61 tanesinin mikrofilm ve fotoğrafları Simferopol/Akmescit'te İsmail Gaspıralı Kütüphanesi'ndedir. Ayrıca bu 61 cildin mikrofilmlerinin birer nüshası Ukrayna Arşivi'nde, Bilkent Üniversitesi Halil İnalçık Koleksiyonu'nda ve Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde muhafaza edilmektedir. TİKA adına görev yaptığı Kırım'dan dönerken getirdiği nüshanın Osmanlı Arşivi'ne CD'ler halinde intikâlini sağlayan A. Nezihi Turan'dır.

Koleksiyon, 1944 Kırım Tatar sürgününde Tatarlara ait her türlü kültür kalıntısının yok edilmesine dair gelen gizli emre kadar, Yalta Şark Müzesi'nin Kırım Araştırma Enstitüsü'nde saklı tutulmuştur. Bu tarihten itibârense Kırım Devlet Arşivi'ndeki yerini almıştır. 1992'ye kadar buradaki kutularda saklanan ve sonra yakılmaktan kurtarılanlar İsmail Gaspıralı Kütüphanesi'ne gönderilmiştir. Ve burada saklı bazı belgelerin bulunduğunu Hakan Kırımlı'dan öğrenen Halil İnalçık, 1994 yılında Kırım'ı ziyareti sırasında incelemeler yaparak, 1996'da "*Kırım Kadı Sicilleri Bulundu*⁵⁰" başlıklı makalesiyle bu belgelerin varlığını Türk ilim alemine duyurmuştur. İnalçık'ı takiben Ahmet Nezihi Turan Kırım'da bulunduğu 2000-2002 yılları arasında yaptığı çalışmalar üzerine genel bilgileri "*Kırım Hanlığı Kadı*

---

⁵⁰ Halil İnalçık, "Kırım Hanlığı Kadı Sicilleri Bulundu", *Belleten*, LX/227, s. 165-189. Burada siciller hakkında genel bir bilgi ve davaların nasıl değerlendirilebileceğine dair fikir veren örnekler mevcuttur.

*Sicilleri Hakkında Notlar*⁵¹” adlı makalesinde vermiştir. Böylece bu siciller üzerine Türkiye’deki ilk çalışmaları başlatmışlardır⁵².

Rusya’da ise bu sicillerin tesbit ve kullanımına dair çalışmalar ilk kez Çarlık devrinde oluşturulan Tavriya (Kırım) İlmî Arşiv Komisyonu (*TUAK*) ile başlamaktadır. İlk duyuru 1887’de *İTUAK* adlı derginin 1. sayısında yapılmıştır. Ardından aynı yıl N. D. Smirnov ve 1890’da da Murat Bey Biyarıslan’ın çalışmaları gelmiştir. Defterlerin topluca St. Petersburg’a gönderilme kararı da aynı yıl çıkmıştır. 1897’de F. Laşkov, Kırım Tatarlarında toprak tasarrufunun tarihi gelişimini ele alan eserini bu kaynaklardan yararlanarak hazırlamıştır. Laşkov’dan çeyrek asır sonra merhum Bekir Çobanzade defterler hakkında kısa; ama sistematik ilk yazıyı - Rusların yanlış anlama ve ifâdelendirmelerini de düzelterek- kaleme almıştır⁵³.

“Bu defterler ve bunlar üzerine yapılacak çalışmalar neden önemlidir?” sorusunun cevabı da böylece ortaya çıkmış olmaktadır. Kırım Hanlığı arşiv vesikalarına dayalı yeni çalışmalara imkân vermesi, hanlığın Osmanlı’ya tâbi olması nedeniyle Osmanlı tarihi üzerine çalışanlar için Osmanlı sosyo-ekonomik yapısı ve Anadolu-Kırım arasındaki ilişkiler hakkında bilgileri genişletmesi, Kırım’ın Rusya ve Ukrayna ile irtibatı düşünüldüğünde de Rus ve Ukrayn tarihi üzerine çalışanlara açılmasıdır.

Bizim Karasu kadılığına ait incelediğimiz dört defter de bu 61 cildin içerisinde yer almaktadır. Bunlar:

Defter No	İhtiva Ettiği Yıllar	Sayfa Sayısı (a-b)
XXV (25)	1094-1095/1683-1684	122
XXXIII (33)	1109-1110/1698-1699	101
XLVII (47)	1128-1130/1716-1718	93
LXV (65)	1156-1157/1743-1744	41

---

⁵¹ Turan, aynı makale, s. 1-16. Burada da siciller hakkında daha detaylı bilgiler, defterlerin ait olduğu kadılıklar, ihtiva ettiği tarihler, bunlar üzerine Rusya’da yapılmış olan çalışmalar ve üzerinde ne tür çalışmalar yapılabileceğine dair öneriler ve temenniler bulunmaktadır. Ayrıca A. Nezihî Turan’ın Kırım’da yaptığı diğer çalışmalar hakkında bilgi sahibi olmak ve burada geçirdiği günlere dair gözlem ve duygularını paylaşmak için bkz. Ahmet Nezihî, *Oçen Jalko Üç Günlük Dünya Bir Günlük Hikâye*, İst. 2004.

⁵² Ardından gelen başka bir çalışma için bkz. Ahmet Cihan-Fehmi Yılmaz, “Kırım Kadı Sicilleri”, *Türklük Araştırmaları Dergisi*, 17, s. 277-286.

⁵³ Turan, aynı makale, s. 3-6.

Şer'iyye sicillerinde yer alan kayıtları, kadılar tarafından inşâ edilerek yazılanlar ve kadıların kendilerinin inşâ etmedikleri, merkezden gönderilen ferman, berat, buyruldu gibi hükümler olarak ikiye ayırmak mümkündür. Bazı kadılıklarda merkezden gelen hükümler için ayrı defterler tutulmaktadır⁵⁴. Hanlığa ait bu Karasu defterlerinde, ahâlinin her türlü şikâyet ve dileklerine ilişkin hüccet ve ilamlar, tereke kayıtları, vergi kayıtları, narh listeleri ile han ya da kalgay sultan tarafından gönderilen yarlıklar (fermanlar) karışık halde bulunmaktadır. Zaten diğerlerine göre yarlıklar çok az bir yer tutmaktadır. Yukarıda belirttiğimiz tarihlerde gönderilen yarlıklar ahâlinin merkeze ilettiği bir rahatsızlığa çare bulmak üzere verilen emirler, yapılan uyarılar (örn. meskenler ve ticârete dair); yeni çıkan fetvalar ve görevlendirmelere ilişkindir.

Narh listeleri defterlerin ilk sayfalarında yer almaktadır. Tereke sayısı fazladır. Bunlar dışında esas ağırlık ilam ve hüccetlerdedir. Peki ilam ve hüccet arasındaki fark ve bunların konusu nedir? Hüccet kadının hükmünü içermeyen, taraflardan birinin beyanda bulunması ve öbürünün de bunu tasdiğinden ibaret belgedir. İlâm ise kesinlikle kadının verdiği hükmü içerir⁵⁵. Konuları da günlük hayata dair her şeyi içine alır. Evlenme, boşanma, vasî, vekil, kefil tayini, vakfiye, borç tahsili, mülk satışı, kira sözleşmesi, köle azadı, ticarî sözleşmeler, kavga ve cinâyetler vesaire. Bunlar arasında özellikle ev ve dükkân satışları, alacak beyanı, borç tahsili, ticarî sözleşmeler, boşanmalar, kayıp atlar, kaçak köleler, köle azadları ve hürriyetini isbata çalışanlara dair davalar yaygındır. Köleler konusunda XXV. cilt ön plâna çıkmaktadır.

Gerek gönderilen fermanlar ve davaların mâhiyeti ve gerekse esnaf terekelerindeki bolluk şehrin ticarî yapısının sicillere yansıyan tarafıdır.

1683-1684 yıllarına ait XXV. defter 1 Ramazan 1094/24 Ağustos 1683'te göreve atanan kadı İbrahim'in kayıtlarıyla başlamaktadır. Tarihinin ay olarak belirtilmediği 1095/1683-84'te görevi Abdullah bin Şeyh Ahmed Efendi devralır. İbrahim'in kadılığı Murad Giray Han dönemine (1677-1683), diğerininki Hacı Gazi Selim Giray Han (I. Selim Giray) dönemine (1684-1691) denk gelir. Bu yıllarda kalgay da Devlet Giray Sultan'dır.

---

⁵⁴ Ahmet Akgündüz, "İslâm Hukukunun Osmanlı Devleti'nde Tatbiki: Şer'îye Mahkemeleri ve Şer'îye Sicilleri", *Türkler*, X, s. 59, 66.

⁵⁵ Akgündüz, aynı makale, s. 60, 62.

XXXIII. defter Rebiülevvel 1110/Eylül-Ekim 1698'de kadılığa başlayan Hacı Abdullah tarafından tutulmuştur. Dönemin hanı yine Hacı Gazi Selim Giray'dır. Tahta dördüncü kez çıkmıştır. XLVII. defter Abdulhalim bin Ali bin Mehmed ya da kâtibinin elinden geçmiştir. Defterin içerdiği 1716-1718 yılları üç hanın siyasetine sahne olmuştur. Kaplan Giray (1713-1716), Kara Devlet Giray (1716-1717) ve III. Saadet Giray (1717-1724) hanlar.

1743-1744 yılların ait son defter de üç kadı tarafından tutulmuştur. Bunlar sırasıyla İbrahim, Abdullah Efendi bin Osman Efendi ve Musa bin Şeyh Abdulveli'dir. Bu yıllar da Selamet Giray Han'ın son dönemleri ile II. Selim Giray Han'ın ilk dönemlerine tekâbül eder.

2. Diğer Kaynaklar (Seyahatnâmeler, Elçi Raporları, Hatıralar, Ansiklopediler)

Kullandığımız kaynak eserleri zaman sıralamasına koyacak olursak Seyyah İbn Battûta'nın anlattıkları ile başlamamız gerekir. 14. yüzyılda yaşamış olan Tancalı (Fas) İbn Battûta 1325 yılında 22 yaşında başladığı 28 yıllık dünya turunda (Mısır, Arap yarım adası, Irak, İran, Anadolu, Orta Asya, Hindistan, Çin, Endülüs, Maldivler) Özbek Han'ın ülkesi Deşt-i Kıpçak'a da uğrar. Ulaşım, ticâret, ilim, nüfus, han teşrifatı, yiyecekler, içecekler ve bayramlar gibi çeşitli konuları sade bir üslupla dile getirir. Böylece bizi 14. yüzyılda Kırım'daki Türk yaşantısı hakkında bilgilendirmiş olur.

Martin Bronevskiy 1578 yılında Polonya kralı Stefan Batoriy tarafından iki kez Kırım'a elçi olarak gönderilmiştir. Burada yaşadığı dokuz ay boyunca Kırımlı Türklerin savaş ve barış zamanlarındaki hayat tarzlarını, han'ın davranışlarını öğrenmeye çalışmış ve bütün görüp duyduklarını rapor halinde kralına sunmuştur. Anlattıkları arasında doğrudan Karasubazar hakkında bilgi yoktur. Ancak diğer Kırım şehirleri ve Tatarların yaşantısına ilişkin detaylı bilgiler vermektedir. Örneğin savaşa nasıl gittikleri, esir paylaşımı, atlar, silahlar, evler, kanunlar, inançlar vs.

Elli yıl boyunca hemen hemen bütün Osmanlı ülkesi ve diğer bazı memleketleri dolaşan 17. yüzyılın ünlü seyyahı Evliyâ Çelebi'nin yolu iki kez de Kırım'a düşer. İlki I. Bahadır Giray'ın hanlık yaptığı (1638-1642) 1641 yılı, ikincisi IV. Mehmed Giray dönemine (1654-1665) denk gelen 1657 yılıdır. Gezip gördüğü yerleri on ciltlik seyahatnâmesinde kendine has nükteli ve renkli üslubuyla dile getiren seyyah, aylar boyunca kaldığı Kırım şehirleri hakkında da bilgiler verir.

Böylece biz de ilk defa Karasubazar'a ait özel bilgiler edinme şansına sahip oluruz. Şehre dair hiçbir ayrıntıyı kaçırmaz; -cami, hamam, çarşı, pazar, mahalle her yeri dolaşır, çeşitli yemişleri tadar- bu nedenle en çok faydalanılan kaynak da bu eser olmuştur.

18. yüzyıla gelindiğinde, 1767-1769 yılları arasında Fransa hükümeti konsolosu olarak hanlık topraklarında bulunmuş Baron de Tott'un zengin anlatımıyla karşılaşırız. Tott Paris-Viyana-Varşova-Kamaniçe-Lehistan-Boğdan-Yaş-Basarabya-Yedisian-Canboyluk-Oçakov-Orkapı üzerinden Kırım'a gelir. Geçtiği güzergâh boyunca gördüğü manzaralar –seyahat şekli, hayvanlar, otlaklar, çadırlar- özellikle bozkırdaki Nogaylar hakkında ve Bahçesaray'da kaldığı zaman zarfında han ailesi, mirzalar, toprak sistemi, beslenme kültürü, kullanılan eşyalar, iklim hakkında bilgi verir. 1769 yılında Kırım Giray'ın Ukrayna üzerine başlattığı kış saldırısına gözlemci olarak katılır. Bu esnada da Kırım ordu yapısı, savaş tekniği ve esirlere dair gözlemlerini, Kırım Giray'la aralarındaki dostluğu gözler önüne serer.

Tanzimat devrinin dil, lûgat ve ansiklopedi çalışmalarıyla tanınan yazarı Şemseddin Sâmî'nin, tarih, coğrafya ve meşhur adamlar ansiklopedisi *Kâmusu'l-Â'lâm* adlı eserinde de gerek Karasu nehri ve gerekse Karasubazar hakkında bilgi mevcuttur. Karasubazar'ın 19. yüzyıldaki durumunu (nüfusu, müesseseleri, çarşısı) kısaca izah etmektedir.

3. Araştırmalar

Kırım bölgesinin kendine has özelliklerini öğrenmek adına genel olarak Kırım coğrafyası, siyasî tarihi, ekonomisi ve kültürüne ilişkin yazılmış kitap ve makalelerden istifâde edilmiştir. Bunlardan bazısı yapılan gezilerden edinilen izlenimlere, bazıları Rus, Ukrayn, Alman yazarların eserlerine, yayımlanmış han yarlıklarına, ana kaynaklara dayanmaktadır. Bedriye Sabit, Edhem Fevzi Gözaydın, Akdes Nimet Kurat, Mirza Bala, Hakan Kırımlı, Halil İnalçık, Oktay Aslanapa, M. Akif Albayrak, Abdullah Zihni Soysal, Yaşar Kalafat, Nurettin Ağat çalışmalarından istifâde edilen isimlerdendir.

Makaleler arasında, 1960'dan 1998'e kadar aralıksız yayımlanmış toplam 227 sayıdan oluşan *Emel Dergisi*'ndekiler yoğunluktadır. Özellikle sosyal hayata dair olanlar. Alan W. Fisher'in Sovyetler Birliği döneminde, Rus olmayan milletlerin tarihini ve gelişmesini ele alan ilk inceleme serisi olması açısından önem taşıyan *Kırım Tatarları* adlı eserinin seri halindeki çevirisi de burada yayımlanmıştır.

Yücel Öztürk'ün *Osmanlı Hakimiyetinde Kefe (1475-1600)* adıyla yayımladığı doktora tezi Kefe'nin ekonomik, sosyal ve siyasî tarihi dışında Akkerman, Balıklava, Suğdak, Kerş, Azak ve Taman hakkında da bilgiler içermektedir. Sicillerde geçen bazı bilgilerin tamamlanmasına yardımcı olmuştur. Kırım'a ait diğer özel çalışma Nicole Kañçal-Ferrari'nin *Kırım'dan Kalan Miras Hansaray*'ıdır. İdarî yapı ve saraylara dair bilgiler edinilmiştir.

Doğrudan Karasubazar'ı anlatan üç ansiklopedik madde -*DİA*'da Hakan Kırımlı, *İA*'da Mirza Bala ve EI² (İng)'de C. M. Kortepeter- vardır. Şehre ilişkin temel bilgiler bakımından verimlidirler. Üçünde de hemen hemen aynı yahut tamamlayıcı bilgiler mevcuttur. Günümüze en yakın tarihli olanı Kırımlı'nın yazdıklarıdır ve şehrin bugünkü durumu hakkında özet malumat içermektedir.

Hanlıkta Altınordu'dan miras kalan bazı özellikler hüküm sürse de –kabîle aristokrasisi ve buna göre şekillenen toprak sistemi gibi- 16. yüzyıldan itibaren her alanda Osmanlı sistemi tamamen yerleşmiştir. Bu nedenle bir Hanlık kadılığı olan Karasubazar'a ait sicilleri anlamak için Osmanlı idarî yapısı, sosyo-ekonomik hayatı ile ilgili temel bilgiler edinme amaçlı okumalar yapılmıştır. Halil İnalçık'ın *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi* ile *İA* ve *DİA*'daki ilgili makaleler bunlardandır. Ayrıca çeşitli konularda yapılmış özel çalışmalardan da faydalanılmıştır. Örneğin ticarî ortaklıklar hakkında Murat Çizakça'nın *İslam Dünyasında ve Batı'da İş Ortaklıkları Tarihi*.

Her araştırma kaynakları bakımından da kendini sınırlandırmak zorundadır. Bibliyografik eksikliklerin bir gerekçesi bu olabilir. Diğer imkânların yetersizliği. Daha az kusurlu yeni incelemeler yapılırken bu çalışmadan da istifâde edileceğini ümit ederiz.

BİRİNCİ BÖLÜM

ŞEHRİN İDARÎ YAPISI VE GÖREVLİLERİ

A. İDARÎ YAPI

Osmanlı Devleti'ne tâbi Kırım Hanlığı'nda, Altınordu'dan miras kalan bazı özellikler hüküm sürmektedir. Buna göre hanlık esas itibâriyle kabîle aristokrasisine bağlı bir yapı arz etmektedir. Kabîlelerin nüfûz sırasında, han ile olan münasebetlerine göre değişmekle birlikte, Şirin kabîlesi her zaman birinci sırada yer almayı başarmış⁵⁶ ve Kırımlıların ilk soylu ailesi olmakla daima övünmüşlerdir⁵⁷. Bu konumlarını atalarının Altınordu'da oynadığı role boçludurlar⁵⁸. Hanlık protokolünde ise hanın oğulları ya da kardeşleri arasından seçilen kalgay unvanlı sultan birinci veliaht, nureddin unvanlı sultan da ikinci veliaht konumundadır⁵⁹. Hanlığın önemli mevkîlerinde yer alanların bir sıralamasını yapacak olursak⁶⁰:

Han → Kalgay → Nureddin → Kuban-Yedisan-Bucak'taki üç serasker sultan
→ Or beyi⁶¹ (Şirin Beyi) → Diğer kabîle beyleri (Karaçi beyleri ve mirzalar⁶²).

---

⁵⁶Halil İnalçık, "Kırım [Kırım Hanlığı]", DİA, XXV, s. 455; Bu kabîlelerden dört önemli kabîle beyi "karaçi beyleri" olarak ifade edilmekle birlikte Şirin kabîlesi hariç diğerlerinin adları muayyen değildir. Farklı kaynaklara göre ismi geçen kabîleler şunlardır: Barın, Argın, Sicivut, Mangıt (Mansur), Dayirli, Bodrak, Kıpçak (*Seyahatnâme*, VIII. Kitap, s.14; Bronevskiy, *aynı eser*, s. 3; Tott, *aynı eser*, s. 177.) ve Yaşdağ (XXV, s. 8a/1)'dır.

⁵⁷ Tott, *aynı eser*, s. 166.

⁵⁸ Alan W. Fisher, "Kırım Tatarları III", çev. Eşref Bengi Özbilen, *Emel*, 119, s. 37. Fisher, 1978 yılında, 264 sayfalık *Kırım Tatarları* adlı bir kitap çıkarmıştır. Bu eser, Sovyetler Birliği'ndeki Rus olmayan milletlerin tarihini ve gelişmesini ele alan bir inceleme serisinin ilki olması açısından önemlidir. Eser, *Emel Dergisi*'nin 1980-1984 yılları arasında çıkan 117.-140. sayılarında XXI seride Türkçe olarak yayımlanmıştır. Hanlık dönemiyle ilgili kısım I.-VI. serilerdir.

⁵⁹ Halil İnalçık, "Kalgay", *İA*, VI, s. 131-132.

⁶⁰ İnalçık, "Kırım Hanlığı", s. 455-456.

⁶¹ Kırım yarım adasının karadan tek giriş yeri olan bu şehri ve kalesini idâre eden Or beyi şehrin ve civardaki Tatarların amiridir. Han topraklarının sınırlarını savunur. Mal getirip götürün tüccardan sorumlu tahsildâr ile uyum içerisinde çalışır. Bkz. Bronevskiy, *aynı eser*, s. 12-13, 37.

⁶² Farsça emirzâde'den gelen mirza unvanı, hanedân dışında aristokrasieye mensup beylere ve onların çocuklarına verilen unvandır. Karaçi beylerinin altında bir seviyede yer alırlar. Karaçi beylerinin çocukları örneğindeki gibi. Nicole Kaňçal-Ferrari, *Kırım'dan Kalan Hansaray*, İst. 2005, s. 13., Fisher, aynı makale, s. 39. Bunun dışında, eskiden gelen gelenek üzere değil de, hana gösterdikleri yararlılık neticesinde –özellikle harpte- sonradan asâlet kazanan ailelerin mensuplarına da mirza denilmektedir. Abdullah Soysal, "Kırım Hanlığında Asilzadeler", *Emel*, 83, s. 19. Neticede ne şekilde kazanılırsa kazanılsın, mirzalar asilzâdeleri temsil etmektedir.

Bozkır kesiminden gelebilecek saldırılara karşı merkez Bahçesaray'ı koruyacak şekilde kurulmuş olan Akmesic, kalgay sultanın ikamet ettiği yerdir⁶³. Akmesic'le birlikte, Kefe'ye kadar uzanan havâlisiyle, Karasu da kalgayın idâresine verilmiştir⁶⁴. Şirin kabîlesinin mâlikâneleri Karasu'dan Kerç'e kadar uzanmakta ve Şirin beyi Karasu'da oturmaktadır⁶⁵.

Hanlığın diğer şehirlerinde olduğu gibi, Karasu'da da sivil idâre ile bütün hukukî işler kadının sorumluluğu altındadır⁶⁶.

B. GÖREVLİLER

1. Kalgay Sultan

Hükümdarlık otoritesi ifâde etmeyen; ancak her an tahta çıkabilecek konumda⁶⁷, han sülâlesine mensup bütün sultanların (şehzade/prens) başı olan kalgay sultan, tıpkı han gibi Osmanlı padişahı tarafından gönderilen beratla göreve getirilmektedir⁶⁸. Han seçimi örneğindeki usulle kalgay olacak sultanın ismi de özellikle Şirinlerin etkisi altında, kabîle güçleri tarafından belirlenmektedir. Kargaşalıktan kaçınmak isteyen İstanbul genelde kalgay ve nureddinin hukukunu göz önünde tutmuştur: 40 handan 24'ü kalgaylıktan, 5'i nureddinlikten han olmuştur⁶⁹.

Karasu'ya gönderilen yarlıklardan da gördüğümüz gibi kalgayların kendine has bir unvanları vardır ve onlara “*sultan*” denilmektedir: Han fermanı için “*fermân-ı (yarlığ-ı) şerîf-i hânî*”, kalgay fermanı için “*fermân-ı şerîf-i sultânî*”⁷⁰ ifâdesi kullanılmaktadır.

Kalgay yabancı devletlerle de doğrudan doğruya haberleşebilmektedir. Rus çarları, Leh kralları ve Çerkez beyleri, kalgay ve maiyetine vergi vermektedir⁷¹. Kırım ordusunun başı fiilen ve resmen handır⁷². Nogaylar kalgay sultana tâbi ve

---

⁶³ Zeki Velidi Togan- W. Barthold, “Akmesic”, *İA*, I, s. 270; Kalgayın ikamet ettiği saray hakkında bilgi için bkz. Ahmet Nezihî, *aynı eser*, s. 26.

⁶⁴ İncik, “Kalgay”, s. 132.

⁶⁵ Kortepeter, *aynı yer*; Fisher, aynı makale, s. 37.

⁶⁶ Kırım 15.-17. yüzyıllarda 40-50 kadar kaza bölgesine ayrılmıştır. Turan, aynı makale, s. 2.

⁶⁷ Tott, *aynı eser*, s. 43.

⁶⁸ İncik, *aynı yer*.

⁶⁹ Halil İncik, “Giray”, *İA*, IV, s. 786; Fisher, “Kırım Tatarları II”, *Emel*, 118, s. 31.

⁷⁰ Kurat, *aynı eser*, s. 228; KŞS, XXV, s. 5a/2-b/1.

⁷¹ İncik, “Kalgay”, s. 132.

⁷² İncik, “Kırım Hanlığı”, s. 456; Kurat, *aynı eser*, s. 227-228.

onun emri altındadır. Hanın bizzat gitmediği seferlerde ise ordu komutanı (serasker) kalgaydır⁷³.

22 Şevval 1094/14 Ekim 1683 tarihinde Hacı Giray Han tarafından kaymakam olarak seçilen Mustafa Ağa örneğinden⁷⁴ Karasu'ya kalgayı temsil eden atanmış bir kaymakamın varlığından haberdar oluyoruz. 1110/1698-99 yılında bu görevi Hacı Bahadır Ağa üstlenmektedir⁷⁵. Karasu kadısına bazı tezkirelerde onların imzaları vardır. Örneğin Mustafa Ağa, 1683 yılına ait haracın toplanılması için bir görevli gönderdiğini bildirmektedir⁷⁶.

Ülke geneline hükmeden hanın gönderdiği fermanlar yanında, Karasu'ya gerekli görevlilerin tayini, görevine uymayanların uyarılması, huzursuzluk doğuran meselelerin halli, vergilerin toplanması gibi konularda⁷⁷ kalgay da emirler göndermekte, bu sayede kadı ve diğer görevlilerle bizzat kendisi veya kaymakamı aracılığıyla irtibat kurmaktadır.

1683-1684 yıllarına ait fermanlar bu dönemde Devlet Giray Sultan'ın kalgay olduğunu açık olarak gösteriyor⁷⁸. Aynı yıllarda kadı huzuruna taşınan bir hak davasından daha önceki dönemde Toktamış Giray Sultan'ın kalgaylık yaptığını anlıyoruz⁷⁹. 1737'de de kalgay, Arslan Giray'dır⁸⁰.

2. Şirin Beyi

Han seçiminde bizzat etkili olan, han ailesinden kız alıp-vermek imtiyazıyla “giray” unvanını kullanabilen, fevkalâde hallerde toplanan meclis dışında, bütün mirzaların başı olarak divânın sürekli üyesi bulunan, gerektiğinde fevkalâde meclisi toplama yetkisine sahip ve aynı zamanda Orkapı beyliğini yürüten Şirin beyinin, kabilesiyle birlikte burada meskûn olması şehrin siyasî öneminin bir göstergesidir⁸¹. Şehrin Akkaya ve diğer tepelerle çevrili konumu da kabîlenin faaliyetlerine uygundur. Karasu'yu çevreleyen bu bölgede bir araya gelerek örneğin han seçimi, savaş plânı yapma gibi önemli kararları almaktadırlar⁸². Kabîleler istemedikleri bir

---

⁷³ İnalçık, “Kalgay”, s. 132.

⁷⁴ KŞS, XXV, s. 4a/1.

⁷⁵ KŞS, XXXIII, s. 13b/3.

⁷⁶ KŞS, XXV, s. 4a/1.

⁷⁷ KŞS, XXV, s. 5b/1, 7b/4, 9b/4; LXV, s. 8a/1.

⁷⁸ Örneğin KŞS, XXV, s. 5/b1.

⁷⁹ KŞS, XXV, s. 73b/1.

⁸⁰ Bala, *aynı yer*.

⁸¹ İnalçık, “Kırım Hanlığı”, s. 457; Tott, *aynı eser*, s. 176; İnalçık, “Giray”, s. 784.

⁸² Kortepeter, *aynı yer*.

durumla karşılaştınca güç gösterisine de buralardan başlamaktadırlar. Nitekim Şirin kabîlesinin bir isyanını anlatan Evliyâ Çelebi, onların Akkaya denilen yerde toplanıp buradan harekete geçmeyi plânladıklarını söylemektedir⁸³. Kabîlelerin ortak güçleri hanınkinden çok daha büyüktür⁸⁴.

Hanzâdeleri tanınmış mirzalar yetiştirmektedir⁸⁵. Gerek askerî alanda gerekse kültürel alanda iyi eğitilmektedirler. Karaçi beyleri orduda komutanlık görevini üstlenirler⁸⁶. Müderris Hasan Efendi bir Şirin beyi, vezîr-i âzâmlık görevinde bulunmuş Sefer Gazi Ağa bir mirzadır⁸⁷. Her zaman ön plânda yer alan Şirin beyleri bu kabil görevlerde de önemli roller oynamaktadırlar.

Karaçi beylerinin de kendi sarayları, saray görevlileri ve kalgay ile nureddinleri (birinci ve ikinci veliahtları) vardır⁸⁸. Şirin Bey Sarayı, Sefer Gazi Mirza Sarayı, Mehmet Şah Mirza Sarayı ve Arslan Mirza Sarayı bunlar arasındadır. Başka bir kazanın bir köyünde bulunsa da, bir mirzanın yaşadığı yer hakkında fikir vermesi açısından Şah Mirza Ağa'nın evini şu şekilde tasvir edebiliriz: Mahzen, fırın, aşhane, kenef ve hamamdan müteşekkil bir bahçe içerisinde, iki katlı, karşılıklı iki saray⁸⁹.

Ayrıca “*Sultan Sarayı*” olarak adlandırılan bir saray daha vardır. Buraya kalgayın ara sıra gelip konakladığı, sarayda diğer hanzâdelerin de kaldığı bellidir. Sultan sarayının yakınında saraya ait bir de mezarlık vardır⁹⁰. Han sarayında silahdar, kullar ağası, hanın özel hazinedârı, hazîne kâtibi, muhasebe kâtibi, divân efendisinin kâtibi, saraçbaşı, şerbetçi, çaşnigir, aşçıbaşı, başçuhadar, ahır kâhyâsı ve bir de mehterbaşı bulunmaktadır. Silahdar emri altında 40 oğlan, şerbetçinin emrinde 12 Çerkez köle, yukarıda saydığımız görevlilerden kime bağlı olduğunu anlayabileceğimiz 8 aşçı, 24 çuhadar, 12 seyis, 24 şahin oğlanı, 6 köpek hizmetçisi, 4 subay ve 12 musıkîşinas ve harem bölümünde 2 kızlar ağası ve 4 hadım görev

---

⁸³ *Seyahatnâme*, s. 15.

⁸⁴ Fisher, aynı makale, s. 38.

⁸⁵ Bronevskiy, *aynı eser*, s. 42. Ayrıca hanzâdelerin hem merkezden uzak tutma hem de tâlim ve terbiye görme amaçlı olarak Çerkezistan'a yani kuzeybatı Kafkasya'ya gönderilmeleri de 17. yüzyılda daha da rağbet görmüş bir uygulamadır. Son devirlerde Osmanlı saraylarına gönderme yaygınlaşmıştır. Abdullah Zihni Soysal, “Kırım Hanzâdelerinin Kafkasyada Tâlim ve Terbiyesi”, *Emel*, 36, s. 17, 19. Çerkezistan'daki uygulamanın nasıl yapıldığına dâir bkz. A. Cevdet Paşa, “Kırım ve Kafkas Tarihçesi”, haz. Ahmed Özeydin, *Emel*, 221, s. 9-10.

⁸⁶ Bronevskiy, *aynı eser*, s. 58.

⁸⁷ KŞS, XXV, s. 37a/2; XLVII, s. 82b.

⁸⁸ Fisher, *aynı yer*.

⁸⁹ KŞS, XXXIII, s. 6a/1.

⁹⁰ KŞS, XXV, s. 121b/3; XLVII, s. 82b; XXV, s. 116b/5, 69b/3.

yapmaktadır⁹¹. Gerek sultanların sarayı gerek Şirinlerin sarayı han sarayının minyatürü niteliğinde olduğuna göre, buralardaki görevliler de daha az sayıda olmakla birlikte personel çeşidi bakımından hanınkinin aynısı olmalıdır.

Şirin Beyi ve diğer mirzalar şehrin sosyo-ekonomik hayatında da etkilidirler. Timas Mirza Bedesteni, Sefer Gazi Ağa ve Şirin Bey Hanları ile Şirin Bey Hamamı bu durumun bir göstergesidir. Şirin Bey Hanı dışarıdan gelenlerin misafir olduğu ve köle ticâretinin yapıldığı önemli bir handır⁹². Özellikle Hanlık, Şirin Bey ve Beşterek köylerinde⁹³ bağ-bahçe ve tarlaları bulunmaktadır⁹⁴. Seyyid Hasan mahallesinde oturan, ikisi oğlan, ikisi kız olmak üzere dört çocuk sahibi, sarıklı mavi kavuğu, mavi telli kürkü ve ayağında çizmesi ile karşımıza çıkan Mirza Mustafa bunlardan birisidir⁹⁵.

Şirin beyliğine ve diğer beylere ait topraklar satılamaz, babadan oğula intikal eder. Bu topraklar için hana vergi de vermezler. Bir harp esnasında orduya asker göndermek, erzak vb. yardımında bulunmakla mükelleftirler⁹⁶.

Önde gelen kabîlelerin önemli ayrıcalıkları açıktır. Bunlardan biri de Yaşdağ'dır. Yaşdağ beylerinin, eskiden gelen bir âdet üzere, buradaki Yahudi reayâsının deniz ve kara gümrüğünden sağladığı bir gelirleri vardır. Karaçilerden olan beyleri Veli Şah Bey'in bu gelirine, emin ya da zâbıt her kim olursa kimsenin karışmaması yönünde kalgayın emri, imtiyazlarını teyid örnekleri arasında sayılabilir⁹⁷.

---

⁹¹ Ferrari-Kançal; *aynı eser*, s. 22. Bu eser hansaray üzerine yapılmış en ayrıntılı ve en son çalışmadır. Saray teşkilâtı ile ilgili bilgi için de 22-29'a bakılabilir.

⁹² KŞS, XXV, s. 65a/1.

⁹³ Kırım'daki bazı şehir, kasaba ve köy adları Emel ve Kırım dergilerinde verilmiştir: Nurettin Ağat, "Kırım'da Şehir, Kasaba ve Köy Adları I", *Emel*, 40 (Mayıs-Haziran), 13-15; makalenin II-V serisi aynı dergi, II: 41 (Temmuz-Ağustos), s. 20-24; III: 43 (Kasım-Aralık), s. 31-32; IV: 44 (Ocak-Şubat), s. 39-40; V: 45 (Mart-Nisan), s. 20-24; Muzaffer Akçora, "Kırım'da Yerleşim Yerlerine Ait İsimler", *Kırım*, 47, s. 34-43.

⁹⁴ KŞS, XXV, s. 119a/6, 44b/3

⁹⁵ KŞS, XLVII, s. 19b/1.

⁹⁶ Soysal, aynı makale, s. 19.

⁹⁷ KŞS, XXV, s. 81a/1. A. Zihni Soysal, Yaşlav beylerini Kırım'ın karaçi beyleri olarak belirtmiş, Çufutkale'nin onların mülkü olduğunu ve buradaki Yahudilerden vergi aldıklarını eklemiştir. Bkz. Soysal, aynı makale, s. 18. Yaşdağ ile Yaşlav arasındaki isim benzerliği ve ikisinin de eskiden gelen gelenek üzere Yahudilerden vergi almaları, muhtemelen aynı kabîle olduklarını düşündürmektedir.

3. Kadı ve Diğerleri

a. Karasu Kadısı

Şehrin sivil idâresi ve bütün hukukî işlerinden sorumlu olan kadı, han adına, han beratı ile görev yapmakta; teklif, tayin, terfi ve azil gibi işlemleri⁹⁸, han divânı üyesi olan hanlık kadıaskerince yürütülmektedir. Aslında kadıların kadıaskere bağlılığı teoriktir. Gerçekte, beyler beylik nüfûz bölgelerindeki kadıları seçmekte ve faaliyetlerini kontrol etmektedirler. Kadıasker de yapılan tayinleri, azilleri vs. şeklen onaylamaktadır⁹⁹.

Kadı'nın, görev çeşitliliği nedeniyle kendisine yardımcı olan çeşitli muavinleri vardır. Bu anlamda, mülkî-adlî alanda görev yapan personelin başı konumundadır¹⁰⁰. Bütün bu görevliler birbiriyle irtibat halinde istişare ve yardımlaşma esasına bağlı olarak çalışmaktadırlar.

Mahkeme içi ya da dışında, adlî alanda kadıya yardımcı olan görevliler kâtip, muhızır, şuhûd-ı hâl ve ehl-i hibra (keşif heyeti)'dir. Şuhûd-ı hâl ve keşif heyeti üyeleri sürekli aynı kişiler olmayıp davaya göre değişmektedir¹⁰¹.

Evlîyâ Çelebi şehrin 12 nâhiyesinin olduğunu, 300 akçe pâyeye ile görev yapan kadı'nın nâibleri bulunduğunu belirtmektedir. Şehrin diğer görevlileri olarak da şeyhülislam, nakîbü'l-eşraf, yeniçeri serdârı, muhtesib, bâcdâr ve şeyh-i benderi (ticâret şeyhi) sıralamaktadır¹⁰².

İncelediğimiz defterlerde geçen kadı isimleri ve görevde bulunduğu tarihler şöyledir¹⁰³:

---

⁹⁸ Turan, *aynı yer*.

⁹⁹ Fisher, *aynı makale*, s. 36.

¹⁰⁰ İlber Ortaylı, "Osmanlı Şehirlerinde Mahkeme", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Prof. Dr. Bülent Nuri Esen Armağanı*, s. 256. Bilimsel bir iddiadan öte, kültürel bir gaye taşıyan ve kadıların ilgili anekdotları içeren bir kitap: İskender Pala, *Kadılar Kitabı*, İst. 2006.

¹⁰¹ Bu görevlilerle ilgili bilgi edinmek için bkz. Ortaylı, *aynı makale*, s. 249-251, 256-258; İlber Ortaylı, "Osmanlı Kadısı-Tarihi Temeli ve Yargı Görevi", *AÜDTCFD*, XXX/1-4, s. 125; İlber Ortaylı, "Osmanlı Kadısının Taşra Yönetimindeki Rolü Üzerine", *Amme İdare Dergisi*, IX/1, s. 98. Bu üç makale daha sonraki yıllarda bir kitapta toplanılmıştır. İlber Ortaylı, *Hukuk ve İdare Adamı Olarak Osmanlı Devletinde Kadı*, Ank. 1994.

¹⁰² *Seyahatnâme*, VII. Kitap, s. 245.

¹⁰³ Kadı isimlerinin kayıtlı bulunduğu yerler tablodaki sıraya göre: KŞS, XXV, s. 108a/7, s. 122b/1, 53b/1, 14a/1; XXXIII, s. 65a/1; XLVII, s. 93; XLV, s. 41a/2, 27a/1, 9a/2.

Tablo I
Şehirde Görev Yapmış Kadılar

Kadı	Görev Tarihi	Han
Mustafa Efendi bin Çelebi Efendi	H. 1091 (1680/1681)	Murad Giray Han bin Mübarek Giray Sultan bin Selamet Giray Han
İbrahim	H. 1 Ramazan 1094 (24 Ağustos 1683)	Murad Giray Han bin Mübarek Giray Sultan bin Selamet Giray Han
Abdullah bin Şeyh Ahmed Efendi	H. 1095 (1683/1684)	Hacı Gazi Selim Giray Han (I.Selim Giray)
Ahmed	H. 1 Muharrem 1096 (8 Aralık 1684)	Hacı Gazi Selim Giray Han (I. Selim Giray)
Hacı Abdullah	H. 1110 Evvelülrebiin (Eylül/Ekim 1698)	Hacı Gazi Selim Giray Han (I. Selim Giray)
Abdulhalim bin Ali bin Mehmed	H. 1128 (1715/1716)	Kaplan Giray Han bin Hacı Selim Giray Han bin Bahadır Giray Han
İbrahim	H. 1156 (1743/1744)	Selamet Giray Han bin merhum Hacı Selim Giray Han
Abdullah Efendi bin Osman Efendi	H. Şaban 1156 (Eylül/Ekim 1743)	Selamet Giray Han bin Hacı Selim Giray Han
Musa bin Şeyh Abdulveli	H. Muharrem 1157 (Şubat/Mart 1744)	Selim Giray Han bin Kaplan Giray Han (II. Selim Giray)

Diğer alanlarda kadıyla irtibat halinde olan görevliler nakîbü'l-eşrâf vekili, yeniçeri serdârı, zâbıt, beytûlmâl emini, konakçı, kethüdâ ve pençik emindir.

b. Nakîbü'l- Eşrâf Vekili

Hz. Peygamber'in soyundan geldiği varsayılan, ilmiye mensûbu olarak İslâm hukukunu iyi bilen Seyyid Muharrem Efendi bu dönemde Kırım Hanlığı'nın nakîbü'l-eşrâfidir. Karasu'daki vekili ise Emir Abbas Efendi bin Seyyid Receb Efendi'dir¹⁰⁴.

Nakîbü'l- eşrâfın ya da vekillerinin görevi; seyyid ve şeriflere şahitler huzurunda siyâdet hücceti vermek, soy silsilesini muhafaza ederek sahte seyyidliğe engel olmak ve seyyidlerden mensup oldukları soy ve yaşadıkları toplumda edindikleri saygın konum gereği örnek teşkil etmeleri beklendiğinden, onların davranışlarını kontrol ederek uygunsuz görülenleri uyarmaktır¹⁰⁵.

¹⁰⁴ KŞS, XXV, s. 74a/2.

¹⁰⁵ Murat Sarıcık, "Osmanlı Devleti'nde Nakîbü'l- Eşrâflık Kurumu", *Türkler*, X, s. 385-392. Özet olarak İslâm devletleri ve ayrıntılı olarak Osmanlı'da seyyidler ve nakîbü'l- eşrâflık kurumu ile ilgili bilgiler için şu iki esere bakılabilir: Murat Sarıcık, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Nakîbü'l- Eşrâflık Müessesesi*, Ank. 2003; Rüya Kılıç, *Osmanlı'da Seyyidler ve Şerifler*, İst. 2005.

Seyyidler her tür vergiden muaftırlar. Seyyid olduklarına dair dış alâmet erkeklerde yeşil sarık, kadınlarda giysilerinde eksik olmayan yeşil renkten bir işârettir¹⁰⁶.

Anadolu'nun Tire sancağından Karasu'ya gelip yerleşen Mustafa Çelebi, aslında seyyid olmasına rağmen şahitleri olmadığı için, kaç zamandır sükût ettiğini iddia etmektedir. O da *diğer Muhammed A.S. evladı gibi başına 'ammâme* (sarık) *takarak* buradaki seyyidler arasına girmek istemektedir. Şimdi Tire sancağından gelen şahitleri hazırdır. Netîcede babasının Seyyid İbrahim Çelebi ve dedesinin Seyyid Ali olduğunun tesbîtiyle seyyidliği kabul edilir¹⁰⁷.

Adları geçen seyyidlerden bir başkası imam Abdulvelî, diğer ikisi Seyyid Osman ve Seyyid Ahmed'dir. Seyyid Abdulvelî 1129/1716-17 yılında Hacı İsmâil mahallesinin imamıdır. Aynı zamanda mahalledeki çörekçi dükkânının da sahibidir. Gündelik kıyâfeti; elbette yeşil sarık¹⁰⁸ dolanmış kavuk, siyah kaftanın içine giydiği mor ferâce, mor çakşır (şalvar), beline bağladığı yeşil kuşak ile ayağındaki çizmedir¹⁰⁹.

Seyyid Osman ve Seyyid Ahmed'in Karasu'nun varlıklı ailelerinden olduklarını terekelerinden anlıyoruz¹¹⁰:

Tablo II
İki Seyyidin Terekesi

Adı	Vârisleri	Mahalle	Meşgûliyeti	Toplam tereke mirası
Seyyid Osman	. Eşi . Oğlu . Annesi	Ali Efendi	Esnaf	1049,56 guruş Gayri menkul: 2 ev, bir bahçe.

Adı	Vârisleri	Mahalle	Köleleri	Toplam tereke mirası
Seyyid Ahmed	. Eşi . Oğlu. Annesi	Câmi'-i Kebîr	6'sı erkek, 4'ü kadın olmak üzere 10 köle.	1655,37 guruş

¹⁰⁶ Sarıcık, aynı makale, s. 387-388.

¹⁰⁷ KŞS, XXV, s. 74a/2.

¹⁰⁸ Bu sarıklar ince pamuklulardan yapılan dülbentlerdir. Ekmeleddin İhsanoğlu (ed.), *Osmanlı Devleti Tarihi*, II, İst. 1999, s. 632.

¹⁰⁹ KŞS, XLVII, s. 38a.

¹¹⁰ KŞS, XLVII, s. 43a-b/1, 44b/4, 60/b.

Seyyid Ahmed'in gayri menkulü hayli kabarıktır: Mahallede çeşitli evler, Tonaz'da evler ve bahçeler, Kunlak'ta bağ, Hacı Esengeldi'nin kışlası yakınında, Kayaüstü'nde, Koynak'ta birkısım arazi, Sefer Gazi Hanı yakınında bir dükkân, bir kahvehane ile çörekçide hisse. Kölelerinden bağ ve bahçelerinin işlerinde, sahip olduğu koyun sürüsünün bakımında faydalıyor olmalıdır.

c. Yeniçeri Serdârı

Kırım ordusunu kabîle kuvvetleri, Nogaylar ve kapıkulu askerleri¹¹¹ oluşturmaktadır. Kapıkulları hanın hassa birlikleridir. İlk defa 1532 yılında Sahib Giray Han'la birlikte İstanbul'dan 300 cebeci, 60 topçu ve 1000 sekbandan oluşan bir kuvvetle gönderilmişlerdir¹¹². Bunların maaşını İstanbul her yıl hana, "sekban akçesi" adı altında ödemektedir¹¹³.

Karasu'da da yeniçeri bölükleri mevcuttur. Şehrin zâbıtı ve yardımcıları ile beytülmâl emininin yardımcıları onlardan seçilmektedir. Han fermanıyla gönderilen Karasu yeniçeri serdârı; *yeniçeri*¹¹⁴, *cebeci*, *topçu*, *kul oğlanları*, *acemi oğlanları* ve *dirlik sahiplerinin* başında bulunan görevlidir. Birlikler arasında irtibat, düzen ve disiplinin sağlanması, zaman zaman yoklamaların yapılması, emre aykırı hareket eden, huzursuzluk çıkararak ve *cürm ü cinâyet* işleyenlerin kadıya sevki, suçluların *zabt u rabt altına alınması* ve suçsuzluğu tesbit edilenlerin bölüğüne gönderilmesi gibi işlerden sorumludur. Adı geçen sınıflar her işlerinde ona müracaat etmek zorundadır¹¹⁵.

Fermanlardan anlaşıldığına göre her yıl yeni bir serdar atanmaktadır. 1094/1682-83 yılında Sefer Beşe, 1095/1683-84'te matracıbaşının (su taşıyan ve dağıtan kişilerin başı) vekîli Hasan Beşe ve 1096/1684-85'te de Matracıbaşı Hamid Beşe'nin vekîli İbrahim Odabaşı'nın serdarlık vazifelerini yürüttükleri anlaşılıyor¹¹⁶.

Yeniçeriler kendi aralarındaki düzen kadar şehir sâkinleriyle olan ilişkilerine de dikkat etmelidirler. Şehirde yaşanan kavga ve cinâyetlerde onların isimlerine de rastlamaktayız. Örneğin Abdülbaki adlı şahıs, Mustafa Sekban'ın kendisini haksız

---

¹¹¹ Kapıkulu ocakları hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilatında Kapıkulu Ocakları*, I-II, Ank. 1984.

¹¹² İnalçık, "Kırım Hanlığı", s. 456-457.

¹¹³ İnalçık, "Giray", s. 785.

¹¹⁴ Yeniçerileri anlatan iki eser: Godfrey Goodwin, *Yeniçeriler*, çev. Derin Türkömer, İst. 2001 ve ocağın kaldırılışı olaylarının gözlemcisi vakânüvis M. Esad Efendi'nin anlatımıyla Es'ad Efendi, *Üss-i Zafer*, haz. Mehmet Arslan, İst. 2005.

¹¹⁵ KŞS, XXV, s. 5a/2, s. 9a/6'daki fermanlar.

¹¹⁶ KŞS, XXV, s. 107b/2, s. 5a/2, s. 9a/7.

yere dövüp gözlerini göğertmesinden şikâyetçidir¹¹⁷. Bayraktar Abdullah ile Ali Beşe kavgaya tutuşunca Ali Beşe yanında taşıdığı bıçağını çıkarıp Abdullah'ı sol yanından bıçaklar. Üç gurusu cerrah ücreti ile sulh olunur¹¹⁸. Seyyid Gazi ile Bektaş Beşe'nin kavgasında Bektaş Beşe yara alır. Ceza olarak 600 akçe cerrah ücreti, bir aylık nafaka ve hizmet ücreti olarak 300 akçe alınacaktır. Bu 900 akçeye karşılık bir at da kabul edilebilecektir¹¹⁹. Hacı Giray Han'ın bölükbaşı Şahin bin Abdullah haksız yere Kıbtiyân mahallesinden Mehmed Ali bin Usta Derviş'e küfrederek onu dövmüş ve bunun üzerine kadı gerekenin yapılmasını hükmetmiştir (*mucebiyle hükm şod*)¹²⁰.

İncelenen 250 terekede 9 adet asker terekesi mevcuttur¹²¹. Bunlardan üçü esnaflık yapmaktadır: Bezzaz Mustafa Beşe, Habbaz Receb Beşe ve Sahtiyancı Ömer Beşe¹²². Kıyafetlerinde ortak olan çizgiler kırmızı çakşır ve mest, beyaz zîbûn, nefî kaftan, kürk ya da kebe (omuza alınan dikişsiz, kolsuz, keçeden üstlük, aba), sarıyıyla kahverengi kavuk ve yeşil kalpaktır. Ancak Boşnak Hanı önünde ölü bulunan Yeniçeri Hasan Beşe'nin başında beyaz bir fesin bulunduğunu görürüz¹²³.

Sahip oldukları askerî techîzat; tüfenk, tabanca, Frengî (Avrupa yapımı) ve Dimeşkî (Şam yapımı) kılıç, kalkan, hançer, kamçı, bıçak, bıçkı, ok, yay (İstanbul yayı ve Tatar yayı), güherçile (barut vb. patlayıcı madde yapımında kullanılan külçe halinde bir maden), urgan, torba ve attır.

d. Şehrin Zâbıtı

Bir anlamda adlî polis diğer anlamda en yüksek emniyet görevlilerinden biri ve infaz memuru olarak zâbıt, kadı'nın en başta gelen yardımcısıdır. Merkezden gelen emirlerle kadı hükümlerinin uygulanmasını sağlamak, şehrin güvenliğini temin ederek suçları önlemek, suç işleyenleri takip edip yakalamak, koğuşturmak, kadının suçlu hükmüne vardığı kişileri cezalandırmak onun görevidir. Kadı hükmü olmadan ceza veremediği için suçlu gördüklerini yakaladığı vakit –gece/gündüz- mahkemeye sevk etme yetkisine sahiptir¹²⁴.

---

¹¹⁷ KŞS, XXV, s. 46b/4.

¹¹⁸ KŞS, XXXIII, s. 41a/6.

¹¹⁹ KŞS, XXV, 106a/3.

¹²⁰ KŞS, XXV, s. 36b/2.

¹²¹ KŞS, XXV, s. 18b/2, 72b/1, 74b/3, 75b/4, 77b, 79a/2, 102b/1; XLVII, s. 45a/1, 87a/1.

¹²² KŞS, XXV, s. 77b, 18b/2; 47, s. 45a/1.

¹²³ KŞS, XLVII, s. 87a/1.

¹²⁴ Ortaylı, "Osmanlı Kadısının Taşra Yönetimindeki Rolü Üzerine", s. 101.

Zâbit ve yardımcıları (*hüddâm*) yeniçerilerden seçilmekte; zâbit, kalgay sultan fermanı ile atanmaktadır. Örneğin 24 Safer 1095/11 Şubat 1684 tarihinde Karasu zâbitliğine Cafer Bölükbaşı tayin edilir¹²⁵. Onun yardımcıları arasında Kudreş Ali Beşe, Şaban Beşe ve Ahmed Çavuş vardır¹²⁶. Cafer Bölükbaşı'nın atanmasına ilişkin fermanın şehir sâkinlerinin huzursuz, emniyete muhtaç olduklarını anlamaktayız. Fermansız şehre girip mesken tutanlar *reayâyı rencide edenler* tâifesidir. Özellikle bu kişilere âdâba aykırı hareketlerden vazgeçip, kalgayın *Cafer Bölükbaşı kullarını zâbit olarak bilmeleri* uyarısı yapılır¹²⁷.

Cafer Bölükbaşı, ahlâka mugayir hareket edenlere dâir ihbarlar üzerine baskınlar yapar. İki eve yaptığı gece baskınına şahit olalım. İlki 1095 yılı Rebiülevvel ayının 21 (8 Mart 1684)'ine tekâbül eden bir Çarşamba gecesidir. Receb Efendi mahallesinde oturan evli-barklı bir kadın olan Saime binti Sefer ile aynı mahalleden İbrahim bin Hasan, Saime'nin evinde basılırlar. Saime, "*Ben evde değildim, gece eve geldiğimde İbrahim'i evde buldum, ben davet etmedim.*" diye savunur kendini. İbrahim şahitler eşliğinde kendisini Saime'nin davet ettiğini söyler. Anlaşılan Saime ve İbrahim, Saime'nin eşi Mustafa'nın yokluğundan istifâde etmektedirler. İki için de ta'zir hükmü verilir¹²⁸.

İkinci baskın bir Salı gecesi yatsı vakti Ali Efendi mahallesinde yaşanır. Bu baskında zâbitin, Karasu emini, muhızır Şaban, mahalle imamı, müezzin ve mahalle sâkinlerinden biriyle ortak hareket ettiğini ve mahkemeye müracaat edildiğini görürüz. Adaletin gecesi gündüzü yoktur. Vak'a şöyle: Mahallede kiracı olarak oturan Âbide adlı kadının evinde, evli-barklı Saliha ile Aslan adındaki genç oğlanın her gece *fisk u fücur ve şurb-ı 'arak ettikleri* haberi yayılmaktadır. Zâbit ve emin yatsı vakti mahkemeye gidip, *mahkeme tarafından adam gönderilib ahz-u girift murâd eylediklerini* belirtirler. Bunun üzerine yukarıda sayılanlarla birlikte baskın yapılır; meze sofrasını kurmuş, şarap ve rakı ile mest, vesîkanın diliyle *sofrası meydanda şurb-ı 'arak u hamr idüb oturdukları* gün gibi ortadadır¹²⁹. Bu iki davada şahit olduğumuz aldatma vukuatına sebep -boşanmaları anlattığımız kısımda

---

¹²⁵ KŞS, XXV, s. 5b/1.

¹²⁶ KŞS, XXV, s. 3b/7, 4a/5, 5a/1 vs.

¹²⁷ KŞS, XXV, s. 5b/1.

¹²⁸ KŞS, XXV, s. 76b/4.

¹²⁹ KŞS, XXV, s. 44b/2.

değineceğimiz- kocaların zevcelerini nafakasız ve kisvesiz bir halde uzun süreli terkleri olmalıdır.

1110 senesinin Cemâziyelevvel ayının başı/1698 Kasım'ında bu göreve iki kişi atanır: Osman Bölükbaşı ve Hasan Bölükbaşı. Kalgayın deyişiyle *gecede ve gündüzde gâfil olmayıb zabt u rabta* ortak olarak çalışacak zâbitlara kimsenin engel olmaması ve şehirdeki sekbanların gerektiğinde onlara yardımcı olmaları emredilmektedir¹³⁰.

Bu görevi 1129/1716-17 yılında Osman Beşe, 1130/1717-18'de de Ali Bölükbaşı üstlenir¹³¹.

Şehirde ticâretin kurallara uygun şekilde yapılması, kaçak kölelerin yakalanması ve meskenlerin korunmasında diğer görevlilerle yardımlaşmaktadırlar. Kaçan köleler hususunda zâbit ve emin sorumludur. Yakalanan köleler, sahibine verilmek üzere, kadı izniyle alıkonulurlar¹³². Özellikle Mehmed Mirza Hanı'nda ticâret yapan Acem tüccarlar çeşitli nedenler öne sürerek alışveriş kurallarını çiğnemektedirler. Ticâret düzenini bozucu hareketlere mâni olmak ve ticâretin usulüne uygun yürütülmesini sağlamak ve takip etmek *emin ve zâbitın* üzerine vazîfedir¹³³. Yukarıda geçen mesken sorununun tam anlamıyla çözülemediğini farklı senelere ait fermanlardan¹³⁴ anlarız. Gerek han ve gerekse kalgay, *avamdan* ya da *ğayriden* kim olursa olsun, vakitli vakitsiz ve fermansız (izinsiz) şehre girip reayânın evine oturan ve neredeyse onları *tebdîl-i mekâna* mecbur edeceklere engel olunması ve emre aykırı davrananların hemen kadıya sevki hususunda *zâbit, bölükbaşı kulları ve konakçıbaşına* sorumluluk vermekte, bu sorumlulukları sürekli hatırlatmakta; ama kimi zaman asâyiş bir türlü sağlanamamaktadır.

Bütün görevliler gibi, inzibatı temin edemeyenler de uyarılmaktadır. Örneğin Cafer Bölükbaşı görevinin üçüncü ayında, kadı'nın izni olmadan, Mehmed Mirza Hanı'nın bezirgânını hapsederek, kanunlara aykırı hareket edince, kalgay sultanın şu ihtâriyle karşı karşıya kalır: “ *Seni zâbit ettik ise kendi aklına gelen şeyi işle demedik. Şimdi emr-i şerîfim vardıkta hapsettiğin saliveresin. Ve bundan sonra kendi bildiğin*

---

¹³⁰ KŞS, XXXIII, s. 36b/2.

¹³¹ KŞS, XLVII, s. 60a/3, s. 24a/2.

¹³² KŞS, XXV, 3b/4.

¹³³ KŞS, XXV, s. 9a/4.

¹³⁴ Fermanlar için bkz. 1094/1683 ya da 1095/1684 yılına ait ferman KŞS, XXV, s. 6a/2; Cemâziyelevvel 1110 (Kasım/Aralık 1698) tarihine ait ferman KŞS, XXXIII, s. 33a/1. ; 1157/1744 yılına ait ferman KŞS, LXV, s. 8a/1.

*işlemeyesin. Önceki zâbitlar ne şekilde zâbitlık edegelmişse öyle hareket edesin. Kadı efendinin rızasına aykırı hareket etmeyesin ve bir dahî bu şekilde davranırsan kendüne eyü değildir. Muhalefetten sakınasın. Emrimle âmil olasın!*¹³⁵”.

Zâbit Osman Beşe'ye yardımcı olan sekbanlar arasında İbrahim Odabaşı ve neferleri bulunmaktadır. Bunlar şehrin güvenliğini sağlamak ve uygunsuz fiillerin önüne geçmek üzere geceleri kol gezmektedirler. Yine bir gece bu amaçla şehri dolanırken, birkaç eşkıyanın elinden bir oğlanı kurtarırlar. Bundan sonra, neferlerini dağıtan İbrahim Odabaşı'nın oğlanı alıp تنها bir yerdeki odasına götürdüğü ve burada birlikte kaldıkları haberi Osman Beşe'ye iletilince, olayın içeriğini iyice anlamak isteyen Osman Beşe hemen kaldıkları yere gider. Bu defa baskın kendi görevlisine yapılmaktadır. Gecenin bu vaktinde ikisinin bir odada olması ve *hâtta oğlanın donunun ayağında bulunması* olayı tüm çıplaklığıyla gözler önüne sermektedir. Osman Beşe, hem şahsen İbrahim'in gururunun zedelenmemesi hem de şehirde ne amaçla görev yaptıkları bilinen zâbitların güvenilirliklerinin sarsılmaması için, olayı kadıya naklettirmeyip kendi aralarında çözmek ister. İbrahim'e *tenbih* yollu birkaç şey söylemek teşebbüsündeyken, neredeyse *gözünü çıkaracak* bir darbe yer. Suç üstüne suç ekleyen İbrahim'in kurtuluş şansı kalmaz ve hemen o gece gereken hükmü vermesi için kadıya götürülür¹³⁶.

e. Beytûlmâl Emîni

Osmanlılarda devlete ait nakit ve kıymetli eşya “devlet hazinesi”¹³⁷ olarak adlandırılırken, burada Ortaçağ İslâm Devletleri'ndeki gibi “*beytûlmâl*” terimi kullanılmaktadır. Doğal olarak “hazinedâr”ın yerine de “*beytûlmâl emîni*”¹³⁸ denilmektedir. “*Emîn-i sultan*” ya da sadece “*emin*” olarak da tanımlanırlar¹³⁹.

---

¹³⁵ KŞS, XXV, s. 7b/4.

¹³⁶ KŞS, XLVII, s. 70b/1.

¹³⁷ Bkz. Cengiz Orhonlu, “Hazine”, *DİA*, XVII, s. 130-133; Erdoğan Merçil, “Hazinedâr”, *DİA*, XVII, s. 141-143.

¹³⁸ Bkz. Mehmet Erkal, “Beytûlmâl”, *DİA*, VI, s. 90-94; Halil Sahillioğlu, “Emin”, *DİA*, XI, s. 111-112.

¹³⁹ KŞS, XLVII, s. 87a/1; XXXIII, s. 26a/4 vs.

Tablo III
Şehirde Görev Yapmış Eminler¹⁴⁰

Emin	Görev Tarihi
Mehmed Ağa	H. 1094 (1682/1683)
Abdülbaki Ağa	H. 1095 (1683/1684)
Ahmed Ağa	H. 1110 (1698/1699)
Ali Ağa	H. 1128 (1715/1716)
Pehlivan Ağa	H. 1129 (1716/1717)

Bunların da hüddâmı vardır. Örneğin Mehmed Ağa'nınkilerden ikisi Ali Beşe ve İslam Atalık'tır¹⁴¹.

Karasu'da eminin görevleri nelerdir?

-Öşür ve haraç¹⁴² toplamak : 1094/1682-83 yılında Tokatlı Hasan Çelebi 200 sim, Kalaycı Hantimur 32 sim *emin öşrü* öderler. Emin Mehmed Ağa 1094 senesinin Ramazan ayı/Ağustos-Eylül 1683'te şehrin meyhanecilerinden her zaman alına gelen haracı toplamıştır. Tahakkuk eden 155 araba üzüm haracı birer altın ve fiçuların haracı ikişer altındır¹⁴³. Ortak olan iki Yahudiden biri diğerinden 190 okka üzüm sırası satın alır. Bunun 100 akçesi Emin Mehmed Ağa'ya verilir¹⁴⁴.

Öşür borcu olduğu halde vefât edenlerin de terekesinden, vârisleri vasıtasıyla emin öşrü alınmaktadır. Eğer vârisler hazır değilse, terekenin teslim edildiği kişi olan vasîden temin edilmektedir. C. Kebîr mahallesinden Ayşe vefat ettiğinde vârisi *denizden aşırı vilâyet-i âherde olub hazır olmamağla* vasî-i muhtarı İmam Hasan Efendi, "*Vasî elinden öşür alınagelmemiştir.*" diyerek öşrü vermemekte direnmektedir. Durum kadı huzuruna taşınarak, şahitler eşliğinde bunun mutad muamele olduğu ve önceki eminlerce de uygulandığı belirtilir¹⁴⁵.

-Esnaf Denetimi: Hancı Osman, Emin Pehlivan Ağa'yı, "*biğayr-i hak 12 vukiyye kahvem ile 108 vukiyye pirincim almıştır. Aldığı biğayr-i hakdır.*" diyerek kadıya şikâyet eder. Haksızlığın tesbiti üzerine emin, malların bedelini ödemekle

¹⁴⁰ KŞS, XXV, s. 3a/6, 3b/6; 33, s. 26a/4; 47, s. 87a/1, 69b/4.

¹⁴¹ KŞS, XXV, s. 3a/2, 3a/6.

¹⁴² Öşür ve haraç için bkz. Cengiz Kallek, "Haraç", *DİA*, XVI, s. 71-90; Feridun Emecen, "Haraçgüzâr", *DİA*, XVI, s. 90-92; Midhat Sertoğlu, *Osmanlı Tarih Lügati*, İst. 1986, s. 67, 74-75, 134, 164, 274.

¹⁴³ KŞS, XXV, s. 104b/2.

¹⁴⁴ KŞS, XXV, s. 115a/2.

¹⁴⁵ KŞS, XXXIII, s. 26a/4.

cezalandırılır¹⁴⁶. Gerek bu örnek gerekse yukarıda bahsi geçen meyhane haracı, eminin esnaftan vergi toplama ve onları denetleme görevini de üstlendiğini göstermektedir. Ancak 1094/1682-83 yılında Emin Mehmed Ağa ile birlikte Muhtesib Ali, 1129/1716-17 yılında da Emin Pehlivan'la birlikte Muhtesib İvaz'ın kaçak köle ve varissiz tereke zabttettiğine dâir örnek olaylar bir yardımcıyı daha konu eder¹⁴⁷. Bu durumda muhtesib beytümâl emininin bir diğer yardımcısıdır.

-Vârissiz terekeleri zabtmek: Acem mahallesinde sâkin iken vefât eden Rabia adlı ihtiyar kadının mirası hiçbir vârisi olmadığı gerekçesiyle, Emin Ahmed Ağa tarafından zabtedilir¹⁴⁸. Sonradan vârisi olduğunu söyleyen biri çıkarsa bunu kadı huzurunda doğruladıktan sonra metrukât ona teslim edilir. Bunun bir örneğine Receb Efendi mahallesinde rastlıyoruz. Toğan hatunun terekesi zabtedildikten sonra İslam Gazi bin Gazi Polat adlı biri çıkararak akrabası ve tek vârisi olduğunu açıklar ve, “*Metrukât iş bu Ahmed Ağa zabtında olmağla, verâsetim hasebiyle iş bu Ahmed Ağa'dan metrukât-ı mezbûreyi taleb ederim.*” diyerek mirası ister. Verâseti iki şahit eşliğinde tescil edilince emin bütün metrukâtı ona verir¹⁴⁹.

-Kaçan ya da kaçırılan köleleri yakalamak: Kaçan ya da kaçırılan köleler, emin ve zâbit hüddâmı tarafından yakalanmakta ve sahibine teslim edilmek üzere kadı izniyle alıkonulmaktaydı. Bu olaylara özellikle 1094-95/1682-84 yıllarında çok sık rastlanmaktadır. Örneğin emin hüddâmı Mehmed, *orta boylu, sarışın, sivri burunlu, gök gözlü, kumral sakallı, beyaz kalpaklı ve postekili* Gözme'yi yakalar. Gözme suçunu itiraf eder: “*Mirza Pazarı'ndan Bölük Sufi'nin mülküyüm, kaçtım*¹⁵⁰”. Zâbit hüddâmı Şaban Çavuş da *sarışın, çobar yüzlü, sarı sakallı, gök gözlü, sivri burunlu, köhne beyaz sokmalı ve köhne siyah yün kuşaklı* bir kazak köle bulur. Sahibi Âbid Sofu'ya iâde edilecektir¹⁵¹. Başka bir kazadan kaçıp Karasu'ya gelen kazak İvan da, Bektaş Odabaşı tarafından yakalanarak mahkemede *sultan emini Ahmed Ağa'ya* teslîm edilmektedir¹⁵².

---

¹⁴⁶ KŞS, XLVII, s. 79a/2.

¹⁴⁷ KŞS, XXV, s. 4a/2, 8a/2.

¹⁴⁸ KŞS, XXXIII, s. 20b/1.

¹⁴⁹ KŞS, XXXIII, s. 30a/3.

¹⁵⁰ KŞS, XXV, s. 3a/1.

¹⁵¹ KŞS, XXV, s. 7a/2.

¹⁵² KŞS, XXXIII, s. 25b/2.

Kölesinin bulunup görevliler elinde tutulduğunu öğrenen Gögi, Hamamcı Kara Mehmed'i kendisine vekil tayin ederek kölesini görevliden alır¹⁵³.

Bunların yakalanmasında şehir ahâlisinin de payı vardır. *Sarışın, koyun gözlü, açık kaşlı, beyaz gömlekli, kırmızı çakşırlı, beyaz çenberli* Macar câriyeyi, oğlu Mustafa ile zâviye mâbeyninden kaçarken yakalayan kişi onu zâbit çavuşu Şaban Beşe'ye teslim eder¹⁵⁴.

Kölelerin kaçırıldıkları da vâkidir. Örneğin Akmirza Beyzâde Timurşah Mirza'nın kazağı Martin vak'ası bunlardandır. Bektaş bin Kasap Mehmed kazağın urbasını ve süngüsünü arabaya atmış, tam onu da arabaya bindirmek üzereyken zâbitin adamlarına yakalanır¹⁵⁵.

-Kayıp malları sahibine vermek üzere teslim almak: Belgelerde en başta at olmak üzere, sığır, öküz ve koyun gibi kayıp ve çalıntı hayvanlara dâir bir çok dava kaydı bulunmaktadır. Karasu'da özellikle at kaçakçılığının yaygınlığı Kefe, *Kerş*, Gözleve gibi diğer şehir sâkinlerinin mallarını burada bulmalarından anlaşılmaktadır.

Sahipsiz hayvan emin hüddâmına ya da doğrudan bulan kişiye, sahibi çıkınca vermek üzere teslim edilmektedir. Örneğin Hanlık köyü imamının kazakları yolda giderken, küçük boynuzlu, sakat bir sığır bulurlar. Alıp efendilerine getirirler. Onun mahkemeye müracaatıyla sığır, Emin Mehmed Ağa'nın yardımcısı İslâm Atalık'a emanet edilir. Kısa bir süre sonra mahkeme tarafından bu malın satışına izin verilir. Anlaşılan sahibi çıkmamıştır. Fiyatı 300 akçe olarak tesbit edilir. Bu paranın 23 akçesi sicil, 24 akçesi nafaka için ayrıldıktan sonra kalan 253 akçe Mehmed Ağa'ya emanet edilir¹⁵⁶. Acem mahallesinden Hasan Beşe bin Hacı Hüseyin de Bahçesaray'dan gelirken Kara Oba denilen yerde bir ata rastlar. *Takdîr edilen* günlük 5 akçe nafaka ile sahibi çıkınca verilmek üzere ona teslim edilir¹⁵⁷.

Kadı ve eminin haberi olmaksızın, bu işi kendi bildiği yollarla yani kaçak olarak halletmeye çalışanlara gelince bunlardan biri Çora adlı bir köylüdür. Köyüne giderken gördüğü 5 koyunu sahibi yok diye alıp satar. Alıcı malların çalıntı olduğunu anlayınca onu dava eder ve Çora hapse atılır. Bu sırada koyunların gerçek sahibi de

---

¹⁵³ KŞS, XLVII, s. 74a/4.

¹⁵⁴ KŞS, XXV, s. 4a/5.

¹⁵⁵ KŞS, XXV, s. 15b/4. Kölenin kendiliğinden kaçtığı söylenen; ama kaçırılma olasılığı yüksek bir dava için bkz. KŞS, XXV, s. 42b/2.

¹⁵⁶ KŞS, XXV, 3a/6-7.

¹⁵⁷ KŞS, XXV, s. 53a/4. Başka örnek: KŞS, XXV, s. 84a/3.

ortaya çıkar¹⁵⁸. Aradan ne kadar zaman geçerse geçsin -en fazla 8 yıllık süreye rastlıyoruz¹⁵⁹- sahibi ortaya çıkınca malı ona iâde edilmektedir. Kaçak satış yapan kişi, satış yaptığı kişinin parasını geri vermekle cezalandırılmaktadır¹⁶⁰. Anlaşılan parası olmadığına da bir önceki örnekte olduğu gibi, hapse girmektedir.

Derviş Hacı Osman'ın evinin avlusundan 15 guruş kıymetindeki iki atı çalınır. Ceza olarak çalan kişi atları geri verecek yahut 15 guruş ödeyecektir¹⁶¹. Gündüz gözüyle, göz göre göre de hırsızlık yapıldığı olmaktadır. Luka zımmî 5 esedilik bir atının elinden çekilip alındığı şikâyetiyle kadı huzuruna gelmiştir¹⁶². Bronevskiy de Tatarların hırsızlıktan korkmadıklarını, çünkü hırsızlığı bilmediklerini -hırsızlığın anlamını bilmemek olmalı- söylerken bir istisnâ olarak: "*Fakat bazen hırsızlar tarafından atlarının çalındığı olur.*" demektedir¹⁶³.

Aradan yıllar geçmesine rağmen bu hayvanların sahipleri tarafından tanınması üzerlerindeki damgalar¹⁶⁴ ve kendilerine has özellikler sâyesindedir. Örneğin sağ yanında makas damgalı bârgir (beygir). Bir yanında Sicivut damgalı, sağ kulağı kesik, sol kulağı yarık bârgir¹⁶⁵ gibi.

-Öldürme ve yaralama suçlarına müdahale: Şehrin kalabalık mekânları olan han, çarşı ve pazarlarda, özellikle meyhane ve bozahanelerde kavga-gürültülere ve bunun ardı sıra gelen yaralama ve cinâyetlere rastlanır.

Cinâyet vuku bulduğunda evvela emine haber verilmektedir. Ardından onunla beraber birkaç kişi mahkemeden keşif heyeti istemektedir. Gelen heyet gerekli tahkikâtı yaptıktan sonra, mevta kaldırılıp defnedilmektedir. Kazancılar ile kürekçiler arasındaki çörekçi dükkânının yanında yer alan meyhanede Papaz oğlu Arabacı İvanas'ın katledilmesi üzerine, Emin Ahmed Ağa, Ali Çelebi, Kalaycı Mustafa vesairleri *meclis-i şer'e* gidip durumu izah ederek *üzerine varılıb keşf olunmasını* murad ederler. Adamın *sol elinin kan alınacak mahalline yakın yerinden mecrûhen katlolunduğu* ve cesedin uzandığı noktalar tesbit edilir. Gerekli soruşturma

---

¹⁵⁸ KŞS, XXV, s. 29b/1-2.

¹⁵⁹ KŞS, LXV, s. 26b/2.

¹⁶⁰ KŞS, XXV, s. 50b/3, 66a/4, 81a/5, 109a/2; XXXIII, s. 2b/4, 4a/1; XLVII, s. 63b/5, 81b/4; LXV, s. 32a/1, 27b/3, 30a/4 vs.

¹⁶¹ KŞS, XLVII, s. 27a/2.

¹⁶² KŞS, XXXIII, s. 37a/1.

¹⁶³ Bronevskiy, *aynı eser*, s. 47.

¹⁶⁴ Damgalarla ilgili bilgi için bkz. Osman Akçokraklı, "Kırım Tatar Damgaları", *Emel*, 135, s. 161-180.

¹⁶⁵ KŞS, XXV, s. 116b/5, 66a/4

yapıldıktan sonra defn için kaldırılır¹⁶⁶. Boşnak Hanı'nın kapısı önünde *sol omuzu önünden* aldığı darbe ile ölü halde yatan yeniçeri Hasan Beşe için de Emin Ali Ağa kadıdan heyet ister¹⁶⁷. Nalçacı Ali de çarşı içinde, bıçak darbesiyle öldürülmüştür. Bu defa da *emîn-i sultan* Pehlivan Ağa tek başına mahkemeye giderek heyeti çağırır¹⁶⁸. İsmail Sekban Çingâne mahallesindeki bozahane önünde ölü bulunur. Kılıç darbesi almıştır. Kâtili malum değildir¹⁶⁹. Böyle durumlarda katil zanlısı olarak şüphelenilen kişiler kadıya bildirilir¹⁷⁰, daha sonra onlar üzerinde şüpheler kalmadığında bu durum da kadıya iletilir. Örneğin iki Kıbtî kadın bir ay önce öldürülen zevceleri Hasan'ın kâtili olarak Kıbtî Hüseyin Dede ile Hasan'dan şüphelenmektedirler. Ancak zanlıların suçlu olmadıklarına dâir yemin etmeleriyle onlara ilişkin şüphelerinin kalmadığını kadıya bildirirler¹⁷¹. Bir kâtilin suçuna karşılık *diyât* cezası alabildiğini öğreniyoruz¹⁷².

Yaralamalarda kavga edenler doğrudan kendileri kadıya gidebilmektedirler. Ancak bu hal eminin saf dışı kaldığını göstermez. Nitekim onun müdahale ettiği bir davayla karşılaşmamız bu yüzdendir. Hallac tâifesinden Kareku veled-i Perasku, bacağından yaralı bir halde bulunur. Emin Abdalbaki Ağa'nın kâtibi Ali Çelebi, birlikte Bahçesaray'a gittikleri Hallac Aslan'dan şüphelendiği için onu mahkemeye sevketmiştir. Ancak işin aslı Kareku'dan öğrenilir. O Bahçesaray'da iken içip içip öyle bir sarhoş hale gelmiştir ki ne yaptığını bilemez bir halde, kendi bıçağıyla kendi bacağına yaralamıştır¹⁷³.

-Gerektiğinde zâbıtaya yardımcı olmak.

f. Konakçı, Kethüdâ ya da Cemaatbaşı, Pençik Emîni

-Konakçı: Konakçı evlerden sorumlu kimsedir. Reayânın meskensiz kalmasını ve meskenlerinin zarar görmesini önlemektedir. Çünkü bu konuda suistimal hayli fazladır. Zâbıtın görevlerini anlatırken değindiğimiz gibi sık sık han ya da kalgaydan emirler gelmektedir¹⁷⁴. Muzdarib olan ahâli darsaâdete şikâyete

---

¹⁶⁶ KŞS, XLVII, s. 60a/4.

¹⁶⁷ KŞS, XLVII, s. 87a/1.

¹⁶⁸ KŞS, XLVII, s. 69b/4.

¹⁶⁹ KŞS, XXXIII, s. 83b/3.

¹⁷⁰ KŞS, XXXIII, s. 94b/2.

¹⁷¹ KŞS, XXV, s. 120a/1.

¹⁷² KŞS, XXXIII, 94b/2.

¹⁷³ KŞS, XXV, s. 90b/3.

gitmiş, *zulme uğradıklarını ve rencide olduklarını* ifade etmişlerdir. Ne han ve kalgay tarafından şehirde göreve tayin edilen *mirza, ağa, kapıkulları, sekban kulları*, ne de merkeze gelip giderken geçen *Çerkez beyleri ve Nogay mirzaları* bu meskenlere girme hakkına sahip değildir. Zor kullanan ya da emre uymayanlar gerek konakçıbaşı ve gerek ona yardımcı sekbanlar tarafından engellenecektir. Böyle bir durumda *konakçıbaşı* onların ismini ve resmini hemen *der-i devlete* ileticektir. Han ya da kalgay izniyle başka diyarlardan gelen (örn. Çerkes ve Nogaylar) misafirler kaç kişi olursa olsun, onlara da kimse evini vermeyecektir. İzinli gelen her adama reayâ tarafından ufak bir ödeme yapılarak şehirde kendi ihtiyaçlarını kendisinin karşılaması sağlanacaktır.

1094/1682-83'te Ali Beşe, 1095/1684-85'te Muhtedî Sefer ve 1110/1698-99'da Hasan Beşe konakçı ya da konakçıbaşıdır¹⁷⁵. Siciller nasıl seçildiklerine dâir ip ucunu Muhtedî Sefer'in seçiminden vermektedir. Reaya Cemâziyelevvel 1095/Nisan-Mayıs 1684'te kendi arasından Sefer'i bu iş için uygun görmüş, ücret olarak da günlük 4'er akçe ödemeyi kabul etmiş ve bu kararlarının kadiya gelip onaylatmışlardır¹⁷⁶.

-Kethüdâ ya da Cemaatbaşı: 25 Zilkâde 1095/3 Kasım 1684 tarihinde kalgay sultan tarafından Muratşah oğlu Usta, *cizyegüzâr reayâ*¹⁷⁷ üzerine *cemaatbaşı ve kethüdâ* olarak atanmaktadır. Bunun anlamı her konuda kendine danışabilecekleri, merkezî ve yerel yönetimle olan ilişkilerinde onları temsil edecek birinin olmasıdır. *Sözünden dışarı çıkmayıp itaat etmeleri* kendi lehlerinedir. Aykırı hareket edenler *pişmanlık duyacaktır*¹⁷⁸.

Aynı yıl Dimitro veled-i Suva haraç toplayan görevliler arasındadır. Haraç verip vermeyenleri tesbit edip kaydetmekte ve toplanan haracı *memhur temessükle* (mühürlü senet) birlikte teslim etmektedir¹⁷⁹. Haraç görevlisi kethüdâya bağlı olmalıdır.

-Pençik Emîni: Seferlerde elde edilen esirlerden 1\5'i devlet hazinesi için ayrılmakta, satılan esirlerden hazîneye pay ayrılmakta, bunun için de her esir

---

¹⁷⁴ Fermanlar: KŞS, XXV, s. 6a/2; XXXIII, s. 33a/1; LXV, s. 8a/1.

¹⁷⁵ KŞS, XXV, s. 122b/2, 5b/4; XXXIII, s. 33a/1.

¹⁷⁶ KŞS, XXV, s. 5b/4.

¹⁷⁷ Bkz. Mehmet Erkal-Halil İncik, "Cizye", *DİA*, VIII, s. 42-48; Emecen, aynı makale.

¹⁷⁸ KŞS, XXV, s. 9b/4. Kethüdâ için bkz. Mehmet Canatar, "Kethüdâ", *DİA*, XXV, s. 332-334.

¹⁷⁹ KŞS, XXV, s. 9a/1-4, 52a/3.

üzerinden pençik vergisi adıyla belirli bir vergi alınmaktadır. Bu verginin toplanmasıyla ilgilenen görevliye de pençik emini denilmektedir. 1094/1682-83'te Sultan Ağa, 1095/1683-84'te Yusuf Çelebi ve 1129/1716-17'de Mehmed Ağa bu görevi yerine getirmektedir¹⁸⁰. Kendilerine yardımcı olan adamları vardır. Bunlardan biri, bize kendisi ve yaptığı iş hakkında hiç de hoş bir tablo çizmeyen, Yusuf Çelebi'nin adamı İbrahim'dir¹⁸¹.

Kırım-ı Atikli (Eski Kırım) bir adam kölesini satmak için pazara gitmiş; ancak o gün işi rast gitmediğinden satmadan dönmek zorunda kalmıştır. Yolda giderken İbrahim'le karşılaşır. İbrahim onu, "*Sen bu köleyi satın almışsındır, emin ağaya hesabını ver!*" diyerek tutar ve aksi beyanına itimad etmez. Sefer Gazi Ağa Hanı civarındaki Şirin Bey Hanı'na varırlar. Pençik emini burada bulunmaktadır. İbrahim, adam atından ineceği sırada yüzüne vurarak ağzını burnunu kanatır¹⁸².

Pençik vergisinden kaytarmaya çalışanlar da olmuyor değildir. Bunlardan biri Bakkal Mehmed bin Allahverdi'dir. Pençik emini onun bir köle satın aldığını öğrenince dellalını gönderip pençik istemiştir. Ancak dellal birkaç kere gidip gelmesine rağmen bir netice alınamamıştır. Sonunda Yusuf Çelebi bizzat gittiğinde, kölenin kendisinin olmadığını söyleyip manâsız bir inat gösterince, öfkelenen emin anlık bir hareketle başına lüle çubuğu ile bir darbe indirir¹⁸³. Ayrıca görevliler arasında gümrük emini bulunmaktadır¹⁸⁴.

---

¹⁸⁰ KŞS, XXV, s. 97b/2, 43a/4; XLVII, s. 61b/2.

¹⁸¹ KŞS, XXV, s. 61b/8.

¹⁸² KŞS, XXV, s. 61b/8.

¹⁸³ KŞS, XXV, s. 43a/4.

¹⁸⁴ KŞS, XXV, s. 7a/1.

İKİNCİ BÖLÜM

SOSYAL HAYAT

İNSANLAR, MEKÂNLAR, KURUMLAR

A. ŞEHRİN NÜFUSU VE DEMOGRAFİ

1. Nüfus ve Nüfusun Unsurları

Elimizdeki sicillerden, şehirde hangi din ve kökene mensup kişilerin yaşadığını görmek mümkün olmakla birlikte, ayrı ayrı bunların ve dolayısıyla şehrin nüfusunun tam bir sayısını verme şansına sahip olamamaktayız. Ancak örneklem aldığımız 250 adet tereke¹⁸⁵, şehre gelen seyyahların anlattıkları ve Kırım'ın siyasî tarih gelişiminden yola çıkarak genel bir yargıya varmamız mümkün olmaktadır.

Mübalâğalı anlatımının sebebi vurgulamak istediği noktalarda yatan ve gittiği yerlerin resmî görevlilerinden çeşitli bilgiler edinen Evliyâ Çelebi, 17. yüzyılın ikinci yarısında şehirde 5502 Müslüman evi olduğunu, 2000 Ermeni, 500 Rum ve 300 Yahudi'nin yaşadığını söylemektedir¹⁸⁶. 1737 yılı Rus saldırısında şehirde yaklaşık 1000 evin mevcut olduğu belirtilmektedir¹⁸⁷. 1820'li yılları yansıtan bir Rusça haritadan faydalanılarak hazırlanan hâne ve nüfus verilerine göre de, 19. yüzyıl başlarında Karasu'da 1431 hâne bulunmaktadır. Bu sayı diğer dağlık kesim şehirlerinden Akmesicid'inkinden (468) fazla, Bahçesaray'inkinden (1622) azdır¹⁸⁸.

17. yüzyıl sonlarından 18. yüzyılın ikinci yarısına kadar uzanan dönemde şehrin nüfusunda azalma olduğunu düşünmüyoruz. Çünkü sicillerde 1743-44 tarihine ait defterde, diğer defterlerde, en azından bu döneme en yakın tarihli (1717-18)

---

¹⁸⁵ Terekeler öncelikle kadın ve erkek olarak ayrılmış, ardından evli-dul-bekâr ayrımına gidilmiştir. Çocuğu olduğu halde eşi bulunmayanlar dullar kategorisine dahil edilmiştir. Nitekim eşlerin olmayışı üç sebebe bağlıdır: Kocasından önce vefat etmek, boşanmak ve çocuğun annesi cariyeye olduğundan mirasçı olarak gözükmemek. Çocuğu ve zevcesi bulunmayanlar ile vârisi görünmeyenler bekâr olarak kabul edilmiştir. Bu verilerden yararlanılarak, kadın-erkek, müslim-gayriüslim ve hâne sayısı hakkında fikir edinilmiştir.

¹⁸⁶ *Seyahatnâme*, s. 247.

¹⁸⁷ Kırımlı, aynı makale, s. 472.

¹⁸⁸ Yücel Öztürk – Cercis İkiel, “Kırım’da Nüfus ve Yerleşmeye Genel Bir Bakış (16-19.yy)”, www.E-COĞRAFYA.com/makaleler.22.09.2005.

olanında rastlamadığımız dört mahalle adı, onların 1718'den sonra teşekkül ettiğini düşündürmektedir. 1737 yağmasından sonra şehir aldığı ağır yaraları sarmaya çalışmış 1771'deki ikinci tahribâta yenik düşmüştür¹⁸⁹. Daha önceleri hissedilen sancılar bu dönemden sonra sonuçlarını vermeye başlamış olmalıdır. Şahin Giray Rusya'dan malî yardım isterken Hıristiyanların göç etmesi ve savaş esirlerinin kaybindan bahsetmektedir¹⁹⁰. Zaten ilhak sonrası, binlerce Kırım Tatarı da Osmanlı topraklarına gitmeyi tercih etmiştir¹⁹¹.

İncelediğimiz 250 terekenin 214 tanesi evli kadın-erkeklerle aittir¹⁹². Bunların içerisinde 371 çocuk bulunmaktadır. Buradan bir ailenin ne kadar çocuğa sahip olduğunu hesaplamak mümkündür. Buna göre 371/214'ten bir aileye 1.73 çocuk düşmektedir¹⁹³. Dulları dahil etmeyip, eşlerin sağ ya da birlikte olduğu evli kadın-erkek terekelerinden de ailelerin kaç kişilik olduğuna bakılarak, bir aileye en fazla kaç çocuk düştüğü hesaplanmıştır. Buna göre, tek çocuk oranı yüksektir. Sonra 2 çocuklu aileler gelmektedir. Her iki sonucu birleştirerek aile ortalamasının 2 çocuk olduğunu varsayabiliriz. Geniş aile yapısına girdiğini düşündüğümüz Karasu hânesi böylece 6 kişiden oluşmaktadır¹⁹⁴.

E. Çelebi'ye dayanarak, 5502x6 hesabıyla 33.012 müslüman sayısını elde ederiz. Buna gayri müslimleri eklersek, 17. yüzyılın ikinci yarısında şehrin nüfusunu 35.812 olarak verebiliriz. 19. yüzyılda bu sayı 15 bine düşecektir¹⁹⁵.

Tablo I

İncelenilen Terekelere Göre Şehrin Nüfusuna Ait Veriler

Sicil No	Evli E.	Dul E.	Bekar E.	Toplam E.	Evli K.	Dul K.	Bekar K.	Toplam K.
XXV	47	1	7	55	26	7	5	38
XXXIII	21	-	3	24	14	6	5	25
XLVII	35	4	11	50	13	4	2	19
LXV	13	1	3	17	17	4	1	22
Toplam	116	7	23	146	70	21	13	104

¹⁸⁹ Kortepeter, *aynı yer*.

¹⁹⁰ A. Fisher, "Rusya'nın Kırım'ı İlhâkı VII", çev. Refhan Dedeoğlu, *Emel*, 79, s. 11.

¹⁹¹ Kortepeter, *aynı yer*.

¹⁹² Eşi ölmüş ya da eşinden boşanmış olanlar (dul) da dahildir.

¹⁹³ Terekelerden nasıl yararlanıldığı ve buna benzer hesapları içeren bir örnek araştırma için bkz. Said Öztürk, *Askeri Kassama Ait Onyedinci Asır İstanbul Tereke Defterleri (Sosyo-Ekonomik Tahlil)*, İst. 1995.

¹⁹⁴ Hânenin kaç kişiden oluşabileceğine dair bilgiler için bkz. Nejat Göyünç, "Hâne", *DİA*, XV, s. 552-553.

¹⁹⁵ Ş. Sami, *aynı yer*.

Görüldüğü üzere toplam 250 kişiden 146'sı (% 58.4) erkek, 104'ü (%41.6) kadındır. Bunlardan 186'sı evli (% 74.4), 28'i dul (% 11.2) ve 36'sı (% 14.4) bekârdır. 250 kişiden 167'si (% 66.8) müslüman, 83'ü (% 33.2) gayri müslimdir.

Gayri müslimler Evliyâ Çelebi'nin de belirttiği gibi Ermeni, Rum ve Yahudilerdir. Rumlar Kırım'da M.Ö. VI. yüzyıldan, Ermeni ve Yahudiler Roma'nın özellikle sahilde hâkimiyet kurduğu M.Ö. I - M.S. IV. yüzyıllardan beri yaşamaktadırlar¹⁹⁶. Karasu'nun bulunduğu dağlık kesimde baştan beri Türk nüfusu yoğundur. Bununla birlikte, şehrin ticarî faaliyetleri geliştikçe buraya bu amaçla gelip yerleşenler ve kuzeyden getirilen esirler gayri müslimlerin sayısını kendi içerisinde arttırmıştır. Ermeniler, özellikle Acem (İranlı) kökenli olanlar ekseriyeti teşkil ederler. Nitekim müslim/gayri müslim Acemler için kurulmuş bir mahalle (Acem Mahallesi) ve sadece Acem zimmîlerin ticâret yaptıkları Sefer Gazi Ağa Hanı dikkati çeker¹⁹⁷. Yahudiler içinde de Hazar Türklerinin bakiyesi Karaimler ile Türkleşmiş Yahudiler olan Kırımçaklar yoğunluktadır¹⁹⁸.

Osmanlı Devleti 16. yüzyıldan itibaren, Kuzey Türkleri ve doğal olarak Kırım Türkleri için Tatar tâbirini kullanmıştır¹⁹⁹.

M. IV. yüzyıldan itibaren Türklerle tanışan bölgede hanlık kurulduğu sıralarda Kıpçaklar meskundur²⁰⁰. Altınordu Devleti ve Hacı Giray'la Tatar kabîleleri yerleşmiştir. Altınordu hükümdârı Berke Han'ın müslüman oluşu (1255) ve Anadolu Selçuklu Devleti ile kurulan ilişkiler neticesinde 14. yüzyılda Altınordu tamamen bir Müslüman/Türk Devleti haline gelmiştir²⁰¹. Daha bu zamandan itibaren Kırım'a - dolayısıyla Karasu'ya- Anadolu'dan Türkler getirilip yerleştirilmeye başlanılmıştır²⁰². Osmanlı'nın Kırım'a girişiyle de bu durum devam etmiştir. Belgelerden gördüğümüz üzere, Anadolu'nun birçok sancağından pek çok kişi türlü vesilelerle Kırım'a gelmekte, bir kısmı yerleşip kalmaktadır. Bunlar Kastamonu, Bolu, Safranbolu, Tire sancaklarındandır. Ayrıca bugün Anadolu coğrafyası

---

¹⁹⁶ Öztürk-İkiel, "Kırım'da Nüfus ve Yerleşmeye Genel Bir Bakış (16-19.yy) ", /www.E-COĞRAFYA.com/ makaleler.

¹⁹⁷ KŞS, XXV, s. 5a/5; XXV, s. 7a/1.

¹⁹⁸ Bala, *aynı yer*.

¹⁹⁹ Tarihi süreç içinde Tatar adının kimleri ifade etmek için kullanıldığı hakkında genel bilgi için bkz. Masudoğlu, "Tatarlar Kimdir?", Emel, 214, s. 22-29. Bugün Tatar denilince kimlerin anlaşıldığı için bkz. Kırımlı, "Kırım Tatarları", /www.kirimderneği.org.tr; Bugün Kırım'daki Türklerin kendilerini nasıl isimlendirdiklerine dair bkz. Ahmet Nezihî, *aynı eser*, s. 20.

²⁰⁰ Kurat, *aynı eser*, s. 224.

²⁰¹ Masudoğlu, *aynı makale*, s. 25.

²⁰² Fisher, "Kırım Tatarları I", *Emel*, 117, s. 18.

içerisinde yer alan, o dönemin eyâlet ya da sancakları Çankırı, Trabzon, Sivas, Tokat, Amasya, Van, Diyarbakır, Erzurum, Malatya ve Urfa'dan gelenler vardır²⁰³. Evliyâ Çelebi'nin bu insanların Anadolu'nun zulmünden kaçıp geldikleri sözüne²⁰⁴, ki bunlar daha çok Celâlî kargaşalığından kaçıp gelenlerdir²⁰⁵, ticarî maksatlarla ve ilmî amaçlarla geldiğini ekliyoruz. Örneğin Malatyalı tüccar Mahmud, Şirin Bey Hanı'nda misafir olarak kaldığı esnada vefat etmiştir²⁰⁶. Halvetî tekkesinin kurucuları olan dervişler Konya'dan gelmişlerdir²⁰⁷.

Toplumunu oluşturan sınıfları yönetenler ve yönetilenler olarak ikiye ayırırsak:

Yönetenler (Askerîler): ·Kalgay Sultan ve Şirin Beyi

·Ehl-i Örf (Yeniçeri serdârı ve zâbit)

·Ehl-i Kalem (Beytûlmâl emini, muhtesib, pençik ve gümrük emini)

·Ehl-i İlim (Kadı, nakîbüleşrâf vekîli, müderrisler)

Yönetilenler (Reayâ): Çeşitli kategorilere göre düşünürsek;

·Müslim ve gayri müslimler

·Hür ve köleler

·Esnaf, tüccar ve çiftçilerdir.

2. Mahalleler ve Nüfus Dağılımı

Karasu'daki mahalleleri; 1095-96/1684-85 yıllarında tüfenk satın almak için üç kez toplanan avârız akçesi muhâsebesi, 1109-10/1698-99 yılları arasında bir tarihte Selim Giray'ın Karasu'dan aldığı borcun muhâsebesi ile 1156-57/1743-44 yıllarına ait bir *konuk-koncuk* dökümü yani mahallelerdeki bazı şahısların gelir durumlarının beyânından ve terekelerden öğrenmek mümkündür²⁰⁸. Buna göre Karasu'da yer alan mahalleler şunlardır:

---

²⁰³ Eyâletler için bkz. Halil İnalçık, "Eyalet", *DİA*, XI, s. 548-550; M. Çetin Varlık, "Anadolu Eyaleti", *DİA*, III, s. 143-144.

²⁰⁴ *Seyahatnâme*, s. 245.

²⁰⁵ Anadolu'nun dört bir yanına dağılan eşkiyalardan kurtulmak için, zengince Anadolu'lular Kırım'la birlikte Balkanlar, İran ve Arap ülkelerine göç etmişlerdir. Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu Klâsik Çağ (1300-1600)*, çev. Ruşen Sezer, İst. 2003, s. 55.

²⁰⁶ KŞS, XXV, s. 15a/3.

²⁰⁷ Kırımlı, "Karasubazar", s. 472.

²⁰⁸ KŞS, XXV, s. 5a/5, 5b/2, 9a/5; XXXII, s. 81a/1, 82b/2; LXV, s. 2a-b/1.

Tablo II
Şehrin Mahalleleri

Cami´-i Kebîr Mahallesi	Hacı İsmâil Mahallesi
Hacı Şaban Mahallesi	Nakîb Efendi Mahallesi
Kıbtiyân Mahallesi	Hacı Şahmurad Mahallesi
Şeyh Receb Efendi Mahallesi	Sinan Giray Mahallesi
Şor (Şor Camii) Mahallesi	Karaağaç Mahallesi
Ali Efendi Mahallesi	Hacı Kudreş Efendi Mahallesi
Sâdık Efendi Mahallesi	Hacı Hasangeldi Mahallesi
Hacı Bünyad Mahallesi	Çingâne Mahallesi
Acem Mahallesi	Çeşme Mahallesi
Çorum Mahallesi	Kenise Mahallesi
Hacı Âşir Mahallesi	Hacı Arslan Mahallesi
Hacı Bârî (?) Mahallesi	Hacı Esengeldi Mahallesi
Hacı Salih Mahallesi	Hacı Kara Ali Mahallesi
Seyyid Hasan Mahallesi	Tarhanlı Mahallesi
Tahta Mescid Mahallesi	Ak Toprak Mahallesi
Kara Çora Mahallesi	Rum Mahallesi
Toplam	32

Mahalle isimlerinin; Çingâne, Acem, Kenise, Rum mahallesi gibi içinde oturan ahâlinin etnik ya da dinî yapısına, Cami´-i Kebîr, Tahta Mescid gibi merkez camisine, bahçeleriyle ünlü Karaağaç'ta olduğu gibi sahip olduğu özelliklere, Sinan Giray'da olduğu gibi şehrin yöneticisine ya da Sâdık Efendi, Hacı Şahmurad, Hacı Bünyad gibi mahalle eşrafından kişilere dayandığı görülmektedir. Örneğin Hacı Bünyad mahallesine ismini vermiş şahsı ele alalım. Hacı Bünyad kendi adıyla bir mescit yaptırmış, imam ve müezzinleri için bir dükkân vakfetmiştir²⁰⁹. Hiç şüphesiz sadece varlıklı oluşuyla değil, gelirini harcayış şekli ve toplumdaki saygınlığı da göz önünde bulundurularak ismi mahalleye alem olmuştur.

Sinan Giray, Tahta Mescid, Hacı İsmâil ve Nakîb Efendi mahallelerine sadece 1743-44 tarihlerine ait defterde rastlanılması, daha önce de belirttiğimiz gibi, bunların 1718'den sonra oluştuğunu düşündürmektedir.

Avâız akçesi ve borç muhâsebeleri mahallelerin Müslüman, Rum ve Ermeni mahalleleri olarak ayrıldığını göstermektedir. Bu kayıtlarda yer alan, yukarıda

---

²⁰⁹ KŞS, XXV, s. 40b/5.

saydığımız ilk 14 mahalle kesin olarak müslüman mahallesidir ve bunlardan en fazla vergi toplananı Cami'-i Kebîr'dir. Nüfus itibâriyle en kalabalık olanı da tabîi olarak Cami'-i Kebîr mahallesidir. Ardından Kıbtiyân, Şor, Hacı Şaban, Receb Efendi, Ali Efendi, Sâdık Efendi, Acem mahalleleri gelmektedir. Rum ve Ermeni mahallelerinin adı ayrı ayrı zikredilmemiş olup alınan vergi kaydının üstünde “*Rum ve Ermeniyân*” ifâdesine yer verilmiştir. Ancak terekeler bu ifâdeyi tamamlamakta, gayri müslim terekelerinde adına sıkça rastlanan Çeşme ve Kenise'nin²¹⁰ Rum ve Ermeni mahalleleri olduğu anlaşılmaktadır. Gayri müslim bir kadının kocasıyla ilgili açtığı bir davada²¹¹, kadının meskûn olduğu yeri belirtmek için geçen “*Rum mahallesi*” tâbiri de Rumların adıyla kurulmuş bir mahallenin olduğunu göstermekteyse de mahalle adı verilerek kaydedilmiş terekelerin hiçbirinde böyle bir ada rastlanmaması, onun adı geçen gayri müslim mahallelerinden (Çeşme/Kenise) biri olabileceğini de düşündürmektedir.

Her ne kadar mahalleler bu şekilde ayrılmışsa da gerek terekelerden, bir evin satışına ilişkin beyânda çevresindeki evin sahiplerinin adıyla zikredilişinden, komşuluk haklarıyla ilgili mahkemeye gelen davalardan²¹² ve gerekse çeşitli davalardaki tanımlamalarda “*Sâdık Efendi mahallesi zımmiyânından*”, “*Cami'-i Kebîr mahallesi sâkinlerinden, tâife-i Yahudiyân'dan*” gibi ifâdelerden²¹³ müslüman mahallelerinde ikamet eden gayri müslimlerin bulunduğunu da anlıyoruz. Örneğin Şor mahallesinden Kutluşah veled-i Rusoğlu; doğuda papazın, batıda kardeşi Kaçader'in, kuzeyde Kazancı Abdulveli'nin evine bitişik ve güneyden ana yola bakan evini Yakob veled-i Uzun Manuk adlı zımmîye satar. Çorum mahallesinde doğudan mahalle sokağına bitişik ev, diğer yönlerden Abdülcemil ve Ahmed adlı müslimler ile bir zımmînin eviyle çevrilidir²¹⁴. Gayri müslimlerin varlığını bilhassa hissettirdiği mahalleler Sâdık Efendi, Çorum, Kıbtiyân, Karaağaç ve Acem mahalleleridir²¹⁵. Acem mahallesindeki gayri müslimler içinde İran'dan gelen

---

²¹⁰ Çeşme'ye ait toplam 4 tereke ve Kenise'ye ait toplam 14 terekenin hepsi (KŞS, XXV, s. 81-101, VIIXL, s. 49; LXV, s.17'de vs.) gayri müslimlere aittir.

²¹¹ KŞS, XXXII, s. 32a/1.

²¹² KŞS, XXV, s. 117a/5.

²¹³ KŞS, XXXIII, s. 3a/1; XXV, s. 36b/3.

²¹⁴ KŞS, XXV, s. 24a/4, 17a/1. Bu durumun başka mahalleler ve başka tarihlere ait örneklerini gösteren birkaç satış için bkz. KŞS, XXV, 14b/2; XXXIII, s. 29a/1, 98b/1; XLVII, s. 9b/3.

²¹⁵ Örneğin Çorum mahallesine ait 42 terekeden 27'si , Sâdık Efendi'ye ait 34 terekeden 28'i, Karaağaç'a ait toplam 7 tereke gayri müslimlere aittir. Bu durum gayri müslimlerin yoğunluğuna bir işarettir.

Ermeniler ağırlıktadır. Evliyâ Çelebi şehrin güneyindeki bayır alanda Ermenilerin, batı tarafındaki düzlük alanda ise müslümanların yaşadığından söz eder²¹⁶. Buna göre Kenise, Rum ve Çeşme ile gayri müslimlerin varlığını hissettirdiği mahallelerin, özellikle Acem mahallesinin şehrin güneyinde yer aldığını söylemek mümkündür.

Netîce itibâriyle müslim/gayri müslim mahalle ayrımı kesinlik ifâde etmez. Müslüman mahallelerinde oturan bir hayli gayri müslim vardır. Bu durum dinsel/etnik grupların şehirde birbirine tamamen kapalı, bütünüyle ayrı cemaatler halinde yaşamadıklarının açık delilidir. Nitekim çarşı-pazarda da hep bir aradadırlar. Kimi zaman alış-veriş, kimi zaman iş ortaklığı, kimi zaman düğünlerde ve kimi zaman da mahalle ya da çarşıda çıkan anlaşmazlıklarda hayatı paylaşırlar. Ayrı zımmî mahallelerinin sebebi, doğal olarak inanç ve gelenek birliğine sahip kişilerin yan yana yaşamalarının getirdiği rahatlık ve cemaat dayanışmasından²¹⁷ ve vergi toplamağa sağladığı kolaylıktandır.

B. MAHALLE HAYATI

Vesîkaların diliyle “Bazar durur, cuma kılınur” yerler olan Osmanlı şehirlerinin fizikî yapısı iki ana kısımdan oluşmaktadır: İlki, ulu (kebîr: eski ve büyük anlamında) cami, çarşı, hamam ve benzeri müesseselerin bulunduğu şehir merkezi, ikincisi bu merkeze açılan mahalleler²¹⁸. Ticâret merkezleriyle yerleşim bölgelerinin ayrılığının yani Osmanlı şehrinin fizikî ve sosyal organizasyonunun bu kaynağı İslâmiyet²¹⁹ ve dolayısıyla Ortaçağ İslâm devletleridir.

Mahallesine göre öncelikle bir mescit ya da kilise/havra inşâ edilmekte, evler onun etrafında şekillenmektedir. Bu anlamda mahalle, aynı mekânda ibâdet eden cemaatin aileleriyle birlikte yerleştikleri şehir kesimidir. Mahalleli mescidin müdavimi sayıldığı için, mahalle ahâlisi belgelerde *cemaat* olarak geçmektedir²²⁰. Temel yönetim birimi olan mahallenin imamı –mahalleye göre papaz ya da hahamda, devleti temsil etmek üzere mahallenin en önde gelen sorumlusu ve şehir

---

²¹⁶ *Seyahatnâme*, aynı yer.

²¹⁷ Özer Ergenç, “Osmanlı Şehrindeki Mahallenin İşlev ve Nitelikleri Üzerine”, *Osmanlı Araştırmaları*, IV, s. 71. Ayrıca bkz. Ali Murat Yücel-Mustafa Sabri Küçükkaşçı, “Mahalle”, *DİA*, XXVII, s. 323-326.

²¹⁸ Mehmet Karagöz, “Osmanlıda Şehir ve Şehirli Mekân-İnsan-Beşerî Münasebetler (XV-XVIII. Yüzyıl)”, *Osmanlı*, IV, s. 105-106-107.

²¹⁹ Halil İnalçık, “İstanbul: Bir İslâm Şehri”, çev. İbrahim Kalın, *İslâm Tetkikleri Dergisi*, IX, s. 264.

²²⁰ Ergenç, aynı makale, s. 69, 73.

görevlilerinin yerine getirdikleri bir çok işte onların yardımcısıdır²²¹. Örneğin Çingâne mahallesi cemaatı *tekâlif-i örfiyye* için topladığı 30 bin akçeyi imamları Abdulhalim Efendi'ye teslim ederler²²².

Mahalleli, mahallenin yönetiminden, emniyetinden, sokakların bakımından, temizliğinden, yeni yapıların çevre ilişkileri ile ilgili son kararların verilmesinden, meydana gelen bir olayın açığa kavuşturulmasından, çocukların gözetiminden, doğan bir zararın karşılanmasından²²³ vs. ortaklaşa sorumlu, bir ölçüde birbirlerinin kefli, sevinç ve kederlere duygu ve eylem ortaklığı eden kişilerdir. 1094 yılının Ramazan ayı 22. günü (14 Eylül 1683) Sâdık Efendi mahallesinde öğle vakti geçen üzücü bir olayı hatırlatalım. Derviş veled-i Vasil'in küçük kızı komşuları Siyak adlı zımmînin avlusunda her gün gezip oynamaktadır. Ancak o gün, çocukluk merakı, dikkatsizliği ya da yaramazlığından mı denir, ne denirse bir sebepten, avludaki su kuyusuna düşer ve boğulur. Hemen toplanan imam, müezzin, kuyumcu vs. mahalle adamlarının müracaâtıyla keşfe gelen mahkeme görevlisi, çocuğun kendiliğinden düştüğünü tesbît eder. Anne baba da, *Allah'ın takdiri (emri)* olduğu inancıyla kimseden davacı olmaz ve çocuk defnedilir. Bu olay çocuğun ailesine, özellikle komşu ev olmak üzere bütün mahalleliye buruk bir bayram yaşatır²²⁴. Söz Ramazan ve bayramdan açılmışken, Ramazan'da her evin cami avlusunda iftar yemeği verdiğine deyinmeden geçmek olmaz. Her iki bayram boyunca da öğle yemekleri topluca cami avlusu ya da ileri gelen bir büyüğün evinde yenilir. Minareden dellal: "Herkes kurban aşına!" diye bağırır²²⁵. Bu yemeklere de herkes karınca kararınca katkıda bulunur. Hem fakirle zengin sofraları hem de gönüller birleşir.

Şeyh Receb Efendi mahallesinde oturan Fatma binti Arslan Ali ile Sofya adlı zımmîye kadın *hemcivâredirler*. Sık sık birbirlerine oturmaya giderler. Sofya yine böyle bir ziyâret için komşusuna uğradığı Safer 1095/Ocak-Şubat 1684'te bir Çarşamba günü, *ikindi ile akşam arası bir vakitte* oracıkta ansızın (*füc'eten ve bağıteten*) ölür. Elim vaziyetin üzüntü, şaşkınlık ve korkusu içinde Fatma, hemen durumu haberdar edince, ölünün kaldırılıp defnedilmesi için mahalleden imam,

---

²²¹Kemal Beydilli, "İmam [Osmanlı Devleti'nde İmam]", *DİA*, XX, s. 181. Ayrıca bu konuda bkz. Kemal Beydilli, *Osmanlı Döneminde İmamlar ve Bir İmamın Günlüğü*, İst. 2001.

²²² KŞS, XXXIII, s. 23a/4.

²²³ Turgut Cansever, *İslâm'da Şehir ve Mimarî*, İst. 1997, s. 128.

²²⁴ KŞS, XXV, s. 117a/5.

²²⁵ Zuhâl Yüksel, "Karakuyu Köyü", *Emel*, 213, s. 34; Kemal Altıntaş, "Tuzlacık Köyü", *Emel*, 220, s. 24; Çelebi Çevik-Mustafa Altın, "Beserek Köyü", *Emel*, 216, s. 22.

müezzin, kalaycı, sarac gibi şahıslar kadıya gidip *hâlin keşf edilmesini* isterler. Mahkeme heyeti vurma ya da yaralamaya ilişkin hiçbir iz bulamaz. Sofya'nın eşi ve kızları ne Fatma'dan ne de mahalleliden davacıdır. Sofya'nın *yürek sıkması* (enfarktüs) hastalığına mübtelâ olduğunu ve bu nedenle ansızın ölmüş olabileceğini beyân ederler²²⁶.

Hacı Esengeldi mahallesinde oturan Ümmühan adlı inatçı bir kadın *ahâliyi* çok zor durumda bırakarak canından bezdirmiştir. Mahalle mescidinin yakınındaki bir yerde alt yapı problemi vardır. Yağan yağmur suları sel olup akmaktadır. Ancak mahalleye asıl zarar veren Ümmühan'ın burada toprak, taş ve ağaçlardan kendi menfaati için oluşturduğu seddir. Gelen sel, mahallenin evlerini ve camisini sulara boğmaktadır. Üstelik 1129/1716-17 yılından 4-5 yıl evvel kadı Mehmed Can Efendi seddin kaldırılmasına dair hüküm verse de sonuçsuz kalmıştır. Bunun üzerine tüm ahâli adına Osman Çelebi, Ramazan vesairleri tekrar kadı huzuruna gelerek Ümmühan'ı şikâyet ederler. Mahkemeden -uyulup uyulmadığı hakkında bilginiz olmayan- aynı hüküm çıkar²²⁷.

Müslim ve gayri müslimler hayatı paylaşırken gayri müslimler İslâm dinini tanıma fırsatı bulmakta ve aralarından din değiştirenler çıkmaktadır. Karaağaç sâkinlerinden muhtedî Mustafa beş yıl önce müslüman olduğu esnada (1089/1678-79) kızı Ferakise 16 yaşındadır. Ona da bunu teklif ettiğinde reddi üzerine ne babası, ne başkaları ve ne de mahkeme onu buna zorlamaz ve şimdi 21 yaşına basan kız, Aslan adlı bir zımmî ile nişanlanır²²⁸. Sâdık Efendi'den zımmî Devlet oğlu Aslan'ın oğlunun da, *şeref-i İslâm ile müşerref olub* Ahmed adını aldığına şahit olmaktadır²²⁹. Niçin? Nasıl karşılandı? Bilemiyoruz.

Henüz sınıf ve statü farkına göre bir mekân ayrımının olmadığı bu dönemde zengin-fakir karışık oturmaktadır. Örneğin bir mirzanın evinin yanında veya karşısında sıradan birinin evi bulunabilmektedir. Ali Efendi mahallesinde Sübhankulu Gazi Ağazâde Timur fahru'l- ayân Timur Gazi Bey bin Mehmed Gazi Mirza ve Derviş Mirza'nın evleri yanında Ebubekir Çelebi, Emir Hasan Çelebi ve Boyacı oğlu Kerki'nin evleri vardır²³⁰. Nitekim Evliyâ Çelebi de evler bahsinde iki

---

²²⁶ KŞS, XXV, s. 87a/1.

²²⁷ KŞS, XLVII, s. 67b/6.

²²⁸ KŞS, XXV, s. 113b/2.

²²⁹ KŞS, XLVII, s. 18b/4.

²³⁰ KŞS, XXV, s. 10b/3.

katlı saraylardan bahsetmektedir. “*Şehrin dört yanı mamur*” diye eklediğine göre²³¹, ‘gösterişli ev’ anlamındaki bu saraylar şehrin dört bir yanına dağılmış durumdadır.

1. Ev ve Aile

a. Evlerin Şekli ve Fiyatları

Belgelerde ev için kullanılan terimler “*hâne, dâr, beyt ve menzil*”dir. Evin yapı taşı, şekli ve sayısına göre “*bir bâb hâne, iki bâb hâne, bir bâb fevkânî ve tahtânî hâne, kerpiç hâne, çit hâne, harâbe müşrif hâne, dâr-ı menzil, mülk-i menzil, büyût-ı müte’addide*” gibi ifâdeler yer almaktadır²³².

Dar sokaklar üzerinde birbirine bitişik bir halde, balçık ve saman karışımından yapılmış, güneşte kurutulmuş kerpiç²³³ ya da çitten inşa edilen, genellikle kiremit ve nadiren toprak örtülü, iki (*fevkânî*) ya da tek katlı (*tahtânî*) evlerin hemem hemen hepsi, yine kerpiç ya da çitten geniş bir avlu içerisinde bulunmaktadır²³⁴. Bacaları da söğüt ağacı budaklarından örülmekte ve iki tarafı bol balçıkla sıvanmaktadır. Herhalde bu bacalar ateşe mukavim olduklarından hemen hemen hiç yangın olmamaktadır²³⁵. Belgelerden evlerin kaç odadan oluştuğu hakkında bilgi sahibi olamasak da, avlu içerisinde ayrı bir oda, mahzen, çardak, kenef, fırın ve su kuyusu (*bi’r-i mâî*) nun bulunduğunu görmekteyiz. Ayrıca her evin avlusunda ağaçlar vardır. Genellikle de *eşcâr-ı müsmireden* yani meyve veren ağaç türündendirler. Bazen bir avlu içerisinde aynı aileye ait birden fazla ev vardır. Örneğin Sarıkız adlı zımmînin Rum kilisesine yakın, iki tarafı anayola, iki tarafı başka evlere bakan avlu içindeki iki evi, fırın, kenef ve birkaç meyveli ağaçtan müteşekkildir²³⁶. Şor mahallesinde oturan İmam Hacı Yahya ile eşinin aynı avlu içerisinde ayrı evleri bulunmaktadır. Evin avlusu ve yoluna ortaklırlar²³⁷.

Evliyâ Çelebi bu şehirde bahçesiz evin nadir bulunduğunu, özellikle müslim evlerinin hep bahçeli olduğunu söylemektedir²³⁸. Evleri hep iki katlı olarak belirtmesi, bu tip meskenlerin çokluğuna işaret etmek istemesindedir. Hatta bazen

²³¹ *Seyahatnâme, aynı yer.*

²³² Örneğin KŞS, XXV, s. 11a/1, 17a/1, 18b/4, 23a/5, 23b/3, 44a/1; XLVII, s. 54a/2.

²³³ Mahmut Tahir (çev.), “100 Yıl Önce Kırım Tatarları I”, *Emel*, 168, s. 27. Rusya’da yayımlanmış Priroda i Luvdi (Tabiat ve İnsanlar-II) adlı eserin “Rusya Halkları” kısmından Kırım Tatarları ile ilgili bilgilerin çevirisinden oluşan makale *Emel*’in çeşitli sayılarda beş seri halinde verilmiştir.

²³⁴ Terekelerdeki evler ve ev satışlarından elde edilen bilgilerdir.

²³⁵ Tahir, *aynı yer.*

²³⁶ KŞS, XLVII, s. 42b/4.

²³⁷ KŞS, XXV, s. 115b/1.

²³⁸ *Seyahatnâme, aynı yer.*

çardaklar da iki katlı yapılmaktadır. Gerek satışlarda gerekse terekelerde tek katlı müslim/zımmî evleri de sıkça görülmektedir. Yine Evliyâ, çitten örülü evlerin bulunmasını, Karasu'nun emniyetli bir şehir olmasına bağlamaktadır²³⁹. M. Bronevskiy de: “*Tatarlar evlerini Türkler gibi ağaçtan yaparlar.*” demektedir²⁴⁰. Bu durum kayın, meşe, ıhlamur, kavak, söğüt gibi ağaçlardan oluşan ormanın bolluğuna²⁴¹ da dayandırılabilir. Emniyet konusuna gelince, belgelerden gördüğümüz kadarıyla hırsızlık ve cürm ü cinâyet gibi vukuatlara çarşıda rastlanabilmektedir.

Evler konusunda rahatsızlık daha ziyade komşulardan izinsiz olarak yapılan değişikliklerdir. Terekelerde gayri menkuller sayılırken evleri târife genellikle “*mahalle-i merkûmda vakı', ledeyye'l-cîran, ma'lûme'l- hudûd*” ifâdesi ile başlanılmaktadır. Bu, evlerin komşuları tarafından bilinen bir hudutlarının olduğunun delilidir²⁴². Yapılacak değişiklikler bu hudutları ve komşu haklarını ihlal etmemeli; manzarasına engel olmayacak, evine gölge etmeyecek ya da mahremine söz getirmeyecek şekilde olmalıdır. Böyle bir ihlal Ali Efendi mahallesinde ikamet eden iki komşu arasında çıkan sorun olarak kadı huzuruna taşınır. Hacı Ebubekir Çelebi bin Ali Efendi, Kemanî El-Hac Receb Efendi'den şikâyetçidir . Evinin bahçe duvarına açtığı pencere Ebubekir'in avlusuna bakmakta ve bu nedenle hâne halkının rahatça hareket etmesine engel olmaktadır. Her ne kadar Receb Efendi rahatsız etmediğini düşünse de şahitlerin de tasdik etmesi sonucu pencerenin kapatılması kararına varılır²⁴³. Şor mahallesinde komşu olan zımmî Kusec ile Ekob'un davası ise daha eskiye dayanmaktadır. Ekob'un babası Manuk, avlusuna bir çardak yaptırmak istemektedir. Bu çardak Kusec'in evinin bir penceresinin kapanmasına sebep olacağından mahkemeden gelen heyetin aracılığıyla ortak bir karara varılacaktır. Bu pencere kapatılıp istenilen çardak yapılacak; ancak Kusec'in evinin doğusuna yeni bir pencere açılacaktır. Yeni açılan pencere, Manukların evine nâzır olacaktır. Alınan karara göre hareket edilir. Şimdi sorun Manuk öldükten sonra oğlu Ekob'un, tam bu pencerenin altına tekâbül eden yerde ahır inşa etmiş olmasıdır. Ahır evin penceresine zarar verdiği gibi, ahırdan yayılan koku ve hayvan sesleri hâne halkını fazlasıyla huzursuz etmektedir. Kusec'in mahkemeye müracaatıyla gelen heyet, durumu

---

²³⁹ *Seyahatnâme*, s. 246.

²⁴⁰ Bronevskiy, *aynı yer*.

²⁴¹ Kortepeter, *aynı yer*.

²⁴² Örn. KŞS, XXV, s. 103b/3.

²⁴³ KŞS, XXV, s. 21b/5.

müşahade ederek ahırın kapatılmasına karar verir²⁴⁴. Çingâne mahallesinde de Poplak zımmî ile sekban Mehmed komşudurlar. Benzer bir dava onlar arasında görülür. Poplak inşâ ettiği evin avlusuna bir de ocak ekleyince komşusu, “*Senin ocağından çıkan ateşin benim evime ve avluma zararı vardır, ocağını bozarım!*” diye tehdit etmeye başlar. Bunun üzerine Poplak mahkemeye gider. Kethüdâ, muhızır ve cemaat adamlarından oluşan heyet ocağın bir zararının olmadığını tesbit edince, ocak tütmeğe devam eder²⁴⁵.

Birbiriyle sürekli didişenler de vardır. Örneğin Çorum mahallesinden Tomas ile Haçader bunlardandır. Tomas yaptığı bir iş esnasında komşusunun kiremitlerini kırmıştır. Bir sene sonra Haçader ortak avlu duvarları olan kerpiç duvarın üstüne, Tomas’tan izin almadan çit duvar örmüştür. Anlaşılan ondan uzak durmak niyetindedir. Ancak gelen mahkeme heyeti kaldırılması hükmünü verir²⁴⁶. Bu hükmün sebebi, Tomas’tan izin alınmadan yapılması dolayısıyla komşu hakkının verilmesi olduğu kadar, evlerin genel kompozisyonunu bozucu yapılara izin verilmemesidir de.

Bazen evlerin önündeki bir arazi parçası ya da sokağın kullanım hakkına ilişkin sorunlar da yaşanmaktadır²⁴⁷. Örneğin Bedros veled-i Yakob ile Şahin veled-i Umman arasında *bir kulaç arazi* paylaşılmamaktadır. Burası Bedros’un babasından beri onların yoludur. Şahin’in sonradan evinin bu arazi tarafına düşen kısmına açtığı kapı dolayısıyla onların da güzergâhı olmuştur. Arazinin Bedroslara ait olduğu kadı hükmüyle tescil edilir²⁴⁸.

Tablo III

Şehir Sakinlerinin Ev Sahipliği Durumu

Evler	Kadınlar	Erkekler
Toplam	42	89
Bir Tane	35	69
Birden Fazla	7	20
İki Katlı	1	9
Çit	5	12

²⁴⁴ KŞS, XXV, s. 13a/2.

²⁴⁵ KŞS, XXV, s. 44a/1.

²⁴⁶ KŞS, XXV, s. 64b/5-6.

²⁴⁷ KŞS, Bkz. XXV, s. 36b/3, 110a/3.

²⁴⁸ KŞS, XXV, s. 95b/1.

Gördüğümüz gibi terekelere göre 104 kadından 42 (% 40.3)'si ve 146 erkekten 89 (% 60.9)'u en az bir eve sahiptir. Demek ki 250 tereke sahibinin 131 (% 52.4)'i ev sahibi olmakla şehir sakinlerinin yarıdan fazlasının en az bir evi vardır. Bunlar içerisinde genel olarak bağ, bahçe, dükkân gibi gayri menkullerde olduğu gibi ev sahipliğinde de erkeklerin sayısı fazladır.

Ev satışlarına ilişkin davalarla terekelerdeki evlerin değerini karşılaştırdığımızda terekelerde daha yüksek fiyatlarla karşılaşmaktayız. Terekelere göre evlerin değeri genel olarak 5 guruştan 600 guruşa kadar uzanmaktadır. Hatta 800 guruş değerinde bir eve de rastlamaktayız. Ancak evlerin ortalama değeri 40-250 guruş arasında seyretmektedir. 800 guruş değerindeki evin C. Kebîr mahallesinde Reis Hacı Ahmed'e ait çardaklı ve bahçeli bir ev olmasından başka bilgiye sahip değiliz²⁴⁹. Bu muhtemelen büyük bir evdi. Çorum mahallesinde 300 guruş değerindeki ise kerpiç avlu içinde müstemilatlı, iki katlı, münakkaş bir evdir²⁵⁰. 5-6 guruşluk bir eve örnek olarak Tatar Ahmed'inkini verebiliriz: Meyve veren birkaç ağaçla müzeyyen avlu içinde, tek katlı, çitten bir ev²⁵¹.

Evlerin fiyatları sağlam/harabe, çit/kerpiç, iki/tek katlı, müstemilatının (su kuyusu, çardak, birden fazla mahzen ve meyve veren ağaçlı geniş bahçe) zengin olup olmayışına ve anayol üzerinde bulunup bulunmayışına göre değişmektedir. Keza mahallenin mescit, hamam, han, çarşı gibi işlek yerlerine yakın olup olmayışı fiyatlar üzerinde doğrudan etkilidir.

Kırım köy evlerinin iki ya da üç odaya sahip olduğu bilgisinden hareketle²⁵²; geniş avlu içinde, müstemilatlı, tek ya da iki katlı, geniş aile yapısına uygun şekilde kurulmuş Karasu evlerinin de en az üç odasının olduğu farzedilebilir. Avlu içerisinde kurulu "fırın" denilen yerde ya da doğrudan avlunun bir kenarına kurulu ocakta yemekler pişmekte, kap-kacak yandaki odada ya da evin içindeki mutfakta muhafaza edilmektedir. Gerekli erzak bu odada veya zahire anbarında saklanmaktadır. Gerek yemek pişirme gerekse ısınma amaçlı odunlar, hırdavatların bulunduğu mahzene istif edilmiştir.

Gündüzleri oturma ve geceleri yatma amaçlı kullanılan odalar, üst kısmı basmadan bir *ocak yaşmağı* ile örtülü, mihraba benzer bir boşluğa kurulu ocak

²⁴⁹ KŞS, XLVII, s. 11a/3.

²⁵⁰ KŞS, XXV, s. 79b/1.

²⁵¹ KŞS, XXV, 70a/1.

²⁵² Tahir, *aynu yer*; Cengiz Sak, "Ilıcabaşı Köyü", *Emel*, 206, s. 24.

etrafında şekillenmektedir. Bu ocak kışları ısınmaya ve yemek yapmaya yaramaktadır. Akşamları ocak etrafında toplanan tüm hâne halkı büyüklerinden dinlediği hikâye, masal, efsane ve çeşitli sohbetler ile hoşça vakit geçirirler.

Yerde bir *Tatar*, *Acem*, *Türkmen* ya da *Anadolu* kilimi, halı, hasır ya da keçe serilidir. Bazı evlerde *Mısır* hasırını kullanılmaktadır. Bunların etrafına döşenmiş renkli ve işlemeli sırt yastıklı minderler ile demir ya da tahta sedir üstündeki basma döşekler üzerinde oturulmaktadır. Bitki, hayvan, çiçek motifleri, çeşitli geometrik desenlerle süslü Tatar kilimleri yumuşak ve esnek bir yapıya sahiptir. Sarı, kahverengi, siyah tonları ve koyu mavi renklerine rastlanır. Dışarıdan gelenler daha çok gök mavisi ve kırmızı renktedirler²⁵³. Odanın bir köşesinde üzeri halıyla kaplı bir *Tatar* ya da *Macar* sandığı bulunmaktadır. Seccade ve tesbihler de onun üzerinde durmaktadır. Duvarın oyulmasıyla oluşmuş bir ahşap göz (niş) içinde akşamları kullanılan bir *mumluk* (*şamdan*) ile süs eşyası veya buhur maksatlı *gülabdan* ve *güldan* vardır. Yan tarafta bir ayna asılıdır.

Bazı terekelerde rastlanılan cam şişe (*beyaz şişe*), cam ve çini tabak, sepet, varil, fiçı ve kutular dışında mutfakta kullanılan âlet-edevât bakır ağırlıklıdır. Tabak, teşt (pekmez yapmak, bulgur kaynatmak gibi büyük çaplı işlemlerde kullanılan büyük, geniş ve fazla derin olmayan leğen), lenger (sofra ortasına özellikle pilav gibi yemeklerin konulmasında kullanılan büyük, yayvan ve kenarları geniş tabak), dipsiz sahan (içinde yemek ısıtılan, yumurta vb. pişirilen, derinliği az olan kap), dipli sahan (tasın büyüğü olarak düşünülebilir), kenarlı sahan, hoşaf (*hoşab*) tası ve teşti, tepsi (ayrıca meze tepsisi, kalaylı tepsi), sini (ayrıca baklava sinisi), güğüm, ibrik, kahve fincanı, tabağı ve ibriği, bakraç (su, ayran gibi sıvı şeyler taşımaya yarayan kulplu kap), maşa, maşraba (su içmede kullanılan kap), el ve yol tabası (?), hamur teknesi, leğen (ayrıca kısır leğeni), kapaklı-kapaksız, büyük ve küçük tencere, kazan, sacayak (üzerine tencere, tava vb. koymaya yarayan, ateş üzerine oturtulan, üç ayaklı çember veya üçgen biçiminde demir destek), saplı ayak, huni, bıçak, kevgir (*kefgir*), kepçe, kaşık gibi Karasu'da imal edilenler haricinde, Acem tenceresi, Tokat leğeni, Irak kazanı, Mısır maşrabası gibi²⁵⁴ dışarıdan getirilenler vardır.

---

²⁵³ Mamut Çurlu, "Kırım Tatar Kilimleri", *Emel*, 218, s. 13-15.

²⁵⁴ KŞS, LXV, s. 30b/3, XXV, s. 83-84, 90a.

b. Evlenme ve Aile Bağları

Karasu'daki aileler anne, baba ve çocuklar dışında kart baba (dede) ve kart ana (nine)²⁵⁵ gibi aile büyüklerinden oluşan (geniş)²⁵⁶, tek eşliliğe dayalı (monogamik) ve akrabalık ilişkilerinin baba kanalıyla kurulduğu ataerkil bir yapı arz etmektedir.

Evlilik geleneklerinde eski göçebe adetlerinin etkisi görülmektedir. Bu nedenle dört kuşağa kadar akraba evlilikleri kabul edilmemekte, dıştan evlenmeler (egzogami) yapılmaktadır. Çok eşlilik de hem Osmanlı toplumunda -kanun ve ahlâk dışı olmasa da- saygıyla ve hoş karşılanılan bir uygulama değildir, hem de Kuzey Türklerinde pek fazla görülmemektedir²⁵⁷. Bu nedenle 186 adet evli sayısının bulunduğu ve bunlardan 116'sının erkeklere ait olduğu 250 terekede birden fazla eşi olan sadece iki kişi mevcuttur. Eş sayıları ikidir. Hadi ifşa edelim. Bunlardan biri Tatar Ahmed, diğeri de Hacı Şaban mahallesinde oturan Ömer Beşe'dir²⁵⁸.

Daha önce değindiğimiz gibi, Karasu'da 250 tereke ortalamasına göre²⁵⁹ aile başına 1.73 çocuk düşmektedir. Dulları dahil etmeyip, eşlerin sağ ya da birlikte olduğu evli kadın-erkek terekelerinden yola çıkarak yaptığımız hesaplama göre de tek çocuklu aileler daha fazladır. Bunu -çocuksuz aileler hariç- iki çocuklu aileler izlemektedir. Tablo üzerinde göreceğ olursak:

---

²⁵⁵ Kırım Tatarlarında kullanılan bazı aile içi isimlendirmeler için bkz. Yaşar Kalafat, *Kırım-Kuzey Kafkasya Sosyal Antropoloji Araştırmaları*, Ank. 1999, s. 50.

²⁵⁶ Yaşam şartları gereği o dönemlerde geniş aile yaygındır. Ayrıca evlerin genişliği ve çocuk yetiştirmede büyüklerin rolü bunu gösterir. Romanya'da yaşayan Kırım Türklerinde de çok defa ortak atadan gelen kalabalık aile gruplarının horanta olarak adlandırılan bir büyük aile teşkil ettikleri bilinmektedir. Bunun için bkz. Ali Cafer Naci, "Romanya'daki Kırım Türklerinin Folklor ve Gelenekleri", çev. Nurettin Mahir Altuğ, *Emel*, 35, s. 21.

²⁵⁷ İlber Ortaylı, *Osmanlı Toplumunda Aile*, İst. 2006, s. 54, 76; Nogaylarda çok evlilikle ilgili bir atasözü de vardır: "İki ineği olanın ayrıncı çok, iki karısı olanın kavgası çok". Mehmet Alpargu, "Tarihî Süreç İçinde Nogay Türklerinde Aile ve Akrabalık Münasebetleri", *Emel*, 216, s. 17; Genel hatlarıyla Yahudi, Hıristiyan ve Müslüman toplumlarındaki aile yapısı için bkz. M. Akif Aydın, "Aile", *DİA*, II, s. 196-200.

²⁵⁸ KŞS, XXV, s. 70a/1; XLVII, s. 45a/1.

Tablo IV
Kişi Sayısına Göre Aileler

Cilt No	2 kişilik (anne-baba)	3 kişilik (anne-baba- bir çocuk)	4 kişilik (anne-baba- iki çocuk)	5 kişilik (anne-baba- üç çocuk)	6 kişilik (anne-baba- dört çocuk)	7 kişilik (anne-baba- beş çocuk)	8 kişilik (anne-baba- altı çocuk)
XXV	11	37	7	9	5	3	2
XXXIII	8	7	8	8	3	1	-
XLVII	10	16	6	6	5	2	2
LXV	6	6	14	2	2	-	-
Toplam	35	66	35	25	15	6	4
Yüzde	%18.8	%35.4	%18.8	%13.4	% 8.06	%3.2	%2.1

Tabloda iki ile dört kişilik aileler eşit gözükmemektedir. Ancak iki eşli olan iki kişi doğal olarak dört kişilikler arasına yazılmıştır. Çocuk sayısı açısından düşündüğümüzde bu iki kişiyi de tek çocuklulardan saymamız gerekmektedir.

Çocuklu ailelerin sayısı yukarıdaki tablodan da görülebileceğimiz gibi çocuksuzlardan fazladır. Ayrıca gösterecek olursak:

Tablo V
Çocuk Sayısına Göre Aileler

Cilt No	Çocuklu Aile	Çocuksuz Aile
XXV	62	11
XXXIII	27	8
XLVII	37	11
LXV	25	5
Toplam	151	35

Ailede çocukların eğitimiyle ilgilenenler arasında nine ve dedeler başta gelmektedir. Özellikle nineler daha etkindir ve gerektiğinde annelik vazifesini de üstlenmektedirler. Örneğin bir çift boşandığında çocuk annede kalmaktadır. Ancak anne yeniden evlenince *hidânesi sâkıt olmakta* (çocuklarının bakım ve terbiyesi hakkı hükümsüz kalmakta) ve çocuklar öncelik kayınvalidede olmak üzere ninelerinden birine verilmektedir. Mehmed Can bin İsmail Çelebi ile Ayşe boşanmış iki yıl olmuştur. Ayşe yeniden evlenince kayınvalidesi Melek adlı hatun, Ayşe'nin

hidânesinin sâkıt olduğunu belirterek çocuğu kendi yanına almıştır²⁶⁰. Yine Kocaman oğlu Osman ile Fatma boşandıktan sonra Fatma bir daha evlenince Ümmühan ve Zahide adlı küçükler önce eski kayınvalidesine, bir müddet sonra da, *terbiye etmek üzere* çocuklara talip olmasıyla Fatma'nın kendi annesine verilir²⁶¹.

Çocukların anne sütü alma dönemlerine önem verilmektedir. Bu dönemde annesinden ayrılmamasına dikkat edilir. Ayrılmasını gerektiren haller zuhur ettiğinde çareler aranır. Boşanmalarda çocuğun anneye bırakıldığını belirtmiştik. Annesini kaybettiğinde, öksüz kalan küçük Ahmed'e dayısının süt anne tutması gibi yöntemler devreye girer. Ahmed için gelen kadının aylık ücreti bir altın olarak belirlenmiştir²⁶². Timur bin Sefer'in iki aylık bebeği olan bir câriyesi vardır. Câriyeyi satarken, azad ettiği küçük bebeği de annesinden süt emen bir yavru olduğu için onunla birlikte alıcının evine gönderir²⁶³.

Her ne kadar çocukların bakılıp büyütülmesinde evdeki büyükler anneye yardımcı olsa da bazen başkalarının yardımına da ihtiyaç duyanlar çıkmaktadır. Bu belki büyüklerin yokluğundandır. Örneğin Devlet adlı hatun, şehit düşen kocasından gelen ganimet malıyla üç küçük çocuğu için Nasta adlı bir câriye satın almıştır²⁶⁴.

Evlilik muamelesinde nikâh akdi yapılmakta, geleneksel olarak nişan ve düğün merasimleri tertip edilmektedir. Yapılacak evlilikte büyüklerin onayı alınmakla birlikte gençlerin istekleri göz önünde tutulmaktadır. Evliliğe gönlü olmayan kız ya da oğlan, ilk adım olan nişanı dahî bozabilmektedir. Örneğin Erzurumlu Erakil veled-i Bedros, Karasu'dan Ahsek adlı kıza *namzet* olur. Nişan merasimi yapılır. Ancak Erakil, kızın dayısının oğlunu, kızı alıkoyma iddiasıyla dava eder. Dayı oğlu Kuyumcu İvanos, kızın gönlü olmadığından nişanı *red eylediğini* söyleyince, işin aslını anlamak isteyen kadı, kızı mahkemeye getirtir. Ahsek'in ifâdesi şudur: "*Erakil'i istemem! Ben âkile ve bâliğayım, irâdetim kendi elimdedir. Benim rızam yoktur.*" Bunun üzerine, karşılıklı olarak gönderilen nişan hediyeleri geri verilerek nişan bozulur²⁶⁵.

---

²⁶⁰ KŞS, XLVII, s. 6b/3.

²⁶¹ KŞS, XLVII, s. 86a/3.

²⁶² KŞS, XXV, s. 103b/2.

²⁶³ KŞS, XLVII, s. 5b/1.

²⁶⁴ KŞS, XXV, s. 114b/3.

²⁶⁵ KŞS, XXV, s. 68a/2.

Büyükler ya da gençler gelin ya da damat adayını yakın çevreden seçmektedirler. Hacı Bünyad sâkinlerinden Kel Ahmed bin Sinan, komşusu vefat edince, küçük kızı Ümmügülsüm'ü vesâyeti altına alır. Üç yaşından itibaren onu kendi *terbiyesinde* yetiştirir. Büyüyünce oğlu Abdulfettah ile evlendirir²⁶⁶.

Birbirine gönlü olanların görüşme imkânları kısıtlıdır; ama bir kaçamak esnasında yakalanmaları evlenmelerine hız kazandırmaktadır. Örneğin Acem mahallesinden Resul bin Muslı ile Fatma binti Hüseyin'in bulabildikleri yer Kasap Emir Abbas'ın kümesidir. Mahalle sâkinlerinden birkaç kişi tarafından yakalanarak mahkemeye getirilirler. Fatma eşinden ayrılalı dört ay olmuş, hâmile olmadığı da kesinleşmiştir. Resul'un, niyetlerinin hâlis olduğunu, "*Mezbure bana gelecek olub [Fatma beni istemektedir] ve ben dahî mezbureyi akd-i tezvîc murâdımız, murâdımız zinâ değildir.*" sözleriyle beyan etmesi ve ikisinin de *rızaları* üzerine, 50 altın *mehr-i müeccel* ile nikâhları kıyılır²⁶⁷.

İslâm hukukunda nikâh, esas itibâriyle tarafların ve şahitlerin iştirâkiyle gerçekleşen medenî bir akittir. Geçerliliği için resmî bir memur ya da bir din adamının huzurunda tahakkuku şart değildir. Ancak nikâhın önemi ve toplum hayatında oynadığı rol nedeniyle oldukça erken devirlerden itibaren akdin gelişigüzel yapılmayıp, bu işe ehil sayılan birinin huzurunda gerçekleştirildiği görülmektedir. Bu bir kadı, nâib ya da kadının kontrolünde bir din adamı olabilmektedir. Osmanlı Devleti'nde de ilk devirlerden itibaren kadıların nikâh akitlerini yapmakta yetki ve vazife sahibi olduğu nikâh harçları ve kaza beratlarından anlaşılmaktadır. Ancak bu durum her nikâhı mahkemede kadı kıyacak anlamına gelmemektedir. İşlem daha çok kadının kontrolünde, kadı izniyle, genelde din adamları ve özellikle mahalle imamı tarafından yapılmaktadır²⁶⁸. Bunun için tercih edilen yer cami ya da kızın evidir.

Belgelerde mahkeme huzurunda kıyılan üç nikâha rastlamaktayız. Bunlardan ilki yukarıda değindiğimiz Resul ve Fatma'nın nikâhıdır. İkincisi Abdulfettah Efendi'nin kızı Ümmühan hatun ile İlyas Mirza bin Bahadır Şah'ın nikâhlarıdır²⁶⁹. Nikâh merasiminde taraflar vekil kullanabilmektedirler. Genellikle kızlar için kullanılan bu yöntem²⁷⁰ bu nikâhta her iki taraf için de uygulanmıştır. Ümmühan'ın

---

²⁶⁶ KŞS, XXV, s. 100b/5-6.

²⁶⁷ KŞS, XXV, s. 30a/3.

²⁶⁸ M. Akif Aydın, *İslam ve Osmanlı Hukuku Araştırmaları*, İst. 1996, s. 9-14.

²⁶⁹ KŞS, XXV, s. 49b/5.

²⁷⁰ Aydın, *aynı eser*, s. 18.

vekili, Mevlüd Gazi ve Kırım Gazi bin Siyavuş'un *şehadetleriyle* Hacı Abdalbaki bin Mehmed Ali; İlyas Mirza'nınki, Ali bin Çora Akay ve Ahmed bin Arslan *şehadetleriyle* Hacı Aliş bin Mehmed'dir. Kızın vekili: "*Müvekkilem Ümmühan'ı vekâletim hasebiyle tezviciğe ve tenkihliğe 500 altın mehr-i mu'accel ve 500 altın mehr-i müeccel ile 'akd-i nikâh eyledik.*" deyince oğlanın vekili de, *bihاسبی'l- vefâ kabul edip akde rıza verir.* Diğer Receb Efendi mahallesinden Rabia Totaş binti Abdulğani Efendi'nin 200 altın mehir ile Abdulğani Monla bin Abdulkerim'le hayatını birleştirdiği nikâhtır. Burada sadece kızın vekil kullandığını görmekteyiz. Vekili İmam Hacı Murtaza'dır²⁷¹. Bu örneklerden hareketle, genelde toplumda önemli bir yere sahip kişilerle, mahkemeye müracaatı gerekli kılacak durumda olanların nikâhlarının kadı huzurunda kıyıldığını söyleyebiliriz.

Mahalle imamının kıydığı nikâh örneği, hikâyesini daha sonra anlatacağımız, Şor mahallesinden Receb Beşe bin Mustafa ile beslemesi Şekernaz'ındır. Şekernaz'ın ifâdesine göre bu nikâhta onun rızası yoktur. Hiç kimseye de vekâlet vermediği halde bir vekil aracılığıyla nikâhları kıyılmıştır²⁷². Tarafların rızasının arandığına değinmiştik. Bu örnek vekillik konusunda da kişinin kendi vekilini kendinin seçmesi gerektiğine emsâl teşkil eder.

Nikâh esnasında erkeğin kıza ödediği para, eşya ya da ekonomik değeri olan bir menfaate -örneğin bir mülkün belirli bir süre kullanım hakkı- mehir adı verilmektedir. Kasap Burak'ın Nesli Bike'ye gönderdiği mehr-i mu'accel arasında bir Şam Alacası kaftan bulunmaktadır²⁷³. Hacı Fatma binti Receb Dede evlenirken, nakit 10 altın ve 10 altın değerinde bir *sarı bargir* olmak üzere 20 altın mehr-i mu'accel almıştır²⁷⁴. Kadınlara ait altın ziynet eşyası yüzük, küpe, bilezik, saçbağı ve boyun altınından oluşmaktadır. Küpeler şekillerine göre *bademî*, *aslanağzı* ve *ayyıldız* olarak adlandırılmaktadır.

Kadına ekonomik güvence veren mehrin tamamı hemen ödenebildiği gibi, tamamı ya da birkısmı sonraya da bırakılabilmektedir. Bu durumda peşin ödenene "mehr-i mu'accel", sonraya bırakılana "mehr-i müeccel" denilmektedir²⁷⁵. Terekelerde ve boşanma davalarında Karasu'da mehr-i müeccel misallerine çokça

---

²⁷¹ KŞS, XXV, s. 112a/2.

²⁷² KŞS, XXV, s. 15a/2.

²⁷³ KŞS, XXV, s. 81b/6.

²⁷⁴ KŞS, XXV, s. 47a/3.

²⁷⁵ M. Akif Aydın, "Mehir", *DİA*, XXVIII, s. 389-390.

rastlanır. Belirli sebeplerle kocanın kadına göre daha geniş boşama imkânlarına sahip olduğu İslâm hukukunda, mehr-i müeccel, bu boşama hakkının kötüye kullanılmasını önlemektedir²⁷⁶. Çünkü boşanmayı isteyen erkek, mehri ödemek zorundadır. Mehr-i müeccelin vâdesini dolduran bir başka durum taraflardan birinin ölümüdür. Ancak bazen bu borcun vâdesi dolmadan borç ortadan kalkmakta ya da azalmaktadır. Sebebi kadının mehrini kocasına hibe (armağan) etmesidir. Cami'-i Kebîr mahallesinde oturan İbrahim bin Ali ile Ümmügülsüm binti Murtazaoğlu, 60 altın müeccel mehir ile evlenmişlerdir. Ümmügülsüm 20 altını *gerdek gecesi*, 10 altını *oğlu dünyaya geldiğinde*, 30 altını da *zevcinin köyüne vardığında* hibe etmiştir²⁷⁷. Bunu sırf Allah rızası için yapanlar da vardır. Kadının, boşanmak istediği hallerde mehrinden *ferâgat etmesi* ise ayrı bir durumdur.

Kadınların mehirlerini diledikleri gibi kullanma hakları vardır. İmam Hacı Yahya'nın eşi mehrinden 15 guruşu Şor camiine vakfetmiştir²⁷⁸. Hacı Salih mahallesinden Mahmud vefat ettiğinde terekesinde 60 guruş mehir borcu gözükmektedir. Eşyaları satılarak borcu ödenir ve mehrini alan kadın onu vakfeder²⁷⁹. Aslında Şor mahallesinde oturan, ancak Bahçesaray'da Terzi Ali Mescidi mahallesinde iken vefat eden Neslişah hatun, 30 altınlık mehrinin nasıl harcanacağını vasiyetinde belirtmiştir: 28 altını *hasbeten lillâhi tealâ* kocası Receb'e, bir altını *cânı için* Kur'an hatmine, bir altını yine *cânı için berat mumu* olsun diye mescide verilecektir²⁸⁰.

Mehrin belirli bir miktarı yoktur. Evlenecek olanların ekonomik durumuna, sosyal statüsüne, şartlara, örf-âdete ve tarafların isteklerine göre değişmektedir²⁸¹. Örneğin iki eşli Ömer Beşe'nin eşlerinden birinin mehr-i müeccelinin 120, diğerinin 20 guruş olduğunu görmekteyiz²⁸². Genel olarak mehirler 2 altından 650 altına kadar uzanmaktadır²⁸³. Aslında uygun mehir, kadının ve erkeğin toplumsal statüsünü en iyi yansıtabilecek tutar anlamına gelmektedir. Örneğin yukarıda zikrettiğimiz üç evlilik akdindeki mehir miktarlarını karşılaştıralım: Resul bin Muslı Fatma binti Hüseyin'e

---

²⁷⁶ Aydın, aynı makale, s. 390.

²⁷⁷ KŞS, XXV, s. 71b/1.

²⁷⁸ KŞS, XXV, s. 115a/7.

²⁷⁹ KŞS, XXV, s. 16a/6.

²⁸⁰ KŞS, XXV, 63b/4.

²⁸¹ Aydın, aynı yer.

²⁸² KŞS, XLVII, 45a/1

²⁸³ KŞS, XXV, s. 106b/3, 12a/1.

50 altın; bir monla olan Abdulğani, Abdulğani Efendi'nin kızı Rabia Totaş'a 200 altın ve bir mirza olan İlyas, bir efendi kızı olan Ümmühan Hatun'a 1000 altın verecektir.

Yukarıda da geçtiği gibi evlenecek çifte önce nişan merasimi yapılmaktadır. Bu merasim kendi aralarında, kendilerini bir manevi bağ ile yek diğerine bağlı hissetmelerini sağlamakta, toplum içinde de, birbirlerine namzet olduklarını simgelemektedir. Nişanda birbirlerine hediyeler göndermektedirler. Bir nişanda giden hediyelere baktığımızda, kız için yüz akçelik bir altın yüzük ile yine yüz akçelik, pirinç (sarı) renginde bir çenber bulunmaktadır sözgelimi. Erkeğin hediyesi nakışlı bir makramadır²⁸⁴. Erkeklerin özellikle bir nişan yüzüklerinin olmadığını, nişanlanan kızların parmaklarına yüzükle, başörtülerinin üzerine sarı çenber taktıklarını görmekteyiz.

Düğünden evvel, genç kızların daha önceden hazırladıkları, hattâ Tatarlar arasında çok yaygın olan “Kız beşikte çeyiz sandıkta” sözünden²⁸⁵ de anlaşılacağı üzere daha çocukken hazırlanmaya başlanılan çehizler, damat ve ailesi için gönderilmektedir. Hazırlanan bohçalara “toguz” denilmektedir. Keten gömleğe takılı dokuz parça hediye den meydana gelmesinedir bu söz. İşlemeli makrama, çevre, çorap, çorap bağı, tütün kesesi vesaire den müteşekkildir. Damada, kayınakaya (kayınbaba), kayınbikeye (kaynana) ya da cavşıya verilmektedir. Cavşı, kız istenirken kız evine gönderilen, sözü dinlenilir, ikna kabiliyeti yüksek kişiye denilmektedir²⁸⁶. Kemanî Receb ile Abdullah kızı Kâmile boşandıklarında evdeki eşyaları pay ederler. İçinde kızı Fatma'nın çehizinin bulunduğu *kubbeli varaklı sandık* Kâmile'ye ayrılanlar arasındadır. Fatma evlendiği vakit onu götürecektir. Bakalım bu sandıkta neler bulunmaktadır²⁸⁷:

- Biri köhne ve küçük olmak üzere iki kıvrıma bohça.
- Dört adet kenarlı keten arşın.
- Üç adet kenarlı (kenarı süslü, işlenmiş), dört adet nakışlı gömlek.
- İki adet beyazlı degirmi (eni boyu bir) basma

---

²⁸⁴ KŞS, XXV, s. 68a/2.

²⁸⁵ Feraye Zehra Yücesan, “Kırım Halkının Hayatı Hakkında Bilgi”, *Emel*, 200, s. 15.

²⁸⁶ A. Münir Yüksel, “Taşınar Köyü”, *Emel*, 199, s. 33.

²⁸⁷ KŞS, XXV, s. 15b/3.

·Nakışlı ve bazısı kılabledanlı (pamuk ipliği veya ipek üzerine gümüş (sırma), altın, bakır vb. madenlerden çekilmiş çok ince tellerin sarılmasıyla yapılan iplik) 20 adet makrama (havlu, mendil, peştamal yapımında kullanılan bez).

Genç kızın çehizinin aslında aldığı mehr-i mu'accel ve diğer hediyelerin bir karşılığı olduğunu Hacı Fatma ile *kayınbikesi* arasında yaşanan miras paylaşımına ilişkin davadan anlamaktayız. Davacı kayınbikenin vekiline, “*Mehr-i mu'accel ve at mukabilinde senin zevcene cihaz eylememiş mi?*” diye sorulur. Adam: “*Cihazı ziyâdesiyle eylemiştir. Velâkin herkes verdiği eşyasını talep ediyor.*” diye cevap verir²⁸⁸.

Kırım'da günlerin hesabı Hıdırellez ve Kasım diye tutulmaktadır. Nişan ve düğün günleri de çoğu kez “Hıdırellez'in haftasına” ya da “Kasım'dan iki hafta evvel” gibi formüllerle tayin edilmektedir²⁸⁹. Dört-beş ay kadar süren hazırlıklardan sonra düğün merasimine başlanılmaktadır. Toy olarak adlandırılan düğün, genellikle perşembe ya da cumadan başlayarak üç gün sürmektedir. Ancak çarşamba, pazar ya da pazartesten başlayıp beş gün ya da bir hafta süren düğünler de vardır²⁹⁰.

Düğünden evvel ev-bark temizlenir, minderlere, yastıklara yeni kılıflar geçirilir, ev nakışlı mendil ve havlularla süslenir. Bahçede pişirilecek düğün yemekleri için gerekli kazanlar, kap-kacak temin edilir. Yapılacak bu gibi işlere mahalleli yardımcı olur. Tüm mahalle ahâlisiyle birlikte nikâh kıyıp dua okuyacak imam ve monlalara, düğün ehlini eğlendirecek “kedeyler” ve “çıncılara²⁹¹”, musıkî ile ilgilenenlere, diğer mahalle ve köylere haber salınır. O dönemler düğünlerin aranan isimlerinden biri, Hacı Şaban mahallesinde oturan Şair İsvador olmalıdır. İsvador'un terekesinde “*santur, kanun, kemançe ve def*” bulunmaktadır²⁹². Çın enstrümanları özellikle def ve zilli maşadır²⁹³. Bunların dışında davul, zurna, saz, santür, şeşter, kaval ve tulum da çalınabilmektedir. “Hemşehriler, bugün düğün var!

---

²⁸⁸ KŞS, XXV, s. 47a/3.

²⁸⁹ Mehmet V. Yurtsever, “Hıdırellez-Tepreş”, *Emel*, 77, s. 41.

²⁹⁰ Çubukçuzade Safvetî Kemal, “Kırım Düğünleri”, haz. Ayşe Gençkol, *Emel*, 217, s. 28; Yahya Şerafeddin, “Kırım Tatarlarının Türkü ve Dansları”, çev. Abay, *Emel*, 147, s. 5.

²⁹¹ Toy ve çıymlarda, şahıs ya da grupların karşılıklı doğaçlama atışması anlamına gelen çın'da ustalaşmış erkeklere “kedey”, kadınlara da “çıncı kadın” denilmektedir. Düğünden düğüne gezerek kabiliyetlerini sergilerler. Naci, “Romanya'daki Kırım Türkleri'nin Kültür ve Geleneği”, *Emel*, 38, s. 24; Bekir Acar, “Kırım Türkleri Folklorunda “Çın”lar”, *Emel*, 19, s. 9-10. Bu makalede çeşitli çın örnekleri bulunmaktadır.

²⁹² KŞS, XXV, s. 93a/2.

²⁹³ Zuhâl Yüksel, “Eskipolatlı Köyü”, *Emel*, 227, s. 35.

Pilav yemeye buyurun!²⁹⁴” diye at üstünde dolaşan kişi düğünün bir başka lüzumlu adamı, hâne halkından biri ya da bu iş için tutulan mahalle dellalıdır. Örneğin Receb Efendi mahallesi için toplanan vakıf akçesi arasında, mahalle dellalının *va’zi için* ayrılmış bir fon vardır²⁹⁵.

Düğünden bir önceki günün akşamı kızlar arasında “cıyın” denilen eğlence düzenlenir. Geç vakte kadar eğlenir ve kahve döğerler²⁹⁶.

Ertesi gün düğün gelin ve güvey evlerinde ayrı ayrı, ancak aynı zamanda başlar. Her iki evde de genç ve yaşlı olmak üzere erkek ve kadınlar için farklı odalar hazırlanır. Sohbetler edilir, türküler söylenir, getirilen ikramlardan yenilir²⁹⁷. İki tarafın ortaklaşa aldığı ”soğum” eti -özellikle sığır- pilav, köbete, çibörek ve boza vazgeçilmezlerdendir.

1094/1682-83 yılında Bekir bin Osman bir besleme kızını *kocaya verdiği* vakit, *âdet-i kadîme* üzere *mahallesinden* ve *ğayriden* gelen *hatunlar*, *hareminde* toplanırlar. Bu sırada düğün gününün telaş ve kalabalığından istifade edip hanımların eğlencelerini seyretmek isteyen Halil adlı biri, gizlice hareme girer. Kendini ele verdiği an, Bekir onu çıkarmak için geldiğinde kaçmak falan şöyle dursun, keyfini bozan Bekir’e bir hışımla saldırır²⁹⁸. Demek bu kabil vukuatı da hesaba katmak gerekir.

Kırım düğünlerinde nam salmış “horoz telleme” adetini de unutmamak gerekir. Bir horoz bıçak yeri belli olmayacak şekilde kesilir, yolunur, içi boşaltılır ve haşlanır. Dik durmasını temin için de içine tel sokulur ve karnı dikilir. Daha sonra şeritler, gelin telleri, çevreler vs. ile süslenerek davetlilere gösterilir. Horozu süsleyenler ev sahibinden aldıkları çeşitli hediyeleri, “horoz üşür şal getir, horoz susar içecek getir” gibi bahanelerle artırır. Vakti geldiğinde yenilir. Horozu süslemekle vazifeli çocuk ya da delikanlılar telli horoz havasında oynarlar. Türkü şöyle başlar:

Korazımı kaşırdılar, damdan damga aşırdılar

Suvuna pilav pişirdiler.

Ki-ki-ri kigim kık koraz, cı-cı-rı ğım cil koraz.

---

²⁹⁴ Şerafeddin, *aynı yer*.

²⁹⁵ KŞS, LXV, s. 11a/1.

²⁹⁶ Naci, *aynı yer*.

²⁹⁷ Şerafeddin, *aynı makale*, s. 5-6.

²⁹⁸ KŞS, XXV, s. 59b/6.

Korazşığım bekâr edi, avullarda uşar edi,
Şöplüklerde öter edi.

Ki-ki-ri²⁹⁹ ....

Düğünün ikinci günü kızın evinde nikâh akdi yapılır.

Üçüncü gün gelinin süslü at arabasıyla yeni evine gidişiyle başlayan esas düğün günüdür. Her Kırım gelini “Ağlama Gelin” diye tâbir edilen türküde³⁰⁰ göz yaşı döker. Erkek evinde hayli telaş vardır. “Macera” denilen kafile yol keserek bahşiş kazanır³⁰¹. Güreşler tutulup at yarışları yapılır. Kazananlara hediyeler dağıtılır³⁰². Geline darı saçma âdeti de bu sırada uygulanıyor olmalıdır. Kızın başına bir tepsi konur. Üzerine omuzlarına kadar inen bir tül serilir. Bunun üstünden dökülen darılar, tepesine kadar uzanan bir koni oluşturunca bu işleme son verilir. Bu uygulama muhakkak ki ilk topluluk geleneklerinde bulunan, tarım ürünlerinin zenginlik simgesi oluşundan kaynaklanmaktadır. Tott bu merasimden bahsettikten sonra bunun, Avrupa geleneklerinde görülen düğün tâcı ve badem şekeri seramonisi, Osmanlı Türkleri ve Ermenilerde görülen para serpmeye ile aynı kaynaktan geldiğini eklemektedir³⁰³.

Akşamleyin damada verilen bekârlığa veda yemeğinde muayyen bir tertip vardır. Üç ya da dört kişiden oluşan ve başlarında selâhiyetli bir reisin (kart ağası) bulunduğu heyetin rolü büyüktür. Bu heyetin teşkili ilhamını kabîlelerden almış olmalıdır. Reisin sağ tarafında ön beyi, sol tarafında sol beyi ve kapıcı beyi yer alır³⁰⁴.

Evlene kadar aileler arasında karşılıklı gelen-giden hediyeler, çehiz ve mehir dışında, eşler evlendikleri gün birbirlerine ayrıca hediyeler verirler. Nitekim

---

²⁹⁹ Naci, “Romanya’daki Türklerin Kültür ve Gelenekleri”, *Emel*, 39, s. 28-29. Ayrıca bu türkü Anadolu’da da, özellikle Sivas yöresinde, “Küpeli Horoz” adıyla bilinen, sevilerek dinlenen ve söylenen bir türküdür. Anadolu’dan mı Kırım’a gittiği ya da oradan mı buraya geldiği bilinmeyen bu türkünün sözleri şöyle başlar:

“Horozumu kaçırdılar
Damdan dama uçurdular
Suyuna da pilav pişirdiler
Bili gah bili gah bili bili gah
Küpeli horozum
Kar beyazım.”

³⁰⁰ Çubukçuzade, aynı makale, s. 30.

³⁰¹ Tahir, “100 Yıl Önce Kırım Tatarları V”, *Emel*, 180, s. 42-43.

³⁰² Yüksel, aynı makale, s. 40.

³⁰³ Tott, *aynı eser*, s. 225.

³⁰⁴ Naci, “Romanya’daki Kırım Türklerinin Kültür ve Gelenekleri”, *Emel*, 40, s. 16.

Selma binti Nazif adlı hatun, kocası İbrahim bin Ali'ye – her ne kadar sonradan kocasının kendine olan borcu yüzünden almak zorunda kalsa da- *ergenlik nâmiyla*, altın yaldızlı bir civânkaşı kuşak hediye etmiştir³⁰⁵.

Başka yerden gelmiş olmak, anası babası bulunmamak gibi mahrumiyet halleri dışında erkeğin kız evine yerleşmesi, erkek için bir nevi zaafiyet olarak telakkî edilmektedir. İç güveyi olmak fakir ve zavallı olmak anlamına gelmektedir. İmkânı pek geniş olmayana sorulan “Nasılsın?”a verilen “İç güveyinden hallice” cevabı³⁰⁶ da buradan kaynaklanmaktadır. Bu ezikliğin farkında olan Ali adlı genç de kendine iç güveyliği teklif eden kayınbabasını kadıya bu yüzden şikâyet etmiştir. Derviş, kızını Ali'ye nikâhladığı halde kocasıyla gitmesine izin vermemektedir. Gerekçesi damadının bir at ve arabaya sahip olamayışı, kızının *yaya yürümek* zorunda kalacağıdır! Oğlan yanına geldiği taktirde ona *at, araba* ve *zâhire* verecektir. Ancak Ali, karısını alıp kendi babasının evine gitmek istemektedir. Derviş'in isteği şer'an doğru olmadığından Ali karısına kavuşur ve iç güveyiliği meselesinden de kurtulur³⁰⁷.

Gelin-kaynana arasında biri baskın çıkmaya çalıştığında kadıya intikâli gereken sorunlar yaşanabilmektedir. Hacı Salih mahallesinden ihtiyar bir *hatun*, Ak Devlet'ten şikâyetçidir. Çünkü evini *fuzûlen zabt edib tasarrufuna mani' olmaktadır*. Halbuki Ak Devlet, evi kadının gelini İsmihan'dan satın almıştır. Üstelik satış esnasında kendisi de yanlarında olduğu halde satışa engel olmamış ve evle alâkasının olmadığını belirtmiştir. İhtiyar kadın *gelininden korkarak* satışa rıza gösterdiğini söylese de davası reddedilir³⁰⁸.

Ailenin geçimini temin görevi babaya aittir. Erkek, kız çocuklarına evlenene kadar, erkek çocuklarına ergenliğe yani eli iş tutacak vakte gelinceye kadar ve karısına da ölene kadar nafaka sağlamakla mükelleftir. Boşandıklarında kadına iddet nafakası vermektedir. Yiyecek, giyecek, mesken, tedavi, tahsil, ulaşım vs. içine alan nafaka bir kişinin ortalama günlük geçim standardını ortaya koymaktadır³⁰⁹. Vasî olarak seçilen kişi çocuk ergenlik yaşına gelene kadar mirastan düşen payı korur ve onu çocuğun beslenmesine, üstüne başına, bakımına mesela hamamına, kınasına

---

³⁰⁵ KŞS, XXV, s. 21b/2.

³⁰⁶ Naci, “Romanya'daki Kırım Türklerinin Kültür ve Gelenekleri”, 39, s. 29.

³⁰⁷ KŞS, XXV, s. 69a/3-4.

³⁰⁸ KŞS, XXV, 41a/5.

³⁰⁹ Bkz. M. Akif Aydın, “Aile Hayatı”, *İlmihal İslâm ve Toplum*, II, İst. 1999, s. 241, 245-246.

harcar. Örneğin küçük Emine'nin vasîsi, onu Mehmed Beşe'ye bırakmak zorunda kalır. Emine'nin beslenmesi, giyim-kuşam ve bakımı, *hamam* ve *kınasıyla* ilgilenilmektedir. Buna karşılık köyden her zaman yağ, koyun, buğday gibi ürünler gönderilmektedir³¹⁰.

Nafaka miktarlarına ait bilgileri, miras taksiminde küçük çocuğa vasî tayininden, boşanma davalarından, kayıp bir kocanın ardından kadıya giden kadınlardan, kimsesiz ve himâyesiz bir çocuğun bakımını üstlenen kişilerden³¹¹ ya da nafakaya yetişemediği durumlarda mahkemenen borç alan ailelerden³¹² öğrenmekteyiz. Miktar ailenin gelir durumuna göre değişmektedir. Bu kayıtlarda günlük 2-10 akçe arasındaki rakamlara rastlamaktayız. 2-5 akçe yoğunluktadır.

c. Aile Bağlarının Kopması

Ailede zaman zaman huzursuzluk çıkmaktadır. Aile içinde halledilemeyen sorunlar eş-dosta, konu-komşuya, onlarla da çözüme kavuşturulamayanlar kadıya kadar intikâl etmektedir. Receb Efendi mahallesinde oturan Derviş Mehmed bin Hacı Ali, damadı Ömer Beşe'den şikâyetçidir ve mennuniyetsizliğini dava konusu yapanlardandır. Damat Ömer her gece eve sarhoş gelmekte, kendine, eşine ve kızına küfretmektedir. Hattâ bir gece o kadar beter bir hale gelmiştir ki öfkesiyle onlara doğrulttuğu tüfenkle az kalsın ölümlerine sebep olacaktır. Çekilmez bir hale gelen ve son olarak can güvenliklerini de yok eden bu adamın terbiye edilmesini (*te'dib ve ta'zir olunması*) isterler³¹³. Emir Mehmed Çelebi adlı şahıs da: “*İş bu güvegim Mustafa nâhak yere benim kızımı darb etti.*” diyerek damadından şikâyetçi olmuştur. Ancak Mustafa buna hakkı olduğu iddiasındadır. Zevcesini dövmesinin sebebi namaz kılmamasıdır³¹⁴. Şor mahallesinden Kart Bike de doğrudan kendisi kadı huzuruna gidip kocasını dava eder. Kaburga kemiğini kıracak boyutta, haksız yere dövmüştür çünkü³¹⁵.

Receb Efendi mahallesi sâkinlerinden Kasap Burak ile Bike binti Mehmed arasındaki geçimsizliğin müsebbibi keza kocası Burak'tır. Karısına sürekli hakâret ederek onu dövmektedir. Boşanmanın eşğine gelen kadın çareyi önce komşusu

---

³¹⁰ KŞS, XXV, s. 37b/5.

³¹¹ KŞS, XLVII, s. 7b/2; XXV, s. 84a/2.

³¹² KŞS, XLVII, s. 32a/4.

³¹³ KŞS, XXV, s. 19b/2.

³¹⁴ KŞS, XXXIII, s. 16b/1.

³¹⁵ KŞS, XXV, s. 120b/4.

Derviş Sekban bin Bobek Dede’de arar. “*Bana bu kadar hakâret eyledi. Komşu hakkı yok mudur?*” diyerek *lutfedip* kocasıyla konuşmasını ister. Derviş Sekban, bu çiftin aralarını düzeltmek niyetiyle Burak’a daha bir çift söz ettiğinde kafasına bir âsâ darbesi yer. Anlaşılan Kasap Burak *komşu hakkına* karısı kadar inanmamaktadır³¹⁶.

Hacı Bünyad mahallesinden Zeyneb Şerife binti Emir Ahmed Çelebi ile Abdi Beşe çifti de boşanmanın eşiğinden dönerler. Abdi Beşe eve her gece sarhoş gelmekte, sarhoşluğun verdiği şüursuzlukla karısını dövüp ona kötü sözler (*şetm-i ğalîz*) söylemektedir. Zeyneb’in kocasını kadıya şikâyeti üzerine Abdi Beşe karısını kaybetme endişesine kapılır, yaptığına pişman olduğunu söyleyip tövbe eder. Bundan sonra *müskirât* cinsinden *şarab*, *arak*, *boza* vs. ne olursa olsun içmeyeceğini, *tövbe-i istiğfâr* ettiğini, eğer bir daha aynı şeyleri yaparsa Zeyneb’in kendisinden *üç talak* ile ayrılmasını şart koştuğunu beyân eder³¹⁷.

Ailede huzursuzluğa sebep olan vukuat ciddi boyutlara vardığında, hem aile tarafından en son çare olarak düşünülen hem de dinî örfte en sevilmeyen helal olarak değerlendirilen boşanmalar yaşanmaktadır.

İslâm hukukunda üç tür meşrû boşanma (talak) vardır. İlki kocanın tek taraflı irade beyanı ile yapmış olduğu boşanmadır ki buna *talâk-ı selâse* denir. İkincisi karı-kocanın birbiriyle anlaşarak boşanması yani *muhâlaa* ya da diğer adıyla *hul*’dur. Üçüncüsü belirli sebeplerin sübut bulması sonucu, mahkeme kararıyla nikâhın düşmesi anlamına gelen *tefrîk* ya da diğer adıyla *kazaî* boşanmadır. İlk ikisinde mutlaka kocanın kararı gerekirken, sonuncuda mahkemenin vereceği hüküm geçerlidir. Bu nedenle *kazaî* boşanma dışındakilerde mutlaka mahkemeye müracaat etmeye gerek yoktur. Ancak sicillerde diğer iki boşanma örnekleri veren mahkeme tescilleri de görülmektedir. Sebebi, boşanma sonucu ortaya çıkan; mehir, nafaka alacakları, iddet bitimi ve yeniden evlenebilme gibi durumların garanti altına alınması ve karşılıklı hakların korunmasıdır³¹⁸.

Deli Ahmed *huzur-u şer’de* zevcesi Hanife’yi talâk-ı selâse ile boşadıktan sonra, Hanife’nin istediği 150 guruş mehir ile günlük 10 akçe nafakasını ödememekte inat edince (*te’annüt*) hapsine karar verilir³¹⁹. Fettah ile *Dellâke* Muhsine boşandıktan sonra, Fettah, hibe davası açar. Çünkü Muhsine vaktiyle

³¹⁶ KŞS, XXV, s. 81b/4.

³¹⁷ KŞS, XXV, s. 40b/3-4.

³¹⁸ Aydın, *aynı eser*, s. 167-173.

³¹⁹ KŞS, LXV, s. 9b/5.

kocasına hibe ettiği mehr-i müeccelini şimdi istemektedir. Ancak bu durumda Fettah sadece iddet nafakasını ödemekle yükümlüdür³²⁰. Acem mahallesinden Abdi Beşe ile Rabia arasında da böyle bir sorun çıkar. Rabia boşanmadan evvel “*Allah rızası için*” 300 guruş mehrinin 275’ini kocasına hibe ettiği halde, şimdi mehir davası açmaktadır. Artık boşanmadan kaynaklanan hâlet-i rûhiye ile mi böyle davrandığı bilinmez; ama Ali Beşe sadece ödemesi gereken 25 guruşla sorumlu tutulur³²¹. Fakat Nesli Hatun ile İbrahim arasındaki davada İbrahim’in mehri ödememek için: “*Var idi, (ancak) hibe etti.*” şeklindeki yalanı ortaya çıkınca mehri ödemek zorunda kaldığını da kaydetmiş kadı efendi³²².

Acem Mahallesi sâkinlerinden Ahmed ile Neslihan’ın her ikisi de aynı ev üzerinde hak iddia etmektedir. Neslihan’ın burayı haksız yere *zabtettiği* anlaşılınca evi boşaltmak zorunda kalır. Hıncını alamadı mı nedir, Neslihan eski kocasını birkaç parça eşyadan dolayı dava eder³²³.

Bir başka dava nafaka ile ilgilidir. Boşanmadan önce Bahçesaray’da oturdukları anlaşılan Kıbtî Hüseyin ile Zeyneb çiftinin bir küçük kızları vardır. Bahçesaray kadısı onun için günlük ikişer buçuk akçe nafaka bağlamıştır. İddia, Hüseyin’in üç yıldır ödeme yapmaması, bu yüzden birikmiş borcun tahsilidir. Hüseyin’in şahitler eşliğindeki ifâdesi ise anlaşarak ayrıldıklarıdır. Anlaşma şartları ise, kadının, iddetiyle nafakasından vaz geçmesi ve 7 yaşına kadar terbiyesi altına aldığı çocuğu için bu süre zarfında nafaka talep etmemesidir³²⁴.

Karasu’da en fazla rastlanılan boşanma türü, kadınların çeşitli haklarından vaz geçerek kocalarını terke razı ettikleri muhâlaa’dır. Örneğin Canbek Hoca’nın karısı: “*Her anda, nâhak bilâcürüm beni darb ve şitemden hâlî olmadığından hul’ etmesin murâd ederim.*” diye kocasına dava açtığında Canbek, elinde olan kazan, keçe ve döşekten ibaret malından, mehri, iddet nafakası ve kisvesinden *fâriğ olursa* boşayacağını ifâde eder. Kadın bütün bu haklarından vazgeçince boşanmaları gerçekleşir³²⁵. Resimhan binti Matracı Hüseyin Beşe adlı *hatun*, Mehmed Beşe bin Abdullah’dan, mehri ve iddet nafakasından vaz geçtiği ve küçük kızları Hatice’nin

---

³²⁰ KŞS, XLVII, s. 86a/4.

³²¹ KŞS, LXV, s. 40a/3.

³²² KŞS, XXXIII, s. 13a/8.

³²³ KŞS, XXXIII, s. 44a/4-5.

³²⁴ KŞS, XLVII, s. 4a/3.

³²⁵ KŞS, XXXIII, s. 34b/4.

on senelik masrafını da kendisinin karşılayacağı anlaşması üzerine ayrıldığını sicile kaydettirir³²⁶. Şor mahallesinden Raziye de iddet nafakası ve mehr-i müeccelinden ferâgat edecek, süt emecek çağdaki Hatice'yi de nafakasız emzirecektir³²⁷. Hatice ve Cin Totay adlı kadınlar da eşleriyle aralarında *hüsn-i zindegâne* yani iyi geçim olmadığı gerekçesiyle boşanma kararı alırlar³²⁸.

Ayşe binti Kara Kul'un Esengazi'den boşanmak isteyişinin sebebi kocasının iktidarsızlığıdır. '*Adem-i vusûlünü* tasdik eden Esengazi, zevcesinin, haklarından ferâgat etmesi üzerine, "*tatlık ettim, boş olsun!*" diye karşılık verir³²⁹. Boşanma davasını açan Esengazi olsaydı, iktidarsız olsa dahî mehri tam olarak ödemek zorunda kalacaktı³³⁰. Devlet Tarhan evlendiği kişi hakkında yeterince bilgi edinmeden yuva kurunca şimdi o yuvayı dağıtma kararı alır. Ali'ye, bir köle olduğunu bilmeden *varmıştır*. Haklarından ferâgatla ayrılırlar³³¹.

Bunların haricinde erkeklerin açtıkları muhalaa davaları da vardır. Bu durumda kadınların, haklarından vaz geçmelerine gerek yoktur. Şor mahallesinde oturan Kart Bike ile Mustafa arasında geçimsizlik olduğuna, dayak yiyen Kart Bike'nin kocasını kadıya şikâyet ettiğine daha önce değinmiştik. Bunun hemen ardından Mustafa, "*İrâdeti kendi elinde olsun.*" diyerek boşanma davası açar ve kadının nafaka ve mehrini de öder³³².

Kadınların genellikle geçimsizlik, dayak ve bunlara neden olan sarhoşluktan şikâyet ettiklerine şahit olmaktayız. Aile toplumun en küçük birimi olduğuna ve toplumda çıkan huzursuzluklar üzerine han'dan meyhane ve bozahanelerin yakılıp yıkılmasına dair bir emir geldiğine göre, bu boşanma nedenleriyle karşılaşılması doğal bir sonuçtur. 1110/1698-99 yılında gelen bu fermanla han, *Dâru'l- İslâm*'da olan kasaba ve köylerde mevcut meyhanelerde *enva'-ı müskirât şurb* olunduğu, bu yüzden *nice fesad* meydana geldiği; bunların *şer'an hedm ve ihrâkıyla* ilgili *fetvâ-yı şerif sâdir* olduğunu belirtiyor. Bunun üzerine, *bölükbaşı kulunu* elinde emirle

³²⁶ KŞS, XXV, s. 106b/3.

³²⁷ KŞS, XXV, s. 88b/5.

³²⁸ KŞS, XLVII, s. 22a/4, 31a/1. Muhalaaya dayalı örnekleri artırmak mümkündür. Bkz. KŞS, XXV, s. 13a/6, 17a/6, 26a/6, 29a/5, 37a/3, 38a/2, 40b/2, 81b/3; XXXIII, s. 19b/5, 83b/2; XLVII, s. 30a/6, 30b/2, 48a/2.; XLV, s. 28a/4 vs.

³²⁹ KŞS, XXXIII, s. 84b/3.

³³⁰ Colin İmber, "Kadınlar, Evlilik ve Mülkiyet: Yenişehirli Abdullah'ın Behcetü'l-Fetâvâ'sında Mehr", *Modernleşmenin Eşiğinde Osmanlı Kadınları*, ed. Madeline C. Zilfi, çev. Necmiye Alpay, İst. 2000, s. 90-94.

³³¹ KŞS, XXXIII, s. 76b/2.

³³² KŞS, XXV, s. 120b/4-5.

gönderdiğini, bahsi geçen meyhane ve bozahanelerin *hedm ve ihrâk* olunacağını duyuruyor³³³.

Sarhoşluğun ilginç bir hali, Çingâne mahallesinde oturan Hacı Bayram bin Salih vakasında görülmektedir. İçip içip eve sarhoş gelen, bu hâl ile farklı tavırlara bürünen ve hattâ bir gece annesine küfrettikten sonra eşi Fatma'nın boğazından tutup onu *ölüm mertebesine* getiren, çaresiz eşinin şikâyetçi olmasına dahî aldırmayan Hacı Bayram, bu durumdan hiç de rahatsız değildir. Yine meyhanede, elinde içki kadehi olduğu halde, *bir kadeh şarabı elli kadına değişeceğini* ifâde ederek Fatma'yı boşar. Eşine 11 guruşluk borcuna karşılık da mahalledeki –kaç kadın değerinde olduğu anlaşılmayan!- evini verir³³⁴.

M. Akif Aydın kazaî boşanmanın sebeplerini hastalık ve kusur, nafakanın ödenmemesi, gâiblik-terk, fena muamele ve geçimsizlik olarak sıralarken dört sünnî mezheb içerisinde kazaî boşanmaya en az imkân tanıyanın Hanefî mezhebi olduğunu ve Osmanlı'da da Mekke, Medine, Kudüs gibi yerleri bir tarafa bırakırsak mahkemelerde resmî mezheb olan Hanefilik'e göre hareket edildiğini belirtmektedir. Bu durumda kazaî boşanma yerine, buna sebep haller zuhur ettiğinde boşanmayı sağlayıcı başka yöntemlere başvurulduğunu eklemektedir³³⁵.

Karısını ve çocuklarını nafakasız bırakıp giden ya da kaybolan kocalara ilişkin davalara ve yukarıda muhalaa kategorisine aldığımız geçimsizliğe ilişkin davaların dışında, bir şarta bağlanmış olanlara³³⁶ baktığımızda, Karasu'da da Hanefî ekolünün baskın olduğunu söyleyebiliriz. Aşağıdaki birkaç misal bunu teyid ediyor.

Çorum mahallesinden Hüseyin Beşe Karasu'dan çikalı 10 sene olmuş, hâlâ evine dönmemiştir. Şimdi (1095/1683-84) İsmâil kasabasında³³⁷ bulunmaktadır. Karısı Fatma'nın annesi: “*O kadar zamandan beri kızımı bırakıp gittin. Nafaka ve kisveden âcizdir. Elbette Karasu'ya varıp bakıp göresin yahut tatlık eylesin!*” diye damadından davacı olur. İsmâilli cemaatin de onayladığı üzere Hüseyin Beşe

³³³ KŞS, XXXIII, s. 79a/1.

³³⁴ KŞS, XXV, s. 36a/1-2.

³³⁵ Kazaî boşanma ile ilgili kısma bkz. Aydın, *aynı eser*, s. 24-35.

³³⁶ Talak üzerine yapılan yeminleri ele alan bir araştırma için bkz. Yahya Araz, “16. ve 17. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Kişilerarası İlişkilerde Bir Pazarlık, Kontrol ve İkna Aracı Olarak Evlilik Sözleşmeleri”, *Tarih ve Toplum*, 2 (242), s. 25-45.

³³⁷ Bugün Ukrayna toprakları içerisinde yer alan bu kasaba 16. yüzyılda, Tuna deltasında kurulmuş bir Osmanlı kasabasıdır. Bir ticâret ve istihkam mevki olan İsmâil, 17. 18 yüzyıllarda da Tuna üzerinden İstanbul'a yapılan hububat mübadelesine depo görevi yapmaktadır. Ayrıca deri tabaklamada ünlüdür. Bunun için ayrılmış geniş alanlara sahiptir. Feridun Emecen, “İsmâil”, *DİA*, XXIII, s. 82-84; Tott, *aynı eser*, s. 229.

Karasu'ya dönme kararı almıştır. Eğer bu güz, kasımda, evinde olmazsa Fatma'nın *boş olması* şartını da koşarak hem de³³⁸.

Emir Emrullah Çelebi Kefe şehrinin Kapu Ağası mahallesi sâkinlerinden iken 18 aydır Karasu'da yaşamaktadır. Karısı Emine'yi Kefe'de bırakıp gelmiştir. Bunun üzerine Emine'nin abisi: "*Karındaşımı tatlik eylesün ve yahut nafaka ve kisvesin verib oraya varıb eriyle avrat olsunlar!*" diye çıkışır. Ancak Emrullah Çelebi evinden ayrılırken bir şart koşmuştur: Kefe'ye geri dönerse *avratı boş olacaktır*. Bu nedenle oraya *varamaz*. Aklına gelen fikir Emine'nin Karasu'ya gelmesi olur. Burada *bakıp gözetecektir*. Ama abinin kararı kesindir. Adam ya Kefe'ye dönecek yahut karısını kendi gelip alacaktır. Emine için günlük 10 akçe nafaka ister³³⁹.

Şeyh Receb Efendi mahallesinde oturan Mahbube adlı *hatun* da zevcinden yana muzdariptir. Her defasında onu bırakıp gitmektedir. "*Ya beni boşasın yahut beni bırakıb gitmesin.*" diyerek kadiya bizzat gider. Zevci *bir dahî bırakıp kaçarsa* iradesi kendi elinde olacaktır³⁴⁰.

Evinden çıkıp bir daha geri dönmeyenler arasında varlığından bîhaber olunanlar da vardır. Bu gibi durumlarda hesap verecek kimse olmadığı için kadınlara tek bir çözüm yolu kaldığını anlamaktayız: Mahkemeden borç olarak nafaka talep etmek ya da kocasından kalan birşeyler varsa onları satmak. Örneğin bunlardan biri Sâdık Efendi mahallesinden Nasranî Naz Bike'dir. Kocasını kendini terk edip gideli 7 yıl olmuştur. *Nafaka ve kisveye ihtiyacı olduğundan kibel-i şer'den kifâyet miktarı akçe karz ve takdir olunmasını* ister. Günlüğü 6 akçe olarak tesbit edilir³⁴¹. Şahmurad'dan Mübarek Şah evini terk edeli iki sene olmuş ve kendisinden bunca zamandır bir haber alınamamıştır. Kâmile ve Muhsine adlı iki *sabiye* ile muhtaç durumda kalan Kâtibe, ellerinde bir kıta *arz-ı haliyeden* başka bir *habbe* olmadığından, hiç olmazsa bu boş araziye satmak için kadıdan izin ister ve talebi kabul edilir³⁴².

Bu kayıp, terk ya da kısa-uzun süreli ayrılıkların sebebi sık sık yapılan sefer ya da akınlar ve başta *Karşı (Öte)Yaka* olmak üzere, ticarî amaçla farklı diyarlara

---

³³⁸ KŞS, XXV, s. 56b/8.

³³⁹ KŞS, XXV, s. 29a/6.

³⁴⁰ KŞS, XXXIII, s. 80a/3.

³⁴¹ KŞS, XLVII, s. 38b/3. Bu dava örneklerini artırmak mümkündür. Bkz. KŞS, XLVII, s. 49a/4, XXV, s. 35a/2, 47a/1, 53a/2.

³⁴² KŞS, LXV, s. 39b/2.

yapılan seyahatler olmalıdır³⁴³. Örneğin Çingâne mahallesinden Dühancı Türkî Mustafa *Öteyaka*'ya gitmek zorunda kalır. O gidip gelene kadar *ehl ü evlâdını* komşusu Hüseyin Beşe bin İsmâil bakıp gözetecektir. Bir müddet sonra döndüğünde onlar için harcanan 1800 akçeyi öder.³⁴⁴

Talâk-ı selâse adı verilen boşanmaların da sicile kaydedildiğini başlarda belirtmiştik. Örneğin Çingâne mahallesinden Hüseyin Beşe bin İsmail zevcesi Nesli binti Ramazan'ı bu şekilde boşar³⁴⁵. Ayrıca bunu şart koşan, “boş ol!” demeyi kendi kusurunun kefâreti olarak üstlenmeyi kabul eden; ancak sözünü yerine getirmeyen kocalar da zevcelerinin açtığı dava sonucu kadı huzuruna getirilmektedir. “*Eğer bir dahî zevcemi darb edersem benden boş olsun.*” dediği halde Sakine'yi döven Fettah ile “*Bir daha müskirat cinsinden şurb edersem zevcim benden talâk-ı selâse ile boş olsun.*” deyip yine bir akşam eve sarhoş gelen Dellak Topal Ali gibi³⁴⁶. Gerek bu iki davadan gerekse yukarıda örneklerini verdiğimiz kocası tarafından terkedilmiş kadınların açtığı davalardan; kocaları tarafından sürekli terk edilen, nafakasız bırakılan ya da dövülen kadınların, doğrudan kendilerinin kadıya giderek ya da kocası üzerinde sözü geçebilecek kişileri araya sokarak, kocalarının bu davranışlarına son vermeye çalıştıklarını görmekteyiz³⁴⁷. Boşanma sözünü yerine getirmeyen koca böylece mahkeme huzurunda bunu gerçekleştirerek, kadının mehri ve nafakasını da verecektir. Uzakta olup evine dönmeyen kocalar da “...sam boş olsun”u sıkıştırıldıkları anda bir zaman kazanma ve rahat hareket edebilme aracı olarak kullanmaya çalışmışlar; ama belirttikleri zaman zarfında dönmezlerse boşanmışlığa mahkûm olmuşlardır. Bu durumda da kadının haklarını ödemek zorundadırlar. Aldığı karara sadık kalmayanların karışıklık ve problemlere sebep olduğu kesindir.³⁴⁸

---

³⁴³ 1698/99 yıllarında yapılan Gazi Kirman Muharebesi (*ğâile*)’inde Bakkal İvaz, Mehmed ve Hamid adlı şahısların kaybolduğunu görmekteyiz. Bkz. XXXIII, 12a/1, 18a/1, 96a/2.

³⁴⁴ KŞS, XXV, s. 51b/3.

³⁴⁵ KŞS, XXV, s. 121b/1.

³⁴⁶ KŞS, XLVII, s. 4a/4; XXV, s. 26b/3 ve bir örnek de KŞS, XXV, s. 51a/2-3’tedir.

³⁴⁷ Araz, aynı makale, s. 35.

³⁴⁸ Böyle bir probleme ilişkin uzun soluklu bir dava örneğini Afyon sicillerinden Y. Araz vermektedir. Bkz. Araz, aynı makale, s. 39-40.

2. Vakıf

Mektep, medrese, han, hamam, cami, tekke gibi şehrin bütün sosyo-ekonomik amaçlı müesseseleri vakıf³⁴⁹ yoluyla kurulup işletilmektedir. Her mahallede mescit ve gündelik ihtiyaçları gideren dükkânlar ile birbirine yakın mahallelerden birinde hamam, mektep ve medrese bulunmaktadır. Küçük çaplı dükkânların yanı sıra bazı mahallelerde han ya da kervansaraylar da yer almaktadır. Çorum ve Şor mahallesi bunlardandır.

Çorum mahallesinde Sare adlı gayri müslim kadına ait Küçük Han'ın, 1095/1683-84 yılında kadın öldüğü vakit tereke değeri 36 guruştur. Borcuna karşılık alacaklısına verilir³⁵⁰. Şor mahallesinde, “arz-ı hâlî”de 1109/1697-98’de Bosnalı Hacı Mehmed Ağa tarafından kurulmuş bir kervansaray (Boşnak Hanı) vardır³⁵¹. Diğer han, çevresinde boş arazi ve dükkânlar bulunan Nakîb Emir Ali Efendi Hanı’dır³⁵².

Evliyâ Çelebi şehirde, beşi cuma camii olmak üzere, 28 adet cami bulunduğunu belirtmektedir³⁵³. Her mahallede bir mescit bulunduğuna, üç adet gayri müslim mahallesi olduğuna ve merkezde en az bir ana cami bulunduğuna göre bu sayıyı 30’a çıkarabiliriz. Evliyâ’dan 60-70 yıl kadar sonra, 1737 yılında 38 cami bulunduğuna anlaşılıyor.

Mescitler mahalle adı ile aynıdır. Cuma camileri Büyük Cami, Han Camii ve Şor Camii’dir³⁵⁴. Bu camiler kârgir (taş ya da tuğladan yapılmış), kiremit örtülü ve taş minarelidir. Zaten bu şehrin içinde kurşun örtülü imâret görmek mümkün değildir. Hepsi kırmızı kiremitle örtülüdür³⁵⁵. Muhtemelen merkezde yer alan, iki şerefeli Han Camii bazilika tipinde (dikdörtgen biçimde) dir³⁵⁶. Evliyâ’nın ismini belirtmediği, çarşı içindeki cami de bu olmalıdır. Buna göre hayrat sahibi yaptırdığı

---

³⁴⁹ Vakıflarla ilgili genel bilgiler için bkz. Bahaeddin Yediyıldız, “Vakıf”, *İA*, XIII, s. 153-172; Ahmet Akgündüz, *İslam Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi*, Ank. 1988. Spesifik çalışmaların birkaç örneği için bkz. İsmail Özçelik, “Osmanlı Vakıf Hayatı Çerçevesinde Urfa’daki Vakıflar”, *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Bilim Yolu*, 3, s. 1-28; İbrahim Ateş, *Vakıf ve Çocuk*, Ank. 1987; Ömer Demirel, *Sivas Şehir Hayatında Vakıfların Rolü: Osmanlı Vakıf-Şehir İlişkisine Örnek*, Ank. 2000; Amy Singer, *Osmanlı’da Hayırseverlik: Kudüs’te Bir Haseki Sultan İmareti*, çev. Dilek Şendil, İst. 2004.

³⁵⁰ KŞS, XXV, s. 57b/4.

³⁵¹ KŞS, XXXIII, s. 65b/1.

³⁵² KŞS, XXV, s. 82a/2.

³⁵³ *Seyahatnâme*, aynı yer.

³⁵⁴ Kırımlı, aynı yer.

³⁵⁵ *Seyahatnâme*, aynı yer.

³⁵⁶ Kırımlı, aynı yer.

bu mamur ve müzeyyen cami mihrabının önünde bir kubbe-i âlîde medfundur³⁵⁷. Han Camii bitişiğinde 1727 yılında II. Mengli Giray tarafından yapılmış bir Halvetî tekkesi vardır. Tekkenin kurucuları olan Halvetî dervişleri Konya'dan gelmişlerdir³⁵⁸. Şor mahallesinde de kervansaraya bitişik bir tekke (*hangâh*) bulunmaktadır. Bu da Bosnalı Mehmed Ağa'nın vakfı olarak kervansarayla aynı yıl inşâ edilmiştir³⁵⁹. Hangâhlardan bir diğeri de Pabuççular Çarşısı başındadır³⁶⁰. Tüm Kırım'da olduğu gibi Karasu'da da Mevlevî, Halvetî, Yesevî ve Nakşibendî tarikatı mensuplarına rastlanmaktadır³⁶¹.

Gayri müslim ahâli olduğuna göre kilise ve sinagog da vardır. Kenise mahallesinde bir Ermeni kilisesi ile Rum ya da Çeşme mahallesinde olması gereken bir Rum kilisesine rastlamaktayız. Karakaş adlı zımmî bu Ermeni kilisesine ölmeden evvel 200 esedi bağışlamıştır³⁶². 1128/1715-16'da Rum kilisesinin rahibinin adı Penartus'tur. 1129/1716-17'de Asfador isimli bir papaz bulunmaktadır³⁶³.

Şehirde daha fazla hamam olduğunu düşünmekle birlikte altısının varlığından haberdâr olmaktayız. Bunlar: Çay Hamamı, Büyük Hamam³⁶⁴, Tayman Mirza, Şirin Bey³⁶⁵, Hacı Murad Hamamı³⁶⁶ ve Sâdık Efendi Mahallesi Hamamı'dır³⁶⁷. Tayman Mirza ve Şirin Bey Hamamı çarşıdadır. Evliyâ Çelebi Şirin Bey Hanı'na bitişik Şirin Bey Hamamı'nın diğeri göre daha büyük, daha ferah ve daha güzel olduğu yorumunu yapmaktadır³⁶⁸. 1094/1683-84 yılında bu hamamın külhancısı yani hamamı ateşleyerek suyun ısınmasını sağlayan görevli Hüseyin bin Hasan'dır³⁶⁹.

Hacı Murad Hamamı'nın sahibi Şeyh Abdülaziz Efendi 1095/1683-84 yılında vefât ettiğinde hamamın değeri 160 guruştur. Bu hamamı iki köyün mescidine vakfetmiştir³⁷⁰. Hamamın suyu olmayıp *dollab* (kuyudan temin edilen suyla) ile işlemektedir. 1130/1717-18'de C. Kebîr mahallesi kayyımı Urfalı Ali tarafından

---

³⁵⁷ *Seyahatnâme, aynı yer.*

³⁵⁸ Kırımlı, *aynı yer.*

³⁵⁹ KŞS, XXXIII, s. 64a, 65b/1.

³⁶⁰ *Seyahatnâme, aynı yer.*

³⁶¹ Ferrari-Kançal, *aynı eser*, s. 143.

³⁶² KŞS, XXV, s. 90a.

³⁶³ KŞS, XLVII, s. 35b/4; 85a/3.

³⁶⁴ Kırımlı, *aynı yer.*

³⁶⁵ *Seyahatnâme, aynı yer.*

³⁶⁶ KŞS, XXXIII, s. 1b/1.

³⁶⁷ KŞS, XLVII, s. 19a/2.

³⁶⁸ *Seyahatnâme, aynı yer.*

³⁶⁹ KŞS, XXV, s. 111b/5.

³⁷⁰ KŞS, XXV, s. 34a/1.

işletilmektedir. Su sıkıntısı çekildiği bu dönemde burayı kiralayarak, Seyyid Ali mahallesinden birkaç kişinin bostan ve bahçelerinin suyundan *müddet-i kalîle* (kısa bir müddet) kullandıktan sonra, eskisi gibi bir dolapla kuyudan su çekmeye devam etmektedir³⁷¹.

Bu hamamlar yarısı kadınlara yarısı erkeklere ait çifte hamamlar olarak inşâ edilmiş olmalı ve çifte hamamların pek nadir haller dışında genel yapı tarzı olan, kapılarının ayrı sokağa açılması tarzına uygun olmalıdır. Eğer tek hamam özelliği taşıyorsa gündüzleri kadınlara, geceleri erkeklere açıktır³⁷². Diğer sosyal mekânlar gibi hamamlar da zimmîler ile müslümanlar tarafından ortak olarak kullanılmaktadır. Ancak farklı bölümlerde yıkanmaktadırlar. Zimmîler yıkanırken ayaklarına müslümanlar gibi nalin giymeyip topuklarına çingirak bağlamalarıyla da müslümanlardan ayrılırlar³⁷³.

Özellikle kadın terekelerinden herkesin bir hamam takımı olduğunu görmekteyiz. Bu hamam takımı; hamam leğeni, teşti, maşrabası, halısı, seccadesi, havlusu, yaşmağı, gömleği, sileceği ve zimmî/müslim ikisinde de genelde kırmızı renkli peştemalden müteşekkildir³⁷⁴.

Şehir ahâlisinin bir araya gelip muhabbet etmelerine de imkân sağlayan hamam müessesesi bazılarının yanlış fiillerine yataklık edebilmektedir. Köle bahsinde değineceğimiz köle tüccarının hilekârlıkları ve bazı ahlâk dışı davranışlar bunlardandır. Örneğin Mehmed bin Abdullah adlı adam, gulam Hüseyin'e takmış vaziyettedir. Her nereye gitse peşine düşmekte ve *ırzına müteallik* laflar etmektedir. Hattâ bir gece Hacı Murad Hamamı'na gidip hamam hizmetlilerine, "*Hüseyin'i bulub getirin, getirmezseniz sizi ....*" diyerek Hüseyin'i *rüsvây-ı âlem* etmiştir. Hüseyin'in kadıya şikâyetiyle gereğinin yapılmasına karar verilmiştir³⁷⁵.

1156/1743-44 yılında *hân-ı âlişândan* emir gelmesi üzerine, şehirdeki bütün evkâf teftiş edilir. Başta C. Kebîr olmak üzere dokuz mahallenin evkâf beyânı Cemâziyelâhir (Temmuz/Ağustos) ayında sicile de kaydedilir³⁷⁶. Hangi mahallede, ne için ve ne kadar vakıf akçesi (guruş olarak) toplanmış bakalım:

---

³⁷¹ KŞS, XXXIII, s. 1b/1.

³⁷² Semavi Eyice-Mustafa Uzun-Nurattin Albayrak-M. Kâmil Yaşaroğlu, "Hamam", *DİA*, XV, s. 415, 431.

³⁷³ *Seyahatnâme*, s. 247.

³⁷⁴ Örn. bkz. KŞS, XLVII, s. 8b/3, 32a/1, 79b/1.

³⁷⁵ KŞS, XXV, s. 82b/2.

³⁷⁶ KŞS, LXV, s. 16a-b/1.

Tablo VI
Çeşitli Mahallelerde Toplanan Vakıf Akçeleri

Mahalle	İmam Akçesi	Müezzin Akçesi	Kayyım Akçesi	Vaiz Akçesi	Fukara Akçesi	Kandil Akçesi	Medrese Akçesi	Toplam Akçe
Receb Efendi	-	180	110	450	576	58	290	1664 guruş
Şor	630	400	250	125	-	30	-	1435 guruş
Acem	280	224	-	-	600	-	-	1104 guruş
Hasan Efendi	303	30	-	-	749	-	-	1082 guruş
Kurban Ali	480	520	-	-	-	-	-	1000 guruş
Tahta Mescid	225,6	175	-	-	450	-	-	880,6 guruş
C. Kebîr	210	365	78,65	-	-	-	-	653,65 g.
Hacı Aşir	86	50	-	-	303	-	-	439 guruş
Hacı Aslan	240	-	-	-	80	40	-	360 guruş

Bu kayıttan da anladığımız gibi, vakıf sadece bina etmek değil. Bina edilmiş eserlere gelir getiren para, menkul/gayri menkul her şey de bu anlama geliyor. Hamam, dükkân, değirmen, bağ, bahçe kirası, tarla mahsulü, bir evin kullanım hakkı, bir kişinin terekesinden halı, kilim, mücevher gibi mallarını ya da bunların karşılığı olan parayı vermesi gibi. Örneğin Yaştav sükkânından Muhammed Mirza bin Hacı İnâyet Bey, 1129 yılı Muharremülharam (Aralık/Ocak-1716-17) ayında Şor Camii'nin imam ve hatibi olan Hacı Mahmud Efendi ile müezzine Kur'an tilâveti için, caminin güney tarafında keçecilere kiralanmış keçeci mahzenlerinden aldığı senelik 120 akçe kira bedelini vakfeder. Şor'daki çarşıda Egerci Aslan'ın binâ eylediği mescidin müezzini için de 220 akçe bağışlar³⁷⁷. Receb Efendi mahallesinde Hacı Yorga adlı müsliman kadının uzaktan bir akrabasından başka kimsesi yoktur. Ölmeden evvel Şor Camii'ne 700 akçe, 10 altın ve 20 akçe kıymetinde bir kilim vakfeder³⁷⁸. Cami-i Kebîr hüddâmı için, Şirin Bey Hanı'na bitişik bir dükkân vakfedilmiştir. Ancak bu dükkân harabe bir hale geldiği için müezzin Ali Efendi,

³⁷⁷ KŞS, XLVII, s. 84a/8; XLVII, s. 84a/9.

³⁷⁸ KŞS, XXV, 98a/1-3, 99b/2.

müezzin Osman, kayyım Ali Dede ve imam Monla Hasan bu dükkâni birine satarlar. Satış bedeli de hüddâma aittir³⁷⁹.

Yukarıdaki vakıf beyanından mallarını vakfedenler arasında gayri müslimlerin de bulunduğunu görmekteyiz. Vakıf akçesi ödeyecek kişiler başkasını bu işe kefil yapmakta ya da mallarını rehin olarak göstermektedir. Örneğin Kurban Ali Camii'nin müezzini Hacı Hasan, *müezzin akçesi* ödemedi ölen zimmî Yularsuz'a kefil olmuş oğlu İlyana'dan 18 esedîyi almaktadır³⁸⁰. Malını rehin edenler borçlarını ödemekte gecikince malları mezada verilmektedir³⁸¹.

Mescitte çalışan görevliler; imam, müezzin, kayyım³⁸², kandil yakıcı ve farraş gibi temizlik işleriyle uğraşanlardan oluşmaktadır. İmam belirli günlerde bütün ahâliye açık dinsel ve toplumsal konuları içeren vaizler vermektedir. Örneğin Şor Camii'nin vakfî içinde perşembe günü vaizine ayrılmış bir meblağ vardır³⁸³. Bunun yanında müderrisler, hocalar, cami şeyhleri, cami cemaatine dersler vermektedir. Devrin en fazla alâka gösterilen, dikkat ve huşu ile dinlenen eserlerinden biri *Muhammediye*'dir. Süleyman Çelebi'nin *Mevlid*'i gibi Yazıcızâde'nin kitabı da halka yönelik manevî terbiye, ahlâk ve zühd literatürü arasında saygıdeğer bir yere sahiptir. *Mevlid* okutmak nasıl dinî vecîbe olarak düşünülüyorsa, *Muhammediye* okutmak da böyledir. Örneğin 16. yüzyıl ortalarında Mimar Sinan'ın Gözleve'de inşa ettiği Tatar Han Camii'nde, ahâliden biri *Muhammediye* okunması için vakıf kurmuştur³⁸⁴.

Mahalleli imamını seçme ve azletmede yetki sahibidir. Dört çocuk sahibi İmam Hacı Yayha ile karısı Ziyâde, Şor mahallesi sâkinlerindedir. Ziyâde, Kutlukız adlı cârîyesini kendi eliyle kocasına verir. Ve cârîye efendisinden hâmile kalır. Cemaat adamları durumu yanlış anlayıp, "*İmam Hacı Yahya zevcesinin cârîyesine varub zinâ eylemiş. Zânî imamın bize imâmeti lazım değildir!*" diyerek azlini istemişler, Ziyâde'nin ve Hacı Yahya'nın gerçeği anlatmasıyla teskîn olmuşlardır³⁸⁵. Bayavut köyünün adamları, imamları Hacı İsmail Monla'yı azlederek yerine

³⁷⁹ KŞS, XXXIII, s. 59a/2.

³⁸⁰ KŞS, LXV, s. 35b/2.

³⁸¹ KŞS, XXXIII, s. 7a/1; XXV, s. 13b/1.

³⁸² Yetimlerin, mecnunların, küçüklerin, sefihlerin yani vakfın mallarını koruma işlemine kayyım, bu görevi yasal olarak üstlenenlere de kayyım denilmektedir. Mustafa Zeki Terzi, "Samsun Şer'iyye Sicillerine Göre XIX. Yüzyılda Osmanlı Toplum Hayatı, Müslim-Gayrimüslim İlişkileri", *Osmanlı*, IV, s. 300. Kayyım için bkz. İsmail Özmel, "Kayyım", *DİA*, XXV, s. 107-108.

³⁸³ KŞS, LXV, s. 13.

³⁸⁴ A. Nezihi Turan, "Kırım Halkının Gündelik Hayatından Çizgiler (17.-18. Yüzyıllar)", *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Bilim Yolu Bilim Yolu*, 3, s. 83.

³⁸⁵ KŞS, XXV, 115b/2.

Abdülaziz Efendi'yi getirdiklerini kadıya bildirirler. Hacı İsmail Monla'nın azline sebep, sayılmakla bitecek gibi değildir. İmamlık dışında eşkiyalığa has her şeyi yapmaktadır. Cemaatle alâkası yoktur. Mescide uğrayıp ne beş vakit namazı ne de cenaze namazlarını kıldırmaz. Bütün ahâliyi dövüp sövmeye üstüne yoktur. Her zaman *hergelesiyle* (terbiye ve görgüden uzak bayağı kimseler) beraber *dağda yabanda* gezmekte, evlere girip kazak (köle) çalmaktadır. Kadı huzurunda azledildiği haberini aldığı zaman, yaptıklarına duyduğu pişmanlık ya da utanç şöyle dursun, “*Cemaat adamları istemezse bana dahî imâmetlik lâzım değildir.*” diyecek pişkinliği de gösterir³⁸⁶. Ayrıca bu köyde imamlık yapan kişiye *meşrut (bağlı) bir arazi* de bulunmaktadır. Bunun anlamı imamın, mescidin vakfından olan bir kıta arazide ziraat yaparak mescide ve köye faydalı olmasıdır. Abdülaziz Efendi imamlığı devraldığı zaman Hacı İsmail bu araziye, *istibdâl* (değiştirme) ettiği gerekçesiyle boşaltmak istemez. Ancak arazinin istibdâline cevaz verilmemesi üzerine araziye boşaltmakla emrolunur³⁸⁷.

Yukarıdaki tabloda da gördüğümüz üzere bir mahalle ya da köyün fakirleri için oluşturulmuş bir fon bulunmaktadır. Bu para vakıfları³⁸⁸ belirli bir *murabaha* (faiz) ile işlemektedir. Örneğin Acem mahallesi sâkinlerinden Abdalbaki Ağa, Sefer Ali Efendi, Kırımîzâde Ali Akay, Çavuşzâde Mehmed, Hüseyin Beşe vesairleri kadıya gelerek, “*Cemaatin tekâlifine vakfolunan akçeden mütevellî Bayramali'ye 192 altın onda on bir murabaha ile mezbur Bayramali'ye bir altın yerine iki altın rehin almak şartıyla ref' eyledik.*” demektedirler³⁸⁹. Boris nam karye mescidinin mütevellisi köyün ihtiyarlarından seçilmektedir. Bu işi hayrına ücretsiz olarak yapmakta, hem kendilerine hem de vakfa faydalı olmaktadırlar. Mescit akçesini *murabaha* ile alıp muhtaç olanlara dağıtmakla vazifeli olan Hacı Esengeldi, vakfi istemeden zarara uğratmıştır. Kâr elde etme amaçlı olarak üç gayri müslime verdiği 15 altın onların *müflisen* ölmeleriyle, bir metrukattan alınacak 4 altına karşılık aldığı sığırın tağun hastalığına yenik düşmesiyle, toplam 19 altın zayi olmuştur³⁹⁰.

---

³⁸⁶ KŞS, XXV, s. 69a/5.

³⁸⁷ KŞS, XXV, s. 45a/4.

³⁸⁸ Bkz. Mehmet İpşirli, “Avâriz Vakfı”, *DİA*, IV, s. 109; Tahsin Özcan, *Osmanlı Para Vakıfları Kanuni Dönemi Üsküdar Örneği*, Ank. 2003.

³⁸⁹ KŞS, XXV, s. 13b/2.

³⁹⁰ KŞS, XXV, s. 110a/2.

Altınordu hükümdârı Berke Han'ın İslâmiyet'i kabulüyle, Maverâünnehir, Mısır ulemasından bir çoğu Saray şehrine gelmiş, burası Mısır, Irak, Horasan ve Maverâünnehir İslâm bölgeleri gibi fakîh, müfessir, muhaddis bir çok alimin yetiştirildiği bir mekân haline gelmiştir³⁹¹. Bu ilmî alış-veriş Kırım Hanlığı zamanında da Kırım-Osmanlı arasında devam etmiştir. Örneğin Bahçesaray medreselerinde okuyan kadılar formasyonlarını tamamlamak üzere İstanbul'a gitmektedir³⁹². Dersiâm ve müderris olan Kırımlı Hacı Hasan Efendi (ö.1893) senelerce rüşdiye mekteplerinde muallim-i evvelik ve maarif müfettişliği yapmış ve kısa bir süre Dâru'l-Muallimât'ın müdürlüğünü üstlenmiştir³⁹³. Eğitim sistemi Osmanlılarınki³⁹⁴ kadar çok yönlü ve başarılıdır³⁹⁵. Tarih, edebiyat, fizik, kimya, felsefe, hukuk, hadis, tefsir gibi ilmin her şubesi gelişmiştir. Hattatlar, ressam, çok meşhur şairler, cerrahlar yetişmiştir. Leh tarihçilerinden Kolankovski, Kırım Türlerinin ilme çok meraklı olduklarını, okur-yazar olmayan tek ferdin dahî mevcut olmadığını belirtirken³⁹⁶; E. Çelebi de, özel olarak dâru'l-hadis ve dâru'l-kurrâsının olmadığını, şehrin içinde ve medreselerde hadis aliminin çok olduğunu; ancak tecvit ilmi ve Kur'an-ı Azim tilâvet edip İbn. Kesir ve Seb'a kıraati okuyan hâfız-ı Kur'anları bulunmadığını, fen ilimlerinde okuyan Tatar ulemasının çok olduğunu belirtmektedir³⁹⁷. Kırım Hanlarının da bir çoğu, Osmanlı hükümdarları gibi ilimle meşgul olmuş ve eserler kaleme almışlardır³⁹⁸.

E. Çelebi, yukarıda adı geçen camiler ve tekkeler de birer ilim merkezi olmakla birlikte, medreselerin sayısını beş, mekteplerinkini sekiz olarak vermektedir³⁹⁹. Belgelerde bir mektep ve üç medreseye rastlanmaktadır. Mektep Çorum mahallesindedir. Buraya Şor mahallesindeki kervansaray ve hahgâhtan günlük üçer akçe pay ayrılmaktadır⁴⁰⁰. Medreselerden ilki Hacı Sübhankulu Gazi Ağa Medresesi'dir. 1094/1682-83 senesinde müderris Abdülfettah Efendi'dir.

---

³⁹¹ Şerafeddin, "Kırım'da Yetişen Türk Alimleri", haz. İsmail Akçay, *Emel*, 203, s. 11; İbn Battûta, *İbn Battûta Seyahatnâmesi*, I, İst. 2004, s. 464-465.

³⁹² Turan, aynı makale, s. 81.

³⁹³ Murat Akgündüz, *Osmanlı Medreseleri XIX. Asır*, İst., 2004, s. 62.

³⁹⁴ Bkz. Cevat İzgi, *Osmanlı Medreselerinde İlim*, İst. 1997; Ömer Özyılmaz, *Osmanlı Medreselerinin Eğitim Programları*, Ank. 2001; Fahri Uran, "Osmanlılarda Medrese Eğitimi", *Osmanlı*, V, s. 149-160.

³⁹⁵ Fisher, "Kırım Tatarları III", s. 32.

³⁹⁶ A. Z. Soysal, "Kırım'da Yetişen Büyükler", *Emel*, I/2, s. 15-16.

³⁹⁷ *Seyahatnâme*, s. 246.

³⁹⁸ Soysal, aynı yer.

³⁹⁹ *Seyahatnâme*, aynı yer.

⁴⁰⁰ KŞS, XXXIII, s. 65b/1.

Medresenin vakıf akçesinin mütevellîsi Beştav Dede'dir⁴⁰¹. İkinci medrese Receb Efendi mahallesindeki Mehmed Efendi Medresesi'dir. 1156/1743-44 senesindeki müderrisleri, Müderris Mehmed Efendi ve Müderris Mustafa'dır. Mehmed Efendi, kurduğu bu medreseye mahalledeki evinin *süknâ* hakkını da vakfetmiştir⁴⁰². Diğeri de Hacı Yahya Medresesi'dir. Vakfın kurucusu ve 1753 senesinde halen nazırı Hacı Yahya Ağa'dır⁴⁰³.

Bu mektep ve medreseler tek ya da iki katlı, avlu içinde, talebe odalarından oluşan kârgir binalardır. Genelde bir medresede 10-15 oda bulunmaktadır. Kilim ya da hasırla kaplı yerde talebeler oturmakta, müderris büyükçe bir rahle önünde oturduğu yerden dersi anlatmaktadır⁴⁰⁴. İhtiyaçları vakıf tarafından karşılanan talebeler arasında yaşa göre iş taksimi yapılmaktadır. Örneğin 12-14 yaş arasındakilere odaların temizliği, kandil yakma ve 20 yaş üstündekilere yemek pişirmeye yardım (örn. haftada iki kez çibörek pişirilmesi), daha büyüklere (törbüyük, kible büyüğü, sıra büyüğü) disiplin sağlama ve bazen ders anlatma görevleri düşmektedir⁴⁰⁵. 1621 yılı Ramazan ayıdır. Bahçesaray'daki Zincirli Medrese'de Aşçı İlyas'ın yaptığı iftar yemeklerinden mennuniyetsizlik başlayınca o da bu işten ayrılır. Günlüğü dört akçeyle çalışacak kimse bulunamayınca sonunda Abdullah oğlu Kasım Dede'yle anlaşılır. Deneme sürecinde talebeler yeni aşçıdan memnun olduklarını söylerler. Bunun üzerine Kasım Dede, günlüğüne ilaveten bir öğün yemek ve bir ekmek ödenmek üzere vakıf mütevellîsi, kâtibi ve talebelerin onayıyla aşçı tayin edilir. Aynı heyet bir de aşçı yardımcısı seçer. Bu kişi medrese tahsilini sürdüren ve herhalde damak tadı olan Yağmur oğlu Ali'dir. Buğday döğmek dışında diğer işlerde aşçıya yardımcı olmak şartıyla ve günlük bir akçe ücret, bir öğün yemek ve bir ekmek karşılığı görevine başlar⁴⁰⁶.

Medreselerde eğitim Mayıs ya da Ağustos aylarına kadar devam etmektedir⁴⁰⁷.

Şor mahallesinde inşâ edilen Boşnak Hanı ve tekkenin vakıf şartına bakacak olursak günlük olarak görevlilere nasıl bir pay dağıtıldığı hakkında fikir sahibi olabiliriz: Kervansarayın bitişiğine kurulan mescide tayin olunan imama hân-ı

---

⁴⁰¹ KŞS, XXV, s. 107a/4.

⁴⁰² KŞS, LXV, s. 28a/2, 29a.

⁴⁰³ Turan, aynı makale, s. 82.

⁴⁰⁴ Mehmet İpşirli, "Medrese [Osmanlı Dönemi]", *DİA*, XXVIII, s. 330-331.

⁴⁰⁵ Bekir Acar, "Kırım'da Medrese Hayatı", *Emel*, 63, s. 9-10.

⁴⁰⁶ Turan, aynı makale, s. 83.

⁴⁰⁷ Acar, aynı makale, s. 10.

mezburun kıstasından *beher yevm* yedişer akçe, müezzine üçer akçe, mütevellîye (Bosnalı Hacı İbrahim) birer akçe, C. Kebîr musluğunda ve kenefinde ferraş olana ve *Ramazanda* kandil yakana birer akçe, *saka-i haccâcı müslimîne* her sene bir altın ve kandil için *beher rûz* (her gün) bir akçe verilecektir⁴⁰⁸.

Suyu bol şehrin 27 yerinde sebilhane vardır⁴⁰⁹. Genellikle cami yanlarında inşâ edilen yuvarlak biçimli, kubbeli ve zarif demir parmaklıklı pencerelerle çevrili bu yapıların kuruluş amacı, gelen geçenin su ihtiyacını ücretsiz olarak gidermektir. Bu nedenle sebilciler, pencerelerdeki parmaklığa zincirle bağlı maşrabaları her zaman dolu tutarlar⁴¹⁰.

Refah düzeyinin tesbitinde ölçü gelir dağılımıdır. Ancak servet dağılımı da bunu az çok yansıtmaktadır. Tereke kayıtları da ölen kişinin gelirini değil, hayatta iken kazandığı menkul ve gayri menkul servetinin toplamını ortaya koymaktadır⁴¹¹. Karasu'da yaşayanların sosyo-ekonomik durumlarını genel hatlarıyla ortaya koyabilmek için de, ele aldığımız 250 terekeye göre hareket edilmiştir. Tereke miktarı yazılırken *cem'an* olarak belirtilen kısım baz alınmıştır. Yani terekeden *resm-i sicil*, *techiz-tekfin*, *resm-i dellal* ödemeleri yapılmadan, alacaklılara ait borçlar ve erkek terekelerinde mehr-i müecceller dahil edilmedenki toplam miktardır. Buna göre servet dağılımına para birimlerine ayrılmış halde bakacak olursak:

Tablo VII
Şehir Sakinlerinin Servet Dağılımı

Servet Dilimi (Guruş)	Erkekler	Kadınlar	Kadın+Erkek
1-100	65	49	114
101-250	28	33	61
250-500	27	9	36
501-1000	15	12	27
1001-5000	8	1	9
5001+	3	-	3
Toplam	146	104	250

⁴⁰⁸ KŞS, XXXIII, s. 65b/1.

⁴⁰⁹ *Seyahatnâme*, s. 247.

⁴¹⁰ M. Zeki Pekalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, III, İst. 1971, s. 135.

⁴¹¹ S. Öztürk, *aynı eser*, s. 138.

Terekelerde geçen gayri menkuller; ev, oda, han, dükkân, mahzen, hamam, arazi, bağ, bahçe, değirmendir. Menkuller; köle, ev ve mutfak eşyası, giyecek, ticarî mallar, ziynet eşyası, kılınç, tüfenk gibi malzemeler, hırdavat, koyun, sığır, öküz ve attan oluşan hayvanlar, ve sarımsak, soğan, un, bakla gibi az miktarda gıda maddeleridir. Elbette bu saydıklarımız bütün terekelere has değildir. Köle ya da herhangi bir gayri menkulu olmayanlarda sadece ev eşyası ve giysileri, kadınlarınkinde bunlara ek olarak ziynet eşyalarını görmekteyiz.

Erkeklerde seyyid, monla, hacı, mirza, çelebi, şeyh, reis, ağa, akay ve beşe; kadınlarda hatun ve totay lakaplıların durumlarının âlâ ve evsat olduklarını görmekteyiz⁴¹². Bunların çoğu esnaftır ya da bir dükkân ya da han işletmektedir. Erkeklerin terekesinden 55'i esnafa aittir. Gelirlerine göre ayırırsak:

Tablo VIII
Esnafın Servet Dağılımı

Servet Dilimi	Kişi
1-100	14
101-250	11
251-500	12
501-1000	9
1001-5000	7
5001 +	2

8140 guruş tereke tutarı ile şehrin en zengini, Mahmud Çelebi'dir. Oda, mahzen ve anbarlı iki evi, 12 adet kölesi, 2 at, 10 öküz, 5 sığır ve 150 koyundan müteşekkil hayvanları, Hanlık köyü ve Karasubaşı'nda bahçeleri, hamam yakınında çeşitli oda ve mahzenleri, Arasta'da bir hanı ve kahvehane, berber, çörekçi, kürkçü, kasap ve kuyumcudan müteşekkil 30 adet dükkânı vardır⁴¹³.

⁴¹² Daha önce bahsi geçen konuk-koncuk dökümü, vakıf kaydı ve terekeler.

⁴¹³ KŞS, XLVII, s. 81a/1-82-83.

Tablo IX
Şehrin En Zengini

Ad	Aile	Mahalle	Toplam Tereke	Gayri Menkul	Köle
Mahmud Çelebi	·Eşi Beyzâde ·Kızları Emine, Habîbe ·Oğulları Ahmed, Mehmed, Mustafa	Hacı Şaban	8140 guruş	·2 ev ·30 dükkân (Kahvehâne, çörekçi, berber, kürkçü, kuyumcu, kasap..) ·Çeşitli oda ve mahzenler ·Arasta'da han	·4 gulam ·2 kazak ·2 döke ·3 câriye

En zengin kadın 1635,2 guruş tereke tutarı C. Kebîr mahallesinden, Yahudi Ayster (Ester)'dir. Kenan adlı kazak, 180 adet koyununa bakan Şahbaz adlı çoban, Karaağaç'ta bahçe, Yukarı Çarşı'da 3 dükkân ve bir mahzen ile 40 miskal altın bileziğe sahiptir⁴¹⁴. İkinci sırayı 709,42 ile Şor Camii imamı Hacı Yahya'nın eşi Ziyâde almaktadır. Beşterek'te bahçe, bir ev ve cami yakınında bulunan maksımacı dükkânının yarısına sahiptir.

Fakir ahalinin ihtiyaçları mahalle vakfı tarafından giderilmektedir. İçinde oturdukları bir evleri, kendilerine yetecek miktarda ev eşyaları ve giyecekleri vardır. Hatta bazılarının evi kendilerine aittir. Örneğin Kenise mahallesinden 5 çocuk sahibi Burnaz adlı gayri müslim sadece 12 guruşluk bir harabe eve sahiptir.

---

⁴¹⁴ KŞS, VIIXL, s. 55a/4.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KÖLELER

A. KARADENİZ'DE GELENEKSEL İNSAN TİCÂRETİ

Hür olmayan kişiye esir ya da köle denilir. Her türlü girişimin insan gücüne dayandığı zamanlarda yaşamış bütün toplumlarda kölelere ve yaşanan bölgenin konumuna göre sürekli ve düzenli bir köle akışına rastlanılmıştır. Köle kaynağı, savaşlar ve çeşitli akınlar ile ticâretinin yapıldığı esir pazarlarıdır. Bu ticâretin artışıyla birlikte kölelik, Afrika'dan, Kafkaslar'dan, Kuzey steplerinden vs. getirilip satılan kimseleri niteleyen bir kavram haline gelmiştir⁴¹⁵. Nitekim Ortaçağ İslâm dünyasında da ticarî mallar nâtik (konuşur ve canlı) ve sâmit (konuşmaz ve cansız) olarak ikiye ayrılmış ve nâtik mal deyince köleler anlaşılmıştır. Kısaca, çeşitli hukukî statüsü belirlenmiş olan köle, sahibinin tasarrufunda alınıp satılabilen, hibe edilebilen, kiralanabilen, mirasa, tek veya müşterek mülkiyete konu olabilen emtiadandır⁴¹⁶.

Karadeniz'de köle ticâreti Osmanlı Devleti'nden öncesine dayanmaktadır. Daha Roma ve Bizans dönemlerinde kuzey steplerinden getirilen köleler gemilerde ve maden ocaklarında istihdam edilmektedir. Kiev Rusları, Almanlar dahil Orta Avrupa'ya, İspanya'daki Müslüman devletlere ve İstanbul üzerinden Orta Doğu'ya köle sevkiyâtı yapmaktadır. Savaş esiri olarak alınan kuzeyin insanları Ruslar, Slavlar, Çerkezler ve Alanlar, Ortadoğu'da ve İtalyan şehir devletlerinin pazarlarında rağbet görmektedir.

Bu ticâret 1204'ten sonra sistemli hale gelmiştir. İstanbul'da kurulan Latin İmparatorluğu ile İtalyan şehir devletleri Karadeniz kıyılarında ticâret kolonileri kurmuşlar (önce Venedik, 1261'den sonra Ceneviz), Avrupa'nın tahıl ihtiyacını gidermek için bu kolonilerde üretim yaparken ihtiyaç duydukları iş gücünü kölelerle kapatmaya çalışmışlardır. Bu dönemde de Avrupa, Ortadoğu ve Mısır'a sevkiyât yoğun bir şekilde devam etmektedir. Eyyûbi ve Memlûklerin ordu kaynağı

---

⁴¹⁵ Köle kavramı ve köleliğe ilişkin uygulamalar için bkz. M. Akif Aydın-Muhammed Hamîdullah-Nihat Engin, "Köle", *DİA*, XXVI, s. 237-248.

⁴¹⁶ İzzet Sak, "Konya'da Köleler (16. Yüzyıl Sonu- 17. Yüzyıl)", *Osmanlı Araştırmaları*, IX, s. 176.

kölelerdir⁴¹⁷. Memlûklerin hükümdar ve üst düzey yöneticilerini buradan gelen ve yetenekleri ile kendilerini isbatladıklarından efendileri tarafından azad edilen köleler oluşturmaktadır⁴¹⁸. 14. ve 15. yüzyıllarda İskenderiye’de yılda ortalama 2000 köle satılmaktadır. 1414-1423 arasında Kefe’den sadece Venedik’e 10 bin kişi götürülmüştür⁴¹⁹.

1475’ten itibaren Karadeniz’in büyük esir tüccarı olarak İtalyanların yerini⁴²⁰ Kırım Hanlığı ve dolayısıyla Osmanlı Devleti alır. Böylece güney-kuzey ticâretinde merkez konumda olan Kefe, Osmanlı’nın köle ihtiyacını gideren limanlardan biri⁴²¹ haline gelir. Bundan sonra da faaliyetlerini canlılığını artırarak devam ettirir⁴²².

B. TASVİR, KAYNAK, İSTİHDAM

1. Kölelerin Tasviri

Kul, bende, halâyık, esir, gulâm, memlûk, ‘abd, ‘abîd, sakâlibe, rakabe, kınn, kenîz, vasîf, memlûke, vasîfe, câriye, eme, gurre gibi Türkçe, Farsça ve Arapça olan bu vb. kelimeler⁴²³ köleyi ifâde etmek için yer ve zamana bağlı olarak kullanılmış tâbirlerdir. Kırım sicillerinde de köleleri ifâde ederken erkekler için “‘abd, memlûk, kazak, gulam, çora; kadınlar için memlûke, câriye, marya⁴²⁴ ve döke” ifâdeleri kullanılmaktadır: “‘Abd-i memlûk, câriye-i memlûke, döke-i memlûke” veya kaçak köleleri tanımlarken kullanılan: “‘Abd-i âbık, cariye-i âbıka, döke-i âbıka, çora-

---

⁴¹⁷ Zübeyde Güneş Yağcı, “16. Yüzyılda Kırım’da Köle Ticareti”, *Karadeniz Araştırmaları*, 8, s. 12-13.

⁴¹⁸ Bkz. İsmail Yiğit- A. Fulya Erüz, “Memlûkler”, *DİA*, s. 90-100; Tott, *aynı eser*, s. 322. Bu konuyla ilgili bir çalışma olarak Andre Clot, *Kölelerin İmparatorluğu Memlûklerin Mısır’ı (1250-1571)*, İst. 2005.

⁴¹⁹ Yağcı, aynı makale, s. 15.

⁴²⁰ Tarihçi Ayvazovski’ye göre 1475’ten sonra 40 bin kadar Ermeni ve Cenevizli İstanbul’a getirilerek, Karagümrük, Balat ve Kefeliköy taraflarına yerleştirilmiştir. Kevork Pamukciyan, “Ermeniler”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, III, s. 191.

⁴²¹ Osmanlı’ya köle sevkîyatının yapıldığı diğer yerler: 1) Garb Ocakları (Trablus, Cezayir, Fas) vasıtasıyla, Ege adaları üzerinden, Akdeniz ve Doğu Atlantik kıyısı ülkeleri. 2) İskenderiye limanı vasıtasıyla başlıca Sudan ve Habeşistan. “Osmanlı toplum yaşayışıyla ilgili belgeler-bilgiler : Kölelik”, *Tarih ve Toplum*, 1 (Ocak), s. 58.

⁴²² Y. Öztürk, *aynı eser*, s. 287-318, 338-357, 472-509.

⁴²³ Aydın-Hamîdullah-Engin, aynı makale, s. 237; Süleyman Kızıltoprak, “Memlûk”, *DİA*, XXIX, s. 87.

⁴²⁴ Şemseddin Sâmî marya’nın Rumcadan gelen, dişi koyun anlamında bir kelime olduğunu, Evliya Çelebi de bu kelimenin Tatarca köle kız, câriye anlamına geldiğini belirtmektedir. Şemseddin Sami, *Kâmûs-ı Türkî*, İst. 1999, s. 1256; Robert Dankoff, (çev. Semih Tezcan), *Evliya Çelebi Seyahatnamesi Okuma Sözlüğü*, İst. 2004, s. 196.

âbık” gibi⁴²⁵. Bunlar içerisinde kazak, gulam, cârîye ve döke tâbirleri kölelerin cinsiyetleri dışındaki niteliklerini belirtmektedir.

Gulam 12-18 yaş arasındaki, bıyığı terlemiş, buluğa ermiş genç delikanlı demektir⁴²⁶. *Orta boylu, sarışın, gök gözlü, açık kaşlı, sivri burunlu Rus gulam* ya da bu defa da *sarışın ve sivri burunlu bir Rus* olmasına karşın, *uzun boylu, koyun elâ gözlü, çatık kaşlı bir müslim gulam* gibi⁴²⁷. Osmanlı'nın devşirme uygulamasında da bu yaşlardaki gençler “gulam”, 8-12 yaşlarındaki çocuklar da “gulamçe” olarak adlandırılmaktadır⁴²⁸. Burada çocuklar için özel bir tâbir kullanılmamakta, küçüklüğü “*çora-i sağır*”⁴²⁹deki gibi “küçük” kelimesi ile ifâdelendirilmektedir.

Kazak, olgun erkeği temsil ediyor olmalıdır. Örneğin devşirme usûlünde, iyice tıraşı gelmiş olgun erkeklere verilen “sakallı” tâbiri⁴³⁰ gibi. Zaten tasviri yapılan kazakların da istisnası olmakla birlikte⁴³¹ çoğunlukla sakallı olduklarını görmekteyiz. Örneğin, *sarışın, sarı sakallı, sivri burunlu, gök gözlü, beyaz aba kalpaklı, köhne sokmalı, köhne mavi zibûnlu, köhne sokma çakşırlı, kahverengi yün kuşaklı, Peder nâm kazak; yeşil kalpaklı, çal sakallı, Macar kazak; sarışın, sarı sakallı, gök gözlü, ak cepkenli, aba kalpaklı, Nemçe kazak*⁴³².

Evlîyâ Çelebi de: “*Ve âb u hevâsı latîf olduğundan mahbûb u mahbûbesi gâyet çokdur. Husûsan dûledâr Rus cârîyeleri ve Çerkes, Abaza ve Leh gulâmı ve kızları çokdur.*” derken bizim söylediklerimizi doğrulamaktadır. Gulam genç erkek köledir. Ve nitekim kazak da olgun erkek olmalıdır ki, sahtekâr esircileri anlatırken, 40-50 yaşındaki kazak kölelerin hamamdan gençleştirilerek çıkartıldıkları ve bunların bir-iki ay sonra ak sakal ve bıyıklarının geri gelerek foyalarının ortaya çıktığını yani tekrardan kazak olduklarını belirtmektedir⁴³³.

Ayrıca Altınordu, İlhanlı hanlıkları ile Moskova ve Polonya krallıklarında muhafız kıtaları olarak organize edilmiş, akın ve çapullarıyla meşhur cesur Kazak toplulukları vardır. Adları kazmak, gezmek ve kesmek (kazınmış-kesilmiş-gezici)

⁴²⁵ KŞS, XXV, s. 4b/4, 3b/1, 3/a2, 116/a6, 106/b4, 70/b5, 10/a3, 114/b1, 9b/5 vb.

⁴²⁶ Ş. Sami, *aynı eser*, s. 968; Pekalın, *aynı eser*, I, s. 679; M. Zeki Terzi-Erdoğan Merçil-Abdülkadir Özcan, “Gulam”, *DİA*, XIV, s. 178.

⁴²⁷ KŞS, XXV, s. 29b/ 3, 91a/ 6.

⁴²⁸ Pekalın, *aynı yer*; İlber Ortaylı, *Osmanlı'yı Yeniden Keşfetmek*, İst. 2006, s. 29.

⁴²⁹ XXV, s. 79b/ 1.

⁴³⁰ Pekalın, *aynı yer*.

⁴³¹ “Sarışın, sarı bıyıklı, gök elâ gözlü, sivri burunlu, Vasil adlı kazak.” KŞS, XXV, s. 5a/1.

⁴³² KŞS, XXV, s. 8a/7, 5b/6, 8a/5.

⁴³³ *Seyahatnâme*, *aynı yer*.

fiilleriyle irtibatlandırılmaktadır⁴³⁴. Şemseddin Sâmî bunu “sakalı traş edilmiş” olarak açıklarken, Y. Öztürk, “kazınmış ya da traş edilmiş baş” figürünü ortaya koymaktadır. Kâkül bırakmanın ve baş kazıtmanın özgürlük ve kahramanlık sembolü olduğunu ifâde etmektedir⁴³⁵. Evliyâ Çelebi’nin yukarıdaki sözünden ve sicildeki tasvirlerden, kazak tâbirini taşıyanların sakalsız⁴³⁶ da olabildikleri halde çoğunlukla sakal bıraktıklarını gördüğümüzü belirtmiştik. Saç figürü hakkında bir ip ucu yakalayamıyoruz. Ancak bunların özgürlük sembolünü taşımadıklarını düşünebiliriz. Bu hâliyle de kazakların, civardaki akınlardan ele geçirilen, olgun ve cesur erkekler olduğunu söyleyebiliriz. Nitekim Abdulğaffar’ın da, sahip olduğu bir kazağı Gazikerman’a götürmesi için Timur’a emânet ederken, kaçmasını önleme amaçlı yaptığı tenbîh de bunu gösteriyor olsa gerektir: “Benim kazağım aslıcak kazaktır, bukağının (zincir) bir gözünü kendi ayağına, bir gözünü kazağın ayağına bukağılayasın. Hisar içinde kalıp dışarı çıkmayasın”⁴³⁷.

İhtiyarlara da “Pavli nâm ihtiyar kazak” örneğindeki gibi ihtiyar ya da kart ifadesi eklenmektedir⁴³⁸.

Kadınlara gelince; câriyenin evli, çocuklu ya da dul olanlar için bir genel ad olarak kullanıldığı kesindir. Örneğin, İvanos adlı zimmînin Kenay adlı bir câriyesi vardır. Bu câriye beşi oğlan üçü kız olmak üzere sekiz evlat sahibidir. Bunlar:

Nâzne adlı döke.

Ziyâde adlı câriye

’Âşire adlı sabîye câriye

Hasan, Osman, Salih, Aslan ve Hüseyin adlı gulamlardır⁴³⁹. Câriye Kutlukız’ın da Recep adında bir oğlu (gulam) vardır⁴⁴⁰.

---

⁴³⁴Yücel Öztürk, *Özü’den Tuna’ya Kazaklar-I*, s. 30-32, 36. Dankoff, kazağın Tatarca yoldaş, arkadaş anlamına da geldiğini, Evliyâ Çelebi’nin kazağı Ukrayna kazağı ve hilekâr, düzenbaz anlamında kullandığını göstermektedir. Bkz. Dankoff, *aynı eser*, s. 168. Ayrıca 16. ve 18. yüzyıllarda Ukrayna ahâlisini temsil eden sözcük Rus’tur. Ruslar içinse Moskof ya da Moskov ismi kullanılmaktadır. I. Petro’nun 1721’de çarlığı ilan edişiyle Rus ismi Moskof’un, Ukrayna ismi de Rus’un yerine geçmiştir. Omeljan Pritsak, “İlk Türk-Ukrayna İttifakı (1684)”, çev. Kemal Beydilli, *İlmi Araştırmalar*, 7, s. 279, 282, 284. Evliyâ Çelebi’nin kullandığı anlamda 16. yüzyıl sonu 17. yüzyıl başlarında da Osmanlılar kazak eşkiyası ile Rus yani Ukraynalıyı aynı anlamda kullanmışlardır. Pritsak, aynı makale, s. 280.

⁴³⁵ Ş. Samî, *aynı eser*, s. 1068; Y. Öztürk, *aynı eser*, s. 31.

⁴³⁶ KŞS, XXV, s. 65b/2, 67a/6.

⁴³⁷ KŞS, XXV, s. 42b/2.

⁴³⁸ KŞS, XXV, s. 115b/1.

⁴³⁹ KŞS, XLVII, s. 60a/4.

⁴⁴⁰ KŞS, XXV, s. 115b/1. Sonradan bu çocuğun özgür olmasının ortaya çıkması ilerde değineceğimiz bir mevzudur.

Döke⁴⁴¹ bekâr genç kızlara verilen isimdir. Erkeklerdeki gulamın karşılığı olarak düşünürsek 12-18 yaşları arasındakilerdir. Cârîyenin bekârları da içerip içermediğine dâir kesin bir ayırım yapamadık⁴⁴². Ancak bekârları da içine alıyorsa, döke ile arasındaki fark dökenin kesin olarak daha genç olanlara deniyor olmasıdır. Bunun yanında küçük kızlar da “*küçük döke, dökecik ya da küçük cârîye*⁴⁴³” olarak adlandırılmaktadır.

Örneğin yukarıdaki örnekte Kenay’ın kız çocukları sıralanırken “*sabîye cârîye, döke, cârîye*” diye adlandırıldıklarını görmüştük: Küçük kız, genç kız ve evli ya da belki daha büyük yaşta genç kız. Fiyatları açısından da döke ile cârîye arasında (çocuk ve yaşlılar hâriç) pek fark yoktur. Örneğin buradaki döke ile cârîyenin değeri aynı olup 160 guruştur. Küçük kız 50 guruştur. Başka bir örnekte de Mahmud Çelebi’nin kölelerinden iki ayrı dökenin 200 ve 250 guruş; Canfidâ isimli cârîyenin 200 guruş, Gülhan adlı cârîye ve çocuğunun 250 guruş olduklarını görmekteyiz. Bu arada kart cârîye de 50 guruş değerindedir⁴⁴⁴. Buradaki değerlerden, döke ile cârîye arasında yaş farkı olsa da değer açısından önemli olanın gençlikten ziyâde güzellik ve elinden iş gelirlilik olduğunu düşünebiliriz.

Yaşlılar için de tıpkı erkeklerde olduğu gibi, bu defa da cârîyenin adına ihtiyar ya da kart tâbiri eklenmektedir: “*Maruşka nâm ihtiyar cârîye*” ya da “*kart marya*” gibi⁴⁴⁵.

2. Temin Biçimi

Genelde İslâm ülkelerinde ve özelde Osmanlılarda uygulanan kölelik sistemi açık köleliktir. Bunun anlamı kapalı sistemdekinin aksine, nesiller boyu devam eden köleliğe engel olmaktır. Bu da; çeşitlerini daha ileriki sayfalarda anlattığımız köle azad etmek ve bu azad edilen kölelerin sahiplerinin akrabalık gruplarına girerek

---

⁴⁴¹ Döke ile aynı şekilde yazılan düge sözcüğü, genç, doğurmamış inek anlamına gelmektedir. Buradan bir çağrışım yapılabilir. Bkz. Ş. Sami, *aynı eser*, s. 632. Ayrıca E. Çelebi bu kelimeyi Slav kızını kastederek “defke” ya da “devke” olarak ifade etmiştir. Kelime “devka” olarak da okunabilmektedir. “Devka” Rusça genç kız demektir. Bu kelimenin Türklerden Ruslara geçmiş olma ihtimali düşünülebilir. Dankoff, *aynı eser*, s. 114.

⁴⁴² Genel olarak cârîye kelimesinin tanımı sadece kadın köle olarak verilmektedir. M. Akif Aydın-Muhammed Hamidullah-Nihat Engin, aynı makale, s. 237; Sertoğlu, *aynı eser*, s. 61.

⁴⁴³ KŞS, XXV, s. 114b/3; XLVII, s. 75b/1

⁴⁴⁴ KŞS, XLVII, s. 81a/2.

⁴⁴⁵ KŞS, XXV, s. 12b; XLVII, s. 83a.

toplumla bütünleşmesi sağlanmakla gerçekleşmektedir. Sistemi devam ettirmek için gerekli doğal sonuç da, sürekli ve düzenli bir şekilde yeni kölelerin getirilmesidir⁴⁴⁶.

Osmanlı Devleti için sürekli ve düzenli köle kaynağı ancak müslüman olmayan ülkeler yani dâru'l harbdir. Ayrıca savaş halinde olunmasa da, özel olarak anlaşma yapılmamış ülkelerden de baskınlar yoluyla köle elde edilmektedir⁴⁴⁷. Devlet, 16. yüzyılın ortalarından itibaren, tam da iç piyasalarında köle talebinin giderek arttığı bir sırada, batı sınırlarında sert bir direnişle karşılaşır. Bu nedenle köle temini işi esas olarak Kırım Tatarlarının eline geçer⁴⁴⁸. Osmanlıların Güney-Doğu-Batı Avrupa'ya yaptıkları seferlere iştirâk ederek elde ettikleri esirler haricinde, esas olarak kendileri, Polonya, Ukrayna, Rusya ve Çerkezistan (Kuzeybatı Kafkasya)'a karşı yaygın bir köle akınına girişmektedirler⁴⁴⁹. Öyle ki Rus ve Polonya kaynaklarına dayanan Fisher, kuzey bozkırında kayıtlara geçen ilk Tatar akınının yapıldığı 1468'den 1668'e dek süren 220 yıllık süreçte 65 akın yapıldığını belirtir ve ekler: “ 17. yüzyıl sonuna kadar Tatar akıncıları köle olarak satacakları esirler elde etmek için hemen her yıl kuzeydeki Slav köylerine akınlar düzenlediler. Slav tarihçiler bu olayları üzüntüyle tasvîr etmektedirler. Ukrayna ve Polonyalılar, Türklere esir düşmekten bahseden bir hikâyeye edebiyâtına sahiptirler. Önce Kefe, sonra İstanbul ve daha sonra Arabistan'a satılmaktan bahsederler”⁴⁵⁰. Ukrayna ve Rus topraklarından sadece 17. yüzyılın ilk yarısı için esir alınanların sayısı en az 200 bin olarak hesaplanmıştır⁴⁵¹. Rusya içlerindeki toprak köleliğinden kaçan köylülerden, Ukrayna ve güney bozkırına yerleşmeyi tercih edenlerin son durağı, Tatarlarca esir edilip satılmaktır⁴⁵². Her askerin sefere çıkarken belinde taşımak üzere yanına aldığı malzemelerden biri de bir top urgan ya da kayıştır. Bunları yakaladıkları esirleri kaçmasınlar diye bağlamak için kullanmaktadırlar⁴⁵³.

Osmanlı Devleti'ne köle temin eden bu akınlar, hanlığın politik hayatı ve ekonomisi için de vazgeçilmez bir unsur teşkil etmektedir. Başarısız geçen akın

---

⁴⁴⁶ Y. Hakan Erdem, “Mağdurlar Vadisi Osmanlı ve Osmanlı İmparatorluğunda Kölelik”, *Virgöl*, 93, s. 14-15.

⁴⁴⁷ Hasan Kanbolat-Erol Taymaz, “Kafkas-Osmanlı İlişkileri ve Köle Ticareti”, *Tarih ve Toplum*, XII, 73, s. 38.

⁴⁴⁸ İnalçık, *Ekonomik Sosyal Tarih*, s. 342.

⁴⁴⁹ Y. Öztürk, *Kefe*, s. 505; Bronevskiy, *aynı eser*, s. 5-6. Akınların nasıl yapıldığına ilişkin bkz. Kurat, *aynı eser*, s. 252-254.

⁴⁵⁰ Fisher, “Kırım Tatarları IV”, *Emel*, 120, s. 23.

⁴⁵¹ Pritsak, aynı makale, s. 256.

⁴⁵² Fisher, “Kırım Tatarları V”, *Emel*, 121, s. 16.

⁴⁵³ A. Karakaya, “Kırım Türklerinde Askerlik-I”, *Emel*, 44, s. 30.

demek, köle elde edilemeden dönülen akın demektir. Bu durum ülke içerisinde çoğunlukla huzursuzluğa sebep olmaktadır⁴⁵⁴. Örneğin 1539'da Osmanlı isteğiyle Çerkezler üzerine yapılan bir akında hana 100, Kefe sancakbeyine 20, Osmanlı hükümdarına 200 esir düşmesi istenilen sonucun gerçekleşmemesi anlamına geldiği için, çok geçmeden yeni bir sefer daha düzenlenerek 50 bin esir elde edilmiştir⁴⁵⁵. İktidarda en uzun süre kalan hanlar askerî seferler ve güçlü bir dahilî idâreyle Kırım'a ganîmet sağlamış olanlardır⁴⁵⁶. Hanlar, ayrıca kabîleleri köle akınlarına yönlendirerek, ülkede kabîleler arasında ortaya çıkabilecek ayrılık ya da rekâbeti önlemeyi amaçlamıştır⁴⁵⁷. Yağma akınları yapmak için kabîle askerini birleştirip teşkilatlandırmaya en uygun liderin kabîle başına geçmesinin hayatî önem taşıması da bunu göstermektedir⁴⁵⁸. Şahin Giray'ın Rusya'dan malî yardım isterken sıraladığı zor durumda kalma nedenleri⁴⁵⁹, akınların siyasî ve ekonomik yönden birbirine bağlılığının bir ifâdesidir: İç savaş, Hıristiyanların göç etmesi, savaş esirlerinin kaybı.

Eski sıklık ve zenginliğini yitirmekle beraber bozkırdaki akınlara 18. yüzyıl sonlarında hanlığın gücünün kırılmasına kadar devam edilmiştir⁴⁶⁰. Bu defa taarruz akınlarından ziyâde savunma amaçlı akınların sayısı daha fazladır.

1095/1683-84 yılında düşman Akkerman'ı yağmaya gelir.

Cafer bin Kurban'ın *sarışın, sivri burunlu, koyun gözlü, sarı bıyıklı, terraş kazağı Uhtum, reayâdan bir kazak* olduğunu söyleyerek, kendisini satmak isteyen efendisini şikâyet eder. Buna karşılık, şahitlerce de tasdik edilen Cafer'in cevabı şu olur: “*Merkum kazağı Akkerman'da Şeyhoğlu karyesi sâkinlerinden Utem (?) bin Yahşi Hoca nam kimesneden 28 esedîye iştirâ eyledim. Ve mezbur Utem [onu], Akkerman'ı ğâret (yağma) için gelen taburdan seby eylemiştir (esir almıştır), [Uhtum] âsî olan kâfirlerdendir*⁴⁶¹”.

---

⁴⁵⁴ İnalçık, *aynı yer*.

⁴⁵⁵ Yağcı, aynı makale, s. 24-25. Makalenin 26-28. sayfaları arasında başka örnekler de bulunmaktadır.

⁴⁵⁶ Fisher, “Kırım Tatarları III”, s. 34.

⁴⁵⁷ Yağcı, aynı makale, s. 19.

⁴⁵⁸ Halil İnalçık, “Han ve Kabile Aristokrasisi: I. Sahib Giray Döneminde Kırım Hanlığı”, *Emel*, 135, s. 61.

⁴⁵⁹ Fisher, “Rusya'nın Kırım'ı İlhâkı VII”, s. 11.

⁴⁶⁰ Fisher, “Kırım Tatarları V”, s. 16.

⁴⁶¹ KŞS, XXV, s. 67b/2.

Düşmanın Akkerman'ı 1095 yılının Muharrem ayındaki (Aralık 1683-Ocak1684) yağmasında esir kazananlardan biri de Akkermanlı Sefer Şah Çelebi'dir. Ele geçirdiği iki gulamı Karasulu Acem Mustafa bin Mirzabey'e, o da Trabzonlu Mustafa Beşe'ye satar⁴⁶².

1737 yılında Ruslarla birlikte Karasu'ya giren Kalmuklar, şehri yağma ederek binlerce esirle beraber çekilmişken, onları takibe koyulan Kalgay Arslan Giray Karasubazarlıları esâretten kurtarmaya muvaffak olmuştur⁴⁶³.

1769 yılında Osmanlı-Rus savaşında Osmanlı'ya destek olarak savaşan hanlık, Ukrayna üzerine yürür. Bu esnada Fransa konsolosu olarak Kırım'da bulunan Baron de Tott, hanın misafiri olarak savaşa katılır. Sefer esnasında geçilen kasabalardan bol miktarda esir ve sürü elde edildiğini, askerlerin hana verilecek % 10 paydan sıyırma uğraşlarına rağmen, hanın eline 2000 kadar tutsak geçtiğini belirtirken, şöyle bir tabloyu da bize sunmaktadır: *“Eyere asılmış bir torba içinde başları dışarda kalan çocuklar, eyerin önünde genç kız, atın terkisinde anne, yedek atlardan biri üstünde baba, diğerinde oğul, koyun ve sığırlar önde ağır ağır ilerlerken bütün bu sürünün sahibi Kırımın gözünden hiçbir şey kaçıyordu. Sürüyü toplamak, sürmek, ihtiyaçlarını gidermek, hattâ tutsakların rahatı uğruna yayan gitmeyi göze almak; onun için hiçbir şeyin önemi yoktur..”*⁴⁶⁴.

Akınlardan elde edilen esirlerin satışlarının yapıldığı pazarlar ikinci kaynaktır.

3. İstihdâmı

Herhangi bir büyük sefer ya da büyük-küçük çaplı bir akından döndükten sonra ganîmet ve dolayısıyla köleler taksîm edilmektedir. Öncelikle han 1/10 payını alır. Ardından kalgay, nureddin, kabîle beyleri ve diğer askerler arasında hak dağıtılır. Taksîmat şehre girmeden önce, ülke sınırlarına girilen bir yerde yapılmaktadır⁴⁶⁵.

Özellikle han ve sultanların payındakiler saraya dâhil olacaklarından en iyilerden itinayla seçilmektedir⁴⁶⁶. Örneğin hanlar ve Tatar asilzâdelerine câriyelik

---

⁴⁶² KŞS, XXV, s. 52b/6.

⁴⁶³ Bala, aynı yer.

⁴⁶⁴ Tott, aynı eser, s. 214, 208.

⁴⁶⁵ Tott, aynı eser, s. 214; Bronevskiy, aynı eser, s. 54.

⁴⁶⁶ Bronevskiy, aynı yer.

edecekler Çerkez ağırlıklıdır⁴⁶⁷. Osmanlı'ya bağlı yeniçerilerden oluşan hanın hassa birlikleri arasında Kazaklar da bulunmaktadır⁴⁶⁸.

Bazen payına düşeni alan kişi hemen orada başka birine ya da orduyu takip eden tüccara satabilmektedir⁴⁶⁹ veya paylaşırken asil ailelere mensup olanlarla olmayanlar arasında kime düşeceği konusunda anlaşmazlık çıkarsa, böyleleri para karşılığında tüccara satılmaktadır. Esir tâcirleri hana her zaman hediyeler verdikleri için, o da esirlerine yüksek fiyat istemeyi bir alışkanlık haline getirmiştir⁴⁷⁰.

Akın sonrası şehir tüccarına haber gönderilmesi bir âdettir. Bu sayede kölesini satmak isteyenlerle tüccar arasında büyük bir alış-veriş başlamaktadır⁴⁷¹. Azak ve Taman, Kafkasya'dan getirilenlerin toplanma merkezidir. Polanya ve Rusya içlerinden getirilenler Kırım'ın iç bölgesinde toplanmaktadır⁴⁷². Özellikle Karasubazar'daki hanlar bunun için müsâittir. Dışarıya sevkîyâtle ilgilenen toplu köle tâcirlerince Azak ve Taman'da satın alınanların çoğu önce Kerç'e oradan Kefe'ye⁴⁷³; Karasubazar'dakilerin çoğu da direk Kefe'ye ulaştırılmakta, buradan da sadece esir taşıyan *üserâ gemisiyle* İstanbul'a sevk edilmektedir⁴⁷⁴. Orada öncelikle hükümdârın ve diğer önemli devlet görevlilerinin saraylarına gidecekler seçilir. Örneğin 16. yüzyılın ilk yarısında yapılan akınların birinde Ukrayna'dan ele geçirilen çok güzel bir kız, köle pazarında satın alınarak İstanbul'a getirilmiş ve saray tarafından hareme sokulmuştur. Güzelliği ve zekâsıyla sivrilerle devrin padişahı Kanuni'nin eşi olma şansını elde eden bu köle, Fransızların "Roxelana" Türklerin "Hürrem Sultan" dedikleri kadındır⁴⁷⁵. Hürrem Sultan⁴⁷⁶ muhtemelen bir müddet Karasu'daki bir handa konakladıktan sonra Kefe'ye nakledilmiştir.

Kölelerin bir miktarı da Sinop, Ereğli, Amasra gibi Karadeniz limanlarından Anadolu'ya giriş yapmakta ve daha sonra Anadolu'nun değişik yerlerine (Örneğin Bursa, Konya) ve Orta Doğu'ya sevk edilmektedir⁴⁷⁷. Nitekim İzzet Sak'ın

---

⁴⁶⁷ Fisher, "Kırım Tatarları III", s. 40.

⁴⁶⁸ Y. Öztürk, *Kazaklar*, s. 36.

⁴⁶⁹ Nihat Engin, *Osmanlı Devleti'nde Kölelik*, İst. 1998, s. 112.

⁴⁷⁰ Bronevskiy, *aynı yer*.

⁴⁷¹ İnalçık, "Kabile", s. 69.

⁴⁷² Y. Öztürk, *Kefe*, s. 504.

⁴⁷³ Y. Öztürk, *aynı yer*.

⁴⁷⁴ Yağcı, *aynı makale*, s. 29.

⁴⁷⁵ Saadettin Gömeç, *Türk Cumhuriyetleri ve Topulukları Tarihi*, Ank. 1999, s. 304.

⁴⁷⁶ Hürrem Sultan'ın duygusal bir hayat hikâyesi için bkz. Pavlo Arhipoviç Zarebelniy, *Rohatin'den Payitahta Bir Talih Hikâyesi Hürrem Sultan*, çev. Ömer Dermenci, İst. 2006.

⁴⁷⁷ Yağcı, *aynı makale*, s. 28-29.

Konya'daki kölelerle ilgili 16. ve 17. yüzyıla ait incelemesinde, milliyetlerini verdiği köleler arasında Rus, Leh, Boğdan, Boşnak, Eflak, Çerkez, Gürcü ve Nemçe köleler mevcuttur⁴⁷⁸.

Osmanlı sultanına 17. yüzyıl sonuna kadar her yıl kölelerden müteşekkil bir vergi verilmektedir. Bunun nedeni Osmanlı'nın, Çerkezistan'ın büyük kısmında hana politik otorite uygulama hakkı vermiş olmasıdır⁴⁷⁹. Bu vergiyi vermek için Çerkez beylerinden her yıl köle alınmaktadır⁴⁸⁰. 1783 ilhâkına dek hanlar, Osmanlı sarayına armağan olarak sık sık köleler göndermişlerdir. Özellikle 17. yüzyıldan sonra Çerkez ve Gürcü kökenli câriyeler sarayın en gözde unsurlarındandır⁴⁸¹.

Esirlerden bazıları fidye karşılığında geri verilmektedir. Ödenen miktarlar Rusya için 16. ve 17. yüzyıllarda ciddi malî yük oluşturmaktadır. 1535'te Çar IV. İvan, Novgorod valisine gönderdiği emirde: “*Geçen sene Tatarlar, Ukrayna'ya geldiler. Oradaki temsilcilerimizin bildirdiğine göre erkek, kadın ve çocukları esir aldılar. Onları geri almak için manastırdan gümüş talep ediyoruz.*” demektedir⁴⁸². 1578 yılında Polonya kralının elçisi sıfatıyla Kırım'a gelen M. Bronevskiy de Rus esirlerden örnek vermektedir. Tatarların esirleri yüksek bir fiyatla Rus elçilerine satmayı tercih ettiklerini, böylece karşılığında karşı ülkeden kendi esirlerini alma imkânına sahip olduklarını belirtmektedir. Bu yüksek fiyatlara karşılık elçiler bütün esirlerin listesini yaparak, bunlar arasından kendi paralarıyla kurtarmak istediklerini Yahudiler, Tatarlar ya da esir tüccarını araya sokarak daha ucuz fiyatla alabilme yoluna girişmektedirler⁴⁸³. 1667-1672 yılları arasındaki fidyelerin hazineyi iyice zorlaması neticesinde de bu işle daha düzenli bir şekilde uğraşmak için Moskova'da *polinianinchiyi prikaz* denilen bir teşkilat kurulmuştur⁴⁸⁴. Tott, Nogayların kuzeydeki bozkırlarda esir avladıklarından bahsederken, Ruslardan kaçan bir grup Almanın, satılmak üzere Nogaylar tarafından esir alındığına şahit olmaktadır. Onlar adına şefaath dileyerek kurtulmalarını sağlar⁴⁸⁵.

---

⁴⁷⁸ Sak, aynı makale, s. 163. İzzet Sak'ın köleler üzerine yaptığı yüksek lisans ve doktora çalışması sonrasında bu konu üzerine iki eseri çıkmıştır: *Konya'da Köleler (16.yüzyıl sonu-17.yüzyıl)*, İst. 1989; *Şer'iyye Sicillerine Göre Kölelerin Milliyet ve Eşkâli (17. ve 18. yüzyıllar)*, Konya 1994.

⁴⁷⁹ Fisher, aynı makale, s. 41.

⁴⁸⁰ Aydın-Hamîdullah-Engin, aynı makale, s. 247.

⁴⁸¹ Yağcı, aynı makale, s. 30.

⁴⁸² Fisher, “Kırım Tatarları IV”, *Emel*, 120, s. 24.

⁴⁸³ Bronevskiy, *aynı eser*, s. 54-55.

⁴⁸⁴ Fisher, “Rusya'nın Kırım'ı İlhâkı II”, *Emel*, 74, s. 21-22.

⁴⁸⁵ Tott, *aynı eser*, s. 155-156.

Ancak bu durumun tam tersi de söz konusudur. Yani bozgunda karşı tarafa esir düşen Tatarları da han, mübâdele usûlünü kullanarak kurtarmakta, para söz konusu olduğunda da acımadan kendi hazinesinden ödemektedir⁴⁸⁶. Bunun yanında şahsî teşebbüsler de olmaktadır. 1129/1716-17 senesinde Kadir bin Timur Akay, Mücteber bin Çora Akay, Receb bin Bayramgazi ve Mehmed adlı dört Karasu köylüsü esir düşer. Acem Murad adlı şahıs her biri için 260'ar akçe olmak üzere, 1040 akçe ödeyerek onları satın alır. Hürriyetlerini kazanmalarına vesîle olan bu adamın borcunu, *ellerine akçe girdikçe*, kardeşi Acem Tevanî'ye ödeyeceklerdir⁴⁸⁷.

Burada kölelerin iş gücünden faydalanma biçimleri üzerinde de durmak gerekmektedir. Meselâ zirâî faaliyetlere bakalım. Hanlıkta topraklar sekiz kısma ayrılmaktadır⁴⁸⁸. Şirin beylerine ait topraklar içerisine giren ve kalgayın idâresi altında tutulan Karasu şehrinde de hana, kalgaya, beyliğe, mirzaya, köylüye ve vakfa ait topraklar bulunmaktadır. Bu toprakların işlenmesinde Osmanlı arazisinde görülen ortakçı kullar⁴⁸⁹ yani temelde harp esiri olan, ancak bir çeşit serf statüsünde ırgatlık eden esirler yaygın olarak kullanılmaktadır⁴⁹⁰. Bronevskiy 16. yüzyılda Kırım'ı anlatırken: “*Macar, Rus, Moldovan milletinden olan esirlerine tarlalarını işletir, tezek (kuzeyde orman olmadığı için) hazırlatır, kuyu kazdırır, sürülerini otlattırırlar.*” demektedir⁴⁹¹.

Toprağı verimli, nemi bol ve ormanı zengin bu dağlık kesimde şehrin civârındaki köylerde özellikle meyve/sebze bahçeleri ve üzüm bağları yaygındır⁴⁹². Evliyâ Çelebi, Karasulular için kazakların önemli olduğundan, onların önemli hizmetlerde, bağ ve bahçelerde çalıştırıldığından bahsetmektedir. Kırimlılar han ile sefere gittiklerinde Nogay ve Bodrak kadınlarının ata binip, bellerine kılıç ve sadak bağlayıp kazaklarıyla ziraat yaptıklarını ve sefer dönüşü ehillerinin, hazır mahsul bulduklarını söylemektedir⁴⁹³. Cami'-i Kebîr ve Acem mahallelerinden iki gulamın kavun bostanında çalıştıklarını görüyoruz. Hattâ aralarında çıkan bir kavga üzerine

---

⁴⁸⁶ Bronevskiy, *aynı eser*, s. 58.

⁴⁸⁷ KŞS, XLVII, s. 46a/1.

⁴⁸⁸ İlber Ortaylı, “Osmanlı döneminde Ana Hatlarıyla Kırım Hanlığı”, *Tarih Boyunca Balkanlardan Kafkaslara Türk Dünyası Semineri*, s. 76; Tott, *aynı eser*, s. 48-50; Gözaydın, *aynı eser*, s. 33-39.

⁴⁸⁹ Osmanlı'daki uygulaması için bkz. Hakan Erdem, *Osmanlı'da Köleliğin Sonu (1800-1909)*, İst. 2004, s. 26-30.

⁴⁹⁰ Ortaylı, *aynı yer*.

⁴⁹¹ Bronevskiy, *aynı eser*, s. 47.

⁴⁹² Karakaya, aynı makale, s. 28.

⁴⁹³ *Seyahatnâme*, VIII. Kitap, s. 16-17.

kadıya müracaât ederler⁴⁹⁴. Bir Karasu köylüsü olan Utbe bin Âsû, köylüsü Hüseyin Dede'nin dağda çalışan kazağı Yuvan'ın iş kazasına kurban gider. Yuvan *kum yıkarken* kullandığı balta ile Utbe'nin sağ ayağını yaralar⁴⁹⁵.

Hayvanların bakımı ile uğraşırlar. Koyun, sığır gibi hayvanlar için çoban, atların bakımı için de *yılkıcı* olarak tutulmaktadırlar. Yüksek gelirli Kırimlıların en önemli servetleri arasında at sürüleri de vardır⁴⁹⁶. Sürü dışında bir-iki ata sahip olanlar da atlarını bakılıp beslenilmesi için ara sıra köylüye teslim etmektedirler.

Sosyo-ekonomik müesseseleri, esnaf ve tüccarı bol olan şehirlerde nitelikli iş gücüne talep vardır. Bu talep kısmen köle iş gücü tarafından karşılanmaktadır. Köle iş gücünün hür iş gücü karşısındaki üstün yanları yeterince açıktır. Köleler, özgür olmadıkları, hürriyetlerini satın alma eğiliminde oldukları için efendilerinin talimâtlarını özgür bir çırağa göre daha özenle yerine getirmek zorundadırlar. Köle sahipleri ayrıca onlarla, kölenin kendi iş gücüyle kendisini satın alması anlamına gelen, mükâtebe sözleşmesi yapmaktadırlar. Buna göre, köle belirli bir süre için çalıştıktan, önceden belirlenmiş bir bedeli sahibine ödedikten ya da uğraş verdiği işle ilgili belirli bir üretim yaptıktan sonra azad edilmektedir. Özgürlük beklentisi içinde daha verimli çalışmaktadır. Eksiksiz bir eğitimden geçen işçi olarak azadlılar, ya nitelikli işçi olarak çalışmaya devam etmekte ya da kendi tezgâhını kurmaktadırlar⁴⁹⁷. Örneğin Osman, babasından intikâl eden kölesi İstafan'la böyle bir sözleşme yapar. Eğer 23 Cemâziyelevvel 1095/8 Mayıs 1684'ten, 23 Şevval 1096/22 Eylül 1685'e kadar 90 altını kazanırsa hür olacak, kazanamazsa köle olarak kalacaktır⁴⁹⁸. Ancak bu sözleşmeyi iyi bir şekilde değerlendiremeyenler de çıkmaktadır. *Kırım-ı Atik* kazasından Murad Gazi'nin, kazağı Petro'da 2000 akçe alacağı kalmıştır. Petro, verilen mühleti değerlendiremediğinden Karasulu bir Yahudi'den borç almak zorunda kalır. Buna karşılık bu defa da Yahudi'nin hizmetine girer⁴⁹⁹.

Sefer Gazi Ağa Hanı yakınındaki dükkânında berberlik yapan Hacı Ömer'in iki kız çocuğu vardır. Bu yüzden dükkânda çalıştıracak erkek çıraklara ihtiyaç

---

⁴⁹⁴ KŞS, XXV, s. 114b/1.

⁴⁹⁵ KŞS, XXV, s. 89b/2.

⁴⁹⁶ İnalçık, "Siciller Bulundu", s. 170; İbn Battûta 14. yüzyılda Deşt-i Kıpçak'taki bu at çobanlarına *kaşî* dendiğini söylemektedir. İbn. Battûta, *aynı eser*, s. 470.

⁴⁹⁷ Erdem, *aynı eser*, s. 30-31.

⁴⁹⁸ KŞS, XXV, s. 59a/3.

⁴⁹⁹ KŞS, XXXIII, s. 27a/1.

duymaktadır. Bunlardan bir tanesi Hasan adındaki Kalmuk kölesi olmalıdır. 1130/1717-18 yılında gittiği Hac yolunda vefât eden Hacı Ömer'in yokluğunda da, çırakları dükkânını idare etmişlerdir⁵⁰⁰. Berber Mustafa'nın da terekesindeki köle, yaptığı işle yani *Avaz nam berber gulam* olarak belirtilmektedir⁵⁰¹. Hacı Murad Hamamı, Sadık Efendi Mahallesi Hamamı gibi mahalle hamamları ve çarşıda yer alan Şirin Bey Hamamı'nda köleler hizmet vermektedir. Seyyid Hasan Efendi mahallesinden Salihâ'nın kölesi Dellak Selim buna sadece bir örnektir. Su dökme, keseleme, saç yıkama ve tarama gibi işlerle uğraşmaktadır⁵⁰².

Gerek köleleriyle Karasu'dan dışarıya giden ya da Karasu'ya gelip ticâret yapanlar vardır. Bazen de şehirdeki işleriyle ilgilenmeleri için onları burada bırakmaktadırlar. Dışardan gelenlerin biri, *müste'men* Keryal veled Yorgi'dir. Anlaşılan Bosnalı kazakları mükâtebelidirler. Bunlardan Yorgi'nin bir müddet başka bir tâcirin yanında ücretli işçi olarak çalıştığını, alacak-verecek davalarının gündeme geldiğini görüyoruz. Öyle ki Yorgi, Keryal'a borçlanmış ve bunun için hapse girmiştir. Onun durumunu izah için eski yeniçeri serdârı Sefer Beşe ve Ramazan Odabaşı kadıya giderler. Yorgi veled-i Yanî'nin, bir *bezirgân yanında gezen* ve eline ancak *nafaka ve kisvesine* yetecek miktarda para geçen bir köle olduğunu, üstelik şimdi *hâlâ ağası olan bezirgânın Öteyaka'* (Anadolu) da olması sebebiyle *bir akçeye ve bir habbeye kâdir olmadığını* yani iflas etmiş bir halde olduğunu açıklarlar⁵⁰³.

Bütün işlerde, işin ve dönemin şartlarının gerektirdiği cinsiyet ayrımı göz önünde bulundurulmaktadır. Örneğin kadınlar kadın hamamında, düğünlerde kadınlar arasında, köle pazarında kadınların satış işlemlerinde, evlerde hanıma/beye hizmette ve çocukların bakımında, koyun, inek gibi hayvanların sağılıp peynir, çökelek gibi gıda ürünlerinin elde edilip pazara taşınmasında, meyvelerin toplanması, kurutulması ya da sularının çıkarılıp satışa hazır hale getirilmesi gibi işlerde çalışmaktadırlar. Örneğin Devlet nâm hatun Nasta (Orijinali: Nastya, Anastasya) câriyeyi seferde şehit düşen kocasından gelen 70 altın ganîmet malının bir kısmı ile

---

⁵⁰⁰ KŞS, XLVII, s. 8a/5.

⁵⁰¹ KŞS, XLVII, s. 12a-b1.

⁵⁰² KŞS, XLVII, s. 75b/2.

⁵⁰³ KŞS, XXV, s. 106b/5, 107a/7, 107a/8, 107b/2.

üç küçük çocuğunun bakımına yardım etmesi için satın alır. Kızını evlendirirken de onunla gönderir⁵⁰⁴.

Erkekler yukarıdaki örneklerde geçtiği gibi hanlarda, erkek hamamında, dükkânlarda çalışmakta, iç-dış ticârete çıkmakta, dağda, bağda gerekli işleri yapmakta, hayvanların bakımı, kesimi gibi işlerde istihdam edilmektedir.

Şor mahallesinde oturan Ziyâde'nin üç kölesi bulunmaktadır. Cariyesi Kutlukız ona ev işlerinde yardımcı olurken, ihtiyar kazağı Pavli ve gulam Recep, Beşterek'teki bahçenin işleri ve Şor Camii yakınındaki maksımacı (boza) dükkânı ile ilgilenmektedir⁵⁰⁵. Yedi adet köle sahibi Şeyh Abdülaziz⁵⁰⁶ de 23 adet dükkânına ait işlerde ve Hacı Murad Hamamı'nda bunlardan fazlaca faydalanıyor olmalıdır. Endal köyünde bahçeleri, değirmeni ve 165 koyundan oluşan bir sürüsü vardır. Kölelerden beşi bu köydeki evinde yaşamaktadır. Bunlardan biri çobandır. Bahçe ve değirmene ait işlerde, koyunların güdülmesi, sağılması, peynir vs. gıdaların yapılıp pazara taşınması gibi işlerle uğraşmaktadırlar⁵⁰⁷. İbn Battuta'nın 14. yüzyıl Deşt-i Kıpçak'ına dair gözlemlerini anlatırken dile getirdiği 'Türk kadınlarının yanlarındaki kölelerle pazara süt, yoğurt getirip sattıkları' yollu sözler işin mahiyetinde değişme olmadığını göstermektedir⁵⁰⁸.

İncelediğimiz 250 terekeden 29'unda köle bulunmaktadır. Yüzdeye vurduğumuzda % 11.6'dır. Bunlar arasında 5'i kadınlara 24'ü erkeklere aittir.

---

⁵⁰⁴ KŞS, XXV, s. 114b/3.

⁵⁰⁵ KŞS, XXV, s. 115b/1.

⁵⁰⁶ KŞS, XXV, s. 34a/1.

⁵⁰⁷ KŞS, XXV, s. 34/a1.

⁵⁰⁸ İbn Battûta, *aynı eser*, s. 472.

Tablo I
Köle Sahibi Kadınlar

Ad	Mahalle	Toplam	Gayri Menkul	Köleler	Sicil No
Yahudi Ayster (Ester)	C. Kebîr	1635,2 guruş	·Ev ·Karaağaç'ta bahçe ·Yukarı Çarşı'da 3 dükkân	·Kazak Kenan ·Çoban Şahbaz	XLVII, s. 55a/4
Ziyâde	Şor	709,42 guruş	·Ev ·Başterek'te bahçe ·Bozacı dükkânının yarısı	·İhtiyar kazak ·Pavli ·Câriye Kutlukız ·Gulam Receb	XXV, s.115b/1
Sâime	C. Kebîr	241,8 guruş	·2 ev	·İhtiyar Maruşka	XXV, s. 12/b
Salihâ	Seyyid Hasan	222 guruş	·Ev	·Dellak Selim	XLVII, s. 75b/2
Gayri müslim Gül Bike	Kenise	93,1 guruş	–	·Câriye Maruşka	XXV, s. 70b/4

250 tereke içerisinde, kadınlar arasında en yüksek tereke miktarı açısından Yahudi kadın birinci, Ziyâde de ikinci sırada yer almaktadır.

Köle sahibi erkeklerden 16 tanesi esnaftır.

Tablo II
Köle Sahibi Erkekler

Ad	Toplam Tereke	Köleler ve Köle Sayısı	Sicil No
Mahmud Çelebi	8140 guruş	12 kişi	XLVII, s. 81a/1-82-83
Hacı Mehmed	3985,79 guruş	Câriye	XLVII, s. 56a-b1
Acem tâcir (bezzaz)	3229,3 guruş	Câriye, gulam	XLVII, s. 72a1-73
Şeyh Abdülaziz	1860,9 guruş	7 kişi	XXV, s. 34a/1
Seyyid Ahmed	1655,37 guruş	10 kişi	XLVII, s. 60b
Reis Hacı Ahmed	1674,3 guruş	Câriye, gulam, döke	XLVII, s. 11a/3
Tüfenkçi Muhammed	1318,38 guruş	Yaşlı kazak, marya	XLVII, s. 91a-b1
Terzi Markam	787 guruş	Câriye	XXV, s. 101a/3
Berber Mustafa	693,55 guruş	Berber gulam	XLVII, s. 12a-b/1
Haffaf Hacı Mehmed	685 guruş	Dellak döke	XXV, s. 83a/1
Kasap Hasan	487,85 guruş	Gulam	XLVII, s. 78b
Berber Hacı Ömer	487 guruş	Hasan adlı köle	XLVII, s. 8a/5
Mehmed	393 guruş	Kazak	XXXIII, s. 49a/1
Tütüncü HüseyinBeşe	340,56 guruş	Bir gözü kör câriye	XXV, s. 102b/1
Bozacı Mevlüd Ali	338,55 guruş	Küçük câriye	XLVII, s. 75b/1
Kalpakçı Ahmed	252 guruş	Topal gulam	XLVII, s. 68a/2

Her iki tabloda da varlıklı kişilerin köle alım gücünün daha fazla olduğunu görmekteyiz. 12 adet köleye sahip Mahmud Çelebi aynı zamanda Karasu'nun en zenginidir.

B. SATIŞ, EFENDİ-KÖLE İLİŞKİSİ, AZAD

1. Satışlar

Şehirde 10 adet han/kervansaray bulunmaktadır. Bunlardan Sefer Gazi Ağa ve Timas Mirza hanlarında sadece bez satışı yapıldığına şahit oluyoruz. Ahmed Ağa Hanı'nda değerli mallar, mücevher vs. saklanmaktadır. Şirin Bey Hanı ise köle satışının yapıldığı bir mekân⁵⁰⁹. Handaki odalarda sâkin olan köleler hanın ortasındaki meydanda ve yanındaki esir pazarında satışa sunulmaktadır. Bu pazar, bir büyük köprü başındaki geniş meydanda kurulmuştur. Öyle ki Evliyâ Çelebi, anne, baba ve evlatların birbirinden ayrılması gibi sahnelerin yaşandığı bu mekânı görmeyenin cihanda bir şey görmüş olmayacağını savunur⁵¹⁰.

Yapılan işlere şahit olmadığımız diğer hanlardan birkaçının daha bu iş için kullanıldığını düşünebiliriz. Örneğin Boşnak Hanı ve Hacı Osman Hanı.

Hanlardan ayrı olarak, Evliyâ Çelebi, şehirde 7 adet *mihmangâh-ı mücerredân* olduğunu, buralarda bütün garip ve gurbetçilerin, işsiz-güçsüzlerin, bekâr zanaat ehlinin ve kölelerin kaldığını bildirmektedir⁵¹¹.

Sûk-ı Sultanî'de⁵¹² de köleler satışa çıkarılmaktadır. Örneğin, İmanşah'ın babası 1094/1683 yılında çıkılan bir akında şehit düşer. Ailesine kalan 70 altın miktarındaki ganîmet malından 30 altını ile anneleri, Sûk-ı Sultanî'den bir cariye aldırır⁵¹³. Satışa çıkan tereke malları ya da alış-verişlerde rehin olarak verilmiş mallar içerisinde, kölelerin de açık arttırmayla satıldığı yer bu çarşıdır.

Peki şehrin çarşı, pazar ya da hanlarında satılan köleler kimlerdir?

Milliyetleri belirtilmiş olanlara bakıldığında; Rus, Boşnak, Çerkez, Acem, Nemçe, Boğdan, Macar ve Kalmuk olduğunu görmek mümkündür. Bunların sahip oldukları fizikî özelliklere birkaç örnek verecek olursak⁵¹⁴:

---

⁵⁰⁹ KŞS, XXV, s. 65a/1.

⁵¹⁰ *Seyahatnâme*, VII. Kitap, s. 247.

⁵¹¹ *Seyahatnâme*, aynı yer.

⁵¹² KŞS, XXV, s. 114b/3.

⁵¹³ KŞS, XXV, s. 114b/3.

⁵¹⁴ Sırasıyla KŞS, XXV, s. 70b/5, 116a/6, 106b/4, 10a/3, 7/a4, 8a/4, 8/b2 vb.

Maruşka adlı Nasranî Rus cariye; *orta boylu, sarışın, açık kaşlı, gök gözlü, sivri burunludur*. Başka bir Rus cariyesi daha *sivri burunlu, gök elâ gözlü, açık kaşlı, sarışın ve alçak boylu* olarak tasvir edilmektedir.

Istefan adlı Nasranî Rus kazak; *sarışın, çekme burunlu, koyun elâ gözlü, açık kaşlı, kaba çal sakallıdır*. Başka bir Rus kazak *orta boylu, kumral sakallı, sivri burunlu ve gök gözlüdür*.

Boğdanlı bir gulam *kara kaşlı, elâ gözlü ve kara bıyıklıdır*.

Nemçe bir kazak da *sarışın, sarı sakallı ve gök gözlüdür*.

Bir Acem cariye ise *uzun boylu, kara yüzlü, açık kaşlı ve koyun elâ gözlüdür*.

Rus köleler diğerlerine göre daha revaçtadır. Bunu kayıtlardaki sıklığından, ahâlinin talebinin bu yönde olmasından ve bunu bilen hilebâz esircilerin Rus olmayanları Rus diye satmasından anlıyoruz. Örneğin Ahmed bin Mahmud'dan 46 altına bir Rus döke satın alan Hacı Kadir Çelebi bin Abdulveli Efendi, dökene, Boğdanlı olduğunu itirâf etmesi üzerine kölenin reddini talep eder⁵¹⁵. Yine Safranbolulu Hacı Hasan da 46 altına satın aldığı köleyi Rus olduğu için tercih ettiğini, halbuki bunun Boğdanlı çıktığını belirtir⁵¹⁶. Konyalı Muslı Beşe bin İsmail'in Devletşah Mirza'dan Rus diye aldığı köle de Boğdan asıllıdır. Ancak burada Devletşah da aldandığını beyân etmektedir⁵¹⁷.

Sicillerde geçen köle adlarına bakacak olursak:

Neslî, Gülbeyaz, Selver, Sâniye, Kutlukız, Gülîzar, Gülâzer, Gülşen, Zelfîha, Nurayşah, Canfidâ, Maruşka, Nasta, Kaçke, Melâyim, Kenay, Perasina; Ferhat, Kenan, Selim, Şahbaz, Begçola, Uhtum, İvaz, Pavli, Tuman, Hüseyin, Petro, Hasan, Yavan, Dimeko, Istefan, Yorgi, Andri, Vasil, Sinan, Gözme, Kutlugeldi, Maksım ve Bedros.

Köle ticâretiyle uğraşanlar diğer esnaf birimlerinde olduğu gibi lonca sistemi içerisinde yer almaktadırlar. Buna bağlı olarak aralarında iş bölümü yapılmaktadır: Köle toplayıcılar ya da toptan köle ticaretiyle uğraşanlar ve bu işi küçük çapta yapanlar⁵¹⁸. Örneğin birinciler akından esir toplanması ve Karasu'ya getirilmesi ya da Karasu'dan Kefe'ye ve Osmanlı'ya sevk edilmesine ilişkin ticarî ortaklıklar kurarken, ikinciler Karasu'daki pazarlara getirilen kölelerin satışı ve bu işin düzenli

⁵¹⁵ KŞS, XXV, s. 54/a2.

⁵¹⁶ KŞS, XXV, s. 67/a6.

⁵¹⁷ KŞS, XXV, s. 42a/3.

⁵¹⁸ Kanbolat-Taymaz, aynı makale, s. 39.

bir şekilde yapılması ile ilgilenmektedirler. Ad olarak bir ayırım yapacak olursak ilkinde tâcir, ikincisine esnaf diyebiliriz⁵¹⁹. Örneğin Karagöz oğlu Mardrus seferden getirdiği köleyi esirci Ferahkermanlı Şahin'e satmıştır. Ondandan da İyâsi veled-i Tosun Sarıkız adlı müşteri satın alacaktır⁵²⁰. İkinci elden satışlarda fiyatlar artmaktadır. Seferşah Çelebi'nin Akkerman'ı yağmaya gelen düşmandan tutsak ettiği iki gulamı Karasulu Acem Mustafa bin Mirzabey'e 85 altına, onun da aynı yıl Karasu'da Trabzonlu Mustafa'ya 142 altına satması gibi⁵²¹. Tabii kendi kölesini esnafa müracaat etme gereği duymadan kendileri satanlar da bulunmaktadır. Ama bir problem çıktığında bilgi almak ya da vermek için başvuracakları kişi esnafdır. Bu bazen de kadı aracılığıyla olmaktadır.

Esnaf ortaklık kurarak da çalışmaktadır. Zabıtcı Osman, Süleyman Beşe ve Hacı Mehmed esir akçesini paylaşırken; Mehmed, Yusuf ve Hüseyin'in 134 esedilik bir câriye üzerine kurdukları şirkette sorunlar yaşanmaktadır⁵²². Satış yapanlar arasında gayri müslimler de vardır. Örneğin İlyas Mirza, Yâsef veled-i Evrahim'den bir câriye satın almıştır⁵²³.

Lonca içinde, işinin ehli olduğundan satıcı ile müşteri arasında herhangi bir sorun çıktığında başvuru, yapılan işleri koordine eden kişiler bulunmaktadır. Özellikle satılmış bir kölenin, özrünün ortaya çıktığı gerekçesiyle, onun satana ya da eski sahibine geri verilmesi isteğine ilişkin davalarda karşımıza *ehl-i tüccar* ya da *ayıba vukûf olanlar*⁵²⁴ adıyla çıkmaktadırlar. Bunlar kölenin geri verilmek istenmesine sebep olan şeyin gerçekten özüre girip girmediğini tayin etmektedirler. Bu konuda örnek çoktur. Örneğin Mustafa bin Esengeldi, Trabzonlu Mustafa Beşe bin İbrahim'e 57 altına bir döke satar. Ancak parasını halâ alamamıştır. Alıcıyı dava ettiğinde, "Dökeyi 57 altına aldığım gerçektir. Velâkin işime yararsa alırım, yaramazsa almam demiştim. Döke halâ benim işime yaramıyor." savunmasıyla karşılaşır. Ancak ehl-i tüccar dökeyi inceler ve onda reddi gerektiren bir özür göremez. Bu nedenle Trabzonlu Mustafa'nın parayı ödemesi gerekmektedir⁵²⁵.

---

⁵¹⁹ Aydın-Hamîdullah-Engin, *aynı yer*.

⁵²⁰ KŞS, XXV, s. 33b/4.

⁵²¹ KŞS, XXV, s. 52b/6.

⁵²² KŞS, XXXIII, s. 23a/2, 42a/1.

⁵²³ KŞS, XXXIII, s. 12b/4.

⁵²⁴ KŞS, XXXIII, s. 90a/4.

⁵²⁵ KŞS, XXV, s. 42b/6.

İstanbulu Hacı İbrahim bin Mustafa da Karasu'nun bir köyünden olan Abdülmecid Efendi bin Musa'dan 65 guruş 80 akçeye bir döke satın alır. Ancak sol ayağının baş parmağında bir kusuru olduğu için geri vermek istemektedir. *Ehl-i tüccardan* Ali Beşe bin Mustafa, Hacı Ahmed Beşe bin Resul Beşe adlı tâcirler, “*Tüccar mâbeyninde ayıptır*” diye kusura şehâdet edince, kadıdan geri verilmesine dair hüküm çıkar⁵²⁶. Tabii burada kusurun alıcı tarafından önceden görülüp görülmemesi ya da sonradan oluşup oluşmaması da önemlidir. Örneğin Bakkal Mehmed bin Allahverdi'nin 85 altına aldığı dökeyi geri vermek isterken, “*Sağ gözünün siyahı içinde sarı miktarı beyazı varmış. Alırken görmedim, aldıktan sonra gördüm.*” ifâdesi bunun bir göstergesidir. Şüphesiz ehl-i tüccar bunun şer'an kusur olarak kabul edilmesinin yanında, alırken fark edilmemiş olmasına da dayanarak geri verilmesini onaylamışlardır⁵²⁷. Yine Gözleveli Mustafa'nın, Kefeli Halil'den aldığı Çerkez kızı, yüzünde ve gözünde şiş var diye geri verme talebine karşılık Kefeli satıcının: “*Zikrolunduğu şeyler ayıptır değildir, satış esnasında gördükten sonra aldı.*” ifâdesi ve geri verilme hükmünün çıkmayışı da bunun bir delilidir⁵²⁸.

Bazen başka kişilerin de onayını gerektiren durumlar yaşanmaktadır. Bunlardan en önemlisi *tâife-i nisâdır*. Nitekim kadın kölelerin satışı işinde onlar etkin rol oynamaktadırlar. Örneğin Sefer Gazi Ağa Hanı'nda ticâretle iştigâl eden Hacı Mehmed, kendisine bir cârîye satın alır. Ne yazık ki bu cârîye hamile çıkar. Üstelik satıcı da bunu inkâr etmektedir. Bu durumda *tâife-i nisâdan* Baysulu adlı ebe hatuna götürülür ve onun haberi doğrulamasıyla cârîyenin geri verilmesine dair hüküm çıkar⁵²⁹.

*Gerdanında, boğazının altında bir miktar yumru bezi olmak, dişleri eksik olmak, azı dişlerinden iki dişini kurt yemek, bir parmağın bükülmemesi, bir ya da iki gözü kör olmak, topal olmak gibi alıcılar tarafından hemen fark edilebilenler sayılan kusurlar arasındadır*⁵³⁰. Ona göre seçim yapmaktadırlar. Hiç şüphesiz değerleri de buna göre düşmektedir. Örneğin bir terekede, iki cariye'nin değerleri 60 ve 80 guruş olarak belirtilmişken, bir gözü kör cariye'ninki 48 guruştur. Yine aynı yıla ait Şeyh

---

⁵²⁶ KŞS, XXV, s. 48a/6.

⁵²⁷ KŞS, XXV, s. 67a/5.

⁵²⁸ KŞS, XXXIII, s. 90a/4.

⁵²⁹ KŞS, XXV, s. 43b/3.

⁵³⁰ KŞS, XXV, s. 62b/3, 69b/1; XLVII, s. 55a/3; XXXIII, s. 14b/4; XXV, s. 102b/1, s. 34.

Abdülaziz'in terekesinde iki kazaktan biri 48 guruşken, toplam olan 24 guruştur⁵³¹. Hacı Ebussuud'un da sol omuzu kusurlu olan cârîyeyi satarken *sâlimdir* diye satması, değerini daha yüksek tutmak isteğinden kaynaklanan bir hilekârlık olmalıdır⁵³².

Bunların yanında bir de doğrudan fark edilemeyen ya da zaman içerisinde ortaya çıkan kusurlar bulunmaktadır. Hâmile olmak⁵³³, bâkire olmamak⁵³⁴ ve çeşitli hastalıklara mübtelâ olmak gibi. Örneğin Murtaza Monla, Şirin Bey köyünden olan Mehmed'den bir kazak satın alır. Bu kazağın iki dişinin olmaması bir yana, bahar ayı gelince ayaklarında başlayan sızısı, her sene bu aylarda zuhûr eden bir hastalığının olduğunun habercisidir⁵³⁵. Hacı Seyfullah da bir Yahudiden aldığı Çerkez dökeyi *tuzlu balgam* hastalığına mübtelâ olduğu için geri verir⁵³⁶.

Görünmeyen kusurlarda esirci esnafının, kölesini bizzat kendisi ya da esnaf aracılığıyla satan efendinin ve özellikle kadınlarda nisâ tâifesinin sorumluluğu büyüktür. Nitekim Evliyâ Çelebi de hilebaz esircilerin, yedi-sekiz kere hâmile olmuş, memeleri torba gibi sarkmış kadınları, hamamda ayva çekirdeği, şab, mazı vs. ile güzel bir cârîye haline getirdiklerini, bunları gören alıcıların onları hemen satın aldıklarını; ancak çok geçmeden gerçeği anladıklarını anlatmaktadır. Üstelik bunların Tatarlar olmayıp Anadolu'nun Kayseri vilâyeti halkından olduklarını da eklemeyi ihmal etmez! "Ehl-i kible" denilen ebe kadınların da hilekâr esircilerle birlikte çalıştıklarını, onların bir kıza bâkire demelerine inanmamak gerektiğini belirtmektedir⁵³⁷.

İster doğuştan isterse kölelikten azadla olsun, hür olan bir insan kesinlikle satılamaz. Ancak bu yasak buna aykırı hareket eden insanların olmadığı anlamına gelmemektedir. Buna sebep kişinin hür olduğunun bilinmemesinin yanında çıkar peşinde olanların varlığıdır.

Aslen Boğdanlı olan Hüseyin, memleketinden Akkerman'a geldiği vakit burada, kendi deyimiyle *imana gelip müslüman olmuş* biridir. Bu sırada, Kefeli olup Karasu'da oturan ve Bahçesaray'da dellallık yapan İslam Dede'nin damadı Topal

---

⁵³¹ KŞS, XXV, s. 102b/1, s. 34.

⁵³² KŞS, XLVII, s. 46a/1.

⁵³³ KŞS, XXV, s. 43b/3.

⁵³⁴ KŞS, XXXIII, s. 75a/1.

⁵³⁵ KŞS, XXV, s. 69b/1.

⁵³⁶ KŞS, XXXIII, s. 96b/6.

⁵³⁷ *Seyahatnâme*, aynı yer.

Halil'in yanında kalmaktadır. Onunla birlikte Karasu'ya gelir ve burada bir buçuk yıl kadar kalır. Bu esnada kadıya başvurup hürriyetini tasdik ettirmiştir. Ali Efendi mahallesindeki Nalçacı Emir ve diğer bazı Karasululara kendi iradesiyle hizmet etmiştir. Daha sonra *sefine* (gemi) ile Gözleve'den Akkerman'a dönmüş, bu defa da Rumeli'ne giden bir adama iştirâk etmiştir. Ancak şanssızlığı onun ölümü olmuştur. Buradan Karasu'ya gitmekte olan birkaç kişi onu esir sanıp beraberinde getirerek geceleyin Şirin Bey Hanı'ndaki diğer esirlerin arasına koymuşlardır. Hemen alıcısı çıkmıştır: C. Kebîr'den esirci Acem Receb bin Hacı Ahmed. Şimdi, Karasu'da ikamet ettiği beş-altı yıl öncesinden kalan şahitler sayesinde hürriyetine kavuşmaktadır⁵³⁸.

Cafer bin Kurban'ın kazağı Akkerman'ı yağma esnasında ele geçirilip satılmış bir köledir. Halbu ki o *reayâdan kazak* olduğunu iddia etmektedir. Ancak buna dair hiçbir delili yoktur⁵³⁹. Kastamonulu Mustafa da bir Rus kazak satın almış, parasını hâlâ ödememiştir. Buna sebep, kazağın *tabur kazağı* olmayıp *reayâ kazak* olduğuna duyduğu inançla geri vermek isteyişidir. Oysa ki satış esnasında tabur kazağı olduğu belirtilmiştir. Kadı tarafından kazağın geri verilmesinin reddi ve borcun ödenmesi kararı çıkar⁵⁴⁰. Anlaşılan Kastamonulu, beğenmediği kazağından kurtulmak için bu taktiğe bel bağlar. Hür olduğu ısbat olunsaydı alıp-satanların zincirleme olarak birbirlerine satış bedellerini geri vermeleri gerekecekti.

Hür insanın satışı yasak ve geçersiz olduğu gibi, hürriyeti bir şarta bağlanmış (mükâtib, müdebbir gibi) kölenin de satışı geçersizdir⁵⁴¹.

Köleler satılmalarının hâricinde hibe (hediye) yoluyla da sahiplerini değiştirebilmektedir. Örneğin Kutlugeldi evlendiği sırada eşine *nikâh ve mehir mukabilinde*, Vasil adlı kazağı hibe etmiştir⁵⁴². Bazı hibeler kölenin kendisini değil, değerini ifade etmektedir. Yahşi Bik hâtunun ölmeden evvel, çok sevdiği gelinine 60 altın değerindeki câriyesi Kutlukız'ın yarısını (yarı değerini) hibe etmesi gibi⁵⁴³. Daha önce belirttiğimiz gibi Devlet adlı kadın, kızı Hasıl gelin giderken Nasta adlı

---

⁵³⁸ KŞS, XXV, s. 64b/4, 65a/1.

⁵³⁹ KŞS, XXV, s. 67b/2.

⁵⁴⁰ KŞS, XXV, s. 75b/1.

⁵⁴¹ Halil Sahillioğlu, "Onbeşinci Yüzyılın Sonu ile Onaltıncı Yüzyılın Başında Bursa'da Kölelerin Sosyal ve Ekonomik Hayattaki Yeri", *Odtü Gelişme Dergisi*, Özel Sayı, s. 67, 73.

⁵⁴² KŞS, XXXIII, s. 17a/4.

⁵⁴³ KŞS, XXV, s. 72a/5.

câriyesini ona hediye etmiştir. Hasıl'ın vefâtından sonra da bu câriye, kocası Mirzabey bin İşbolat'ın olmuştur⁵⁴⁴.

Terekelere göre kölelerin fiyatı 35 guruş ile 300 guruş arasında değişmektedir. Bir ev ya da dükkân gibi gayri menkul fiyatlarıyla eş değerdedir. Karasu'daki bir evin fiyatı 5 ilâ 600 guruş, bir dükkânınki de 10 ilâ 150 guruş arasında değişmektedir. 17. yüzyılda 150 guruşun altındaki değerler daha ön plânda iken, 18. yüzyılda 100 ve 100'ün üstü olan rakamlar karşımıza daha çok çıkmaktadır. Örneğin 1094-95/1683-84 yıllarına ait terekeler içerisinde en yüksek değere sahip Şehyh-ü Şüyûh Abdülaziz Efendi'nin terekesindeki kölelerin değeri şöyledir⁵⁴⁵:

Tablo III

Şeyh Abdülaziz Efendi'nin Köleleri

Selver adlı câriye	60 guruş
Kaçke adlı câriye	60 guruş
Allahverdi adlı kazak	48 guruş
Topal kazak	24 guruş
Kolab adlı Çora	80 guruş
Çoban	72 guruş

1128-30/1716-18 yılına ait terekelere göre en zengin kişi konumunda olan Mahmud Çelebi'nin köleleri ise⁵⁴⁶:

Tablo IV

Mahmud Çelebi'nin Köleleri

Salih adlı gulam	225 guruş
Süleyman adlı gulam	300 guruş
Hasan adlı gulam	200 guruş
Nemçe kazak	120 guruş
Rus kazak	155 guruş
Döke	250 guruş
Nesli adlı döke	200 guruş
Kart câriye	50 guruş
Câriye Gülhandan ve çocuğu	250 guruş
Canfidâ adlı câriye	200 guruştur

⁵⁴⁴ KŞS, XXV, s. 114b/3.

⁵⁴⁵ KŞS, XXV, s. 34a/1.

⁵⁴⁶ KŞS, XLVII, s. 83.

2. Kölelerle Efendileri Arasındaki İlişkiler ve Azad Etme

İslâmiyet kölelere birçok noktada hürlere yakın bir statü vermiş ve bunu sosyal hayatta uygulamaya koyarak onlara hürriyetlerine kavuşuncaya kadar insanca yaşama imkânı sağlamıştır⁵⁴⁷. Kölelere iyi muamele etme, nafakalarını sağlama, gerektiğinde, örneğin küçük yaşta olanlara kendi terbiyesini verme, onlarla evlenme ya da evlendirme, güçlerini aşan işleri yüklememe gibi insanî, hukukî ve dinî sorumluluklar. Kölenin, bu sorumlulukları yerine getirmeyen efendilerini şikâyet kapısı da her zaman açıktır. Zaten İslâmiyet'in köle azadını teşvîki ve uygulanan açık kölelik sistemi sayesinde uzun süreli köle hayatı yaşamamaktadırlar. Osmanlılar'da kölelerin en fazla yedi yıldan sonra azad edilmeleri yerleşmiş bir uygulamadır⁵⁴⁸. Ancak özgür olduktan sonra da sahipleriyle aralarındaki bağ tamamen kopmamaktadır. Yine onların adıyla anılabilmekte ve onların koruyuculuğunun devamını görüp hissedebilmektedirler.

Örneğin Reis Hacı Ahmed, Cami'-i Kebîr mahallesinin varlıklı bir sâkinidir. 1130/1717-18 yılında vefât ettiğinde ardında hiçbir vâris bırakmadığı gerekçesiyle beytülmâl emini Zâhid Mustafa Ağa malına el koyacakken, vâris olduğunu söyleyen biri çıkagelir. İşte bu, Hacı Ahmed'in vaktiyle azad ettiği câriyesi Sâime'nin kızı Fatma'dır. Sâime'yi hür insanlar arasına dâhil ettikten sonra, onu abisinin oğluyla evlendirmiş ve ölmeden evvel, bütün malının bu evlilikten dünyaya gelmiş olan Fatma'ya ait olduğunu *kirâren ve mirâren* (tekrar tekrar) söylemiştir⁵⁴⁹.

Efendinin azad ettiği kölesinin mirasçısı olma hakkı anlamına gelen "velâ hakkı"⁵⁵⁰ da kopmayan bu bağın resmî uzantısıdır. Bu hakka sahip olanlardan biri Kemal Çelebi'dir. Çingâne mahallesinde oturan Esin Bike, bu Kemal Çelebi'nin babası Ramazan Monla'nın vaktiyle azad ettiği bir câriyesidir ve Esin Bike'nin ondan başka hiçbir vârisi yoktur. Böylece Kemal Çelebi sadece mirastan pay almak değil, mirasa tamamen sahip olma hakkını da elde etmektedir⁵⁵¹.

Köleler evde ya da işte müslüman sahipleriyle beraber yaşarken ya da şehrin diğer müslüman sâkinleriyle birlikte olurken, İslâmı öğrenme ve müslüman olma şansını da elde etmektedirler. Ancak bu durum kölelikten azad edilmeleri anlamına

---

⁵⁴⁷ Aydın-Hamidullah-Engin, aynı makale, s. 239.

⁵⁴⁸ Aydın-Hamidullah-Engin, aynı makale, s. 242.

⁵⁴⁹ KŞS, XLVII, s. 11b/1.

⁵⁵⁰ Aydın-Hamidullah-Engin, aynı makale, s. 243.

⁵⁵¹ KŞS, XXV, s. 11b/3.

gelmemektedir. Nitekim Ahmed bin Dellak Hacı Hüseyin ile Mehmed bin Hacı Ahmed hâlâ köle olan iki müslimdir. Müslüman olduktan sonra isimleri değiştirilmektedir. Muhtemelen bunların babaları da İslâmiyet’le müşerref olmuş olmalılar. Babalar İslâm dairesine girmemiş olsaydı Ahmed bin Abdullah ya da Mehmed bin Abdullah diye anılmaları gerekirdi.⁵⁵² Çünkü müslüman olmuş bir kişinin müslüman olmayan bir baba adıyla anılması hoş görülmez. Müslüman olmadığı halde bir babaya müslüman adı vermek de anlamsız görülür, bu yüzden “..bin Abdullah” denilmesi tercih edilirdi⁵⁵³.

Sahipleri gayri müslim olan kölelerin ise durumu değişmektedir. Köle İslâmiyet’i seçtikten itibâren azad edilmeli veya başka bir müslümana satılmalıdır⁵⁵⁴.

Köle sahipleri tıpkı evlatları gibi kölerinin de iyi-kötü günlerinde yanlarında olmaktadır. Bu durum onların hem mülklerini korumalarının hem de aralarındaki muhabbetin bir ifâdesidir. Örneğin Akay Çelebi kazağının başını yaralayan İsmail’i dava ederek suçunun bedeli olan cerrah ücretini alır⁵⁵⁵.

Eve *besleme* olarak alınan kızlar tam olarak köle statüsüne girmese de ona yakındır. Evdeki hizmetlere yardımcı olan bu kızlar bakılıp büyütülmekte ve vakti gelince çehizleri yapıp evlendirilmektedir. Örneğin 19. yüzyılda yaşamış İsmail Gaspıralı’nın evinde bu gelenek devam etmektedir. Babasının hatıralarını anlatan Şefika Hanım onun üç tane besleme kızı yetiştirip evlendirdiğinden bahsetmektedir⁵⁵⁶. Beslemeye ilişkin iki örnek de sicillerde çıkıyor karşımıza. Bunlardan ilki, daha önce bahsi geçtiği gibi, Bekir bin Osman’ın *besleme kızını* evinde düğün yaparak evlendirmesidir⁵⁵⁷. Ancak diğeri, beslemesine farklı gözle bakan bir adamın ya da sahibine farklı gözle bakan bir beslemenin hikâyesi⁵⁵⁸:

Şor mahallesi sâkinlerinden olan Receb Beşe bin Mustafa’nın hâne halkı arasında iki eşi ve Şekernaz binti Abdullah isimli bir beslemesi bulunmaktadır. Beslemesi ile ara sıra kavun bostanına gitmektedirler. Ancak adamın bostanlıktaki işlerle meşgul olurkenki davranışı kızı rahatsız eder ve durumu adamın iki eşine

---

⁵⁵² KŞS, XXV, s. 114b/1.

⁵⁵³ “.. bin Abdullah”ın ne anlamda kullanıldığına dair bkz. Sahillioğlu, aynı makale, s. 84-85.

⁵⁵⁴ Kanbolat-Taymaz, aynı makale, s. 37.

⁵⁵⁵ KŞS, XXXIII, s. 95a/5.

⁵⁵⁶ Şefika Gaspıralı, “Babamdan Hatıralar”, *Emel*, I/12, s. 17-18.

⁵⁵⁷ KŞS, XXV, s. 59b/6.

⁵⁵⁸ KŞS, XXV, s. 15a/2; Sicillerdeki davaların hikâyeleştirilmesine ilişkin 3 örnek için bkz. Leslie Peirce, *Ahlak Oyunları: 1540-1541 Osmanlı’da Ayntap Mahkemesi ve Toplumsal Cinsiyet*, çev. Ülkü Tansel, İst. 2005.

söyler. Receb Beşe kötü bir düşüncesinin olmadığını, ona kızı gözüyle baktığını söylese de evde kavga gürültü kopar. Bir gün Şekernaz ırzına geçildiğini ihbar edince, olayın artık ört-bas edilmesi mümkün değildir. Receb'in kadının ve zâbitların hışmından kurtulmasının tek yolu kalmıştır; nikâh etmek. Fakat kadı huzurunda tüm bu olanları anlatan Şekernaz sözlerine devamla, kendisinin evlenmeye rızasının alınmadığını, kimseye vekâlet vermediği halde vekil aracılığıyla (olayları bilen Receb'in kardeşi İskender) nikâh kıyıldığını, istemediği bir evlilik için mehrinden ve nafakasından vaz geçerek Receb'i boşadığını ve bunun üzerine onun tarafından evden kovulduğunu anlatır. Ancak durum Receb'in lehinedir. Çünkü Şekernaz'ın evlilikten habersiz ve isteksiz olmadığına yanlışlığına, boşanma sebebinin aralarında *hüsn-i ma'âş* (güzel geçim, dirlik) olmamasından kaynaklandığına dair iki şahidi ve ırza geçmediğine dair de yemini vardır. Kimin yalan söylediğini tam olarak bilemeyiz elbette; ama dava detaylı incelendiğinde Receb'in pek güvenilir olmadığına kanaat getirebiliriz. En azından günahsız ve isteyerek yapılmış bir evliliğe geçimsizlik sonucu nokta konulması kararı, Receb'in Şekernaz'ı evden kovmasını gerektirmezdi. Bu durum Receb'in kişiliği hakkında bizi düşündürmektedir. Şekernaz yalancı biri ise, neden Receb eşlerine baştan beri yalan söyleyen beslemesiyle evlenmeyi tercih etti? Öyle ya da böyle, neticede Şor mahallesindeki bu beslemeli evde problemler yaşandığı âşikâr.

Köle azad etmenin çeşitli yolları vardır. Bunlar: Sırf Allah rızasını kazanma adına gönüllü azad, kefâret borcu olarak azad, daha önce bahsi geçtiği şekliyle mükâtebe adı verilen azad, tedbîr adı verilen yani efendinin kendi ölümünü kölenin hürriyetine şart koşmasına bağlı azad, ne efendinin rızası ne de efendi ile köle arasındaki bir anlaşmaya bağlı olmayan, bazı koşulların ortaya çıkmasıyla gerçekleşen mecburî azad, devlet gelirlerinin belirli bir kısmının köle azadına tahsis edilmesiyle gerçekleşen azad ve ümm-i veled olmaktan kaynaklanan azaddir⁵⁵⁹.

Şor mahallesinden Ali Beşe bin Ahmed; *tavîli 'l- kâme (uzun boylu), sarışın, sivri burunlu, koyun elâ gözlü, çatık kaşlı*, Rus asıllı müslim gulamı Hasan'ı, *hasbeten Lillâhi 'l- 'Azîm ve taleben rızâi 'r-Rabbi 'r-Rahîm* azad eyler. Ve şöyle der: *"Malımdan 'itâk ve azad ve sâir ahrâr-ı müslimîn zümresine ilhâk eyledim. Ba'de 'l-yevm mezbûr Hasan kendi rakabesine mâlik olup hürdür. Keyfe mâ yeşâ' ve yehtâr*

---

⁵⁵⁹Azad şekilleri için bkz. Aydın-Hamidullah-Engin, aynı makale, 241-243; Azad şekillerini Osmanlı döneminde uygulanmış örneklerle birlikte görmek için bkz. Sak, aynı makale, 179-191.

tasarruf eder. Üzerinde hakk-ı velâdan gayrı hakkım yoktur”⁵⁶⁰. Müslim Ali Beşe gibi Receb Efendi mahallesinde oturan Arakil veled-i Isfador zımmî de, bir Rus zımmî câriyesini Allah’ın rızasını elde etmek amacıyla azad eder. Ve şöyle der: “*Ve sâir ahrâriye-i aslateyn zümresine ilhâk eyledim. Ba’de’l-yevm merkûme kendi rakabetesine mâlik olup hürdür. Keyfe mâ teşâ’ ve tehtâr tassarruf eder. Üzerinde hakk-ı velâdan gayrı hakkım yoktur. İtnâmesi tahrîr olunup yedine teslim olunması matlûbumdur*”⁵⁶¹. Azad davalarında kullanılan bu ifâdeler ve buna karşılık verilen *’itknâme* kölenin tamâmen hür olduğunun delilidir. Artık kazancını istediği gibi sağlayıp istediği gibi harcayabilir. Yukarıda değindiğimiz gibi, bundan böyle sahibinin, eski kölesi üzerinde *hakk-ı velâdan* gayrı hakkı yoktur.

Kölelerin fizikî özellikleri, dinî ve etnik kökeni, azad tarihi ve şartlarıyla kimden azad olduğunu ihtivâ eden *itknâmeler*; köle sahibi, kadı ve özellikle köleler için önem arz etmektedir. Herhangi bir mal gibi satılışları serbest olduğundan satışın tescîli şart olmasa da azadlıkları *itknâmelerle* tescîl edilmektedir⁵⁶². Çünkü hür olduğu halde köle olarak satılanlar vardır. Kendisine sağlam şahit bulanlar için durumu halletmek kolaydır. Bunun aksi durumda kölenin yardımına *itknâmeden* başkası koşamayacaktır. Bu yüzden eski köleler bu belgeyi yalnız ellerinde bulundurmamakla yetinmemiş, onlara büyük kıymet atfetmişlerdir⁵⁶³. Ancak fiilî azadlıklardan bir, iki, hatta çok daha fazla yıl sonra azadlıklarını tescîl ettirenler de olmaktadır. Bu durumda üzerinden ne kadar süre geçmiş olursa olsun, *itknâmenin* verilmesi için, mahkeme huzurunda hürriyetine dâir iki şahit yeterlidir⁵⁶⁴. Örneğin Kenise mahallesinde Gül Bike adlı zımmî kadının *müdebbire* bir câriyesi vardır. Onu hastalandığı vakit, ölüm henüz gelmeden önce yani *tedbir-i mukayyed* esasına bağlı olarak azad etmiştir. Ancak, kocasını kaybetmiş ve iki kızı da evli olan bu kadına can yoldaşlığı yapmış olan Maruşka’dan şimdi tek bir isteği vardır: *Yanından gitmemesi*. Bunun üzerine *mevlâta*⁵⁶⁵ Maruşka, eski efendisine ölünceye kadar -ne kadar zaman geçtiğini bilemiyoruz-, kendi deyimiyle *ona bakub görüb hizmet eylemiştir*. İşte bu

⁵⁶⁰ KŞS, XXV, s. 91a/6.

⁵⁶¹ KŞS, XXV, s. 116a/6. Müslim ve gayri müslim efendilerin bu davranışlarıyla ilgili örnekleri artırmak mümkün: KŞS, XXV, s. 63a/2, 74a/4, 75b/3,

⁵⁶² Sahillioğlu, aynı makale, s. 73-74.

⁵⁶³ Madeline C. Zilfi, “Osmanlı’da Kölelik ve Erken Modern Zamanda Kadın Köleler”, *Osmanlı*, V, s. 475.

⁵⁶⁴ Sahillioğlu, aynı makale, s. 74.

⁵⁶⁵ Kölelikle ilgili terimler için bkz. M. Nadir Özdemir, *İslâm’ın İlk Döneminde Kölelik Abbasilerin İlk Yüzyılı*, İst. 2006, s. 19-22.

nedenden olacak itknâmesini alması gecikmiştir. Şimdi, Gül Bike'nin kızı Şazâde'nin kendisini sahiplenmesine itiraz ve hemen itknâmesini almak üzere kadıya müracaat etmektedir⁵⁶⁶.

Şahin veled-i Abdullah isimli zımmî de yine Kenise mahallesinden birinin azadlı kölesidir. Ancak hürriyetini tasdik ettirmek zorunda kalır. Başvurduğu çare ise iki adet şahittir. Yıllar önce efendisi Sivaslı Bedros onu *okutup yarım papaz ettirdikten* sonra, hürler sınıfına dahil etmiştir. Ancak 5-6 yaşlarına kadar babasının yanında durmuş olan Eknados'un bundan haberi olmadığı için, şimdi babasından ırsen intikâl eden bu köleyi istemektedir. Durumun Hoca Timas veled-i Miyâser ve Papaz Töpek'in şahitliğiyle izâhından sonra, Şahin'in hürriyetine hüküm olunur⁵⁶⁷.

Bazı vârisler de kölenin kendisinden evvel davranarak, kölenin hürriyetinin tasdiğini istemektedirler. Örneğin bunlardan biri Sâdık Efendi mahallesinde oturan Tudre'nin (?) vârisi Papaz Perasküva'dır. Zevcesi Tudre'nin, *sarışın, çekme burunlu, koyun elâ gözlü, açık kaşlı, kaba çal sakallı, Rus asıllı Nasranî kazağı İstafan'ı* ölmeden önce azad ettiğine şahittir. Ölümünün üzerinden bir yıl geçmiştir. Bir yıl gecikmeli olarak şimdi, *itknâmesinin tahrîr olunub yedine teslim olunmasını* talep etmektedir. Talebi kabul edilir⁵⁶⁸.

Timur bin Sefer'in iki aylık bebeği olan bir câriyesi vardır. Câriyeyi satarken, azad ettiği küçük bebeği de annesinden süt emen bir yavru olduğu için onunla birlikte alıcının evine gönderir. Ancak yıllar sonra alıcının vârisleri, büyüüp evlenen ve bir çocuk dünyaya getiren Gülbeyaz'a: "*Sen bizden azad olmuş kölesin (mu'tekâmızsın) ve mezbur çora rakabetin vaktinde mütevellide olub bizim 'abd-i memlukumuzdur.*" diyerek çocuk üzerinde hak iddia ederler. Gülbeyaz şahitler eşliğinde bu eve nasıl geldiğini izâhla, aslında kendisinin ve oğlunun hür olduğunu ısbatlar⁵⁶⁹.

Dört çocuk sahibi İmam Hacı Yayha ile karısı Ziyâde'nin Şor mahallesi sâkinlerinden olduğunu ve Ziyâde'nin Kutlukız adlı câriyesini kendi eliyle kocasına verdiğini daha önce belirtmiştik. Bu câriye efendisinden bir çocuk dünyaya getirerek *ümm-i veled* statüsüne geçer. Bir nevî müdebbire olarak da düşünebiliriz. Çünkü Kutlukız, Hacı Yahya ölene kadar özgür sayılmamaktadır. Ancak Receb adı verilen

⁵⁶⁶ KŞS, XXV, s. 70b/5.

⁵⁶⁷ KŞS, XXV, s. 19b/3.

⁵⁶⁸ KŞS, XXV, s. 106b/4.

⁵⁶⁹ KŞS, XLVII, s. 5b/1.

çocuk, doğuştan özgür durumundadır. Receb ileride, vefât eden Ziyâde'nin terekesinde onun mülkü (gulam) olarak gösterilmesi üzerine mahkemeye müracaat edecek, annesi kendine hâmileyken mahallede meydana gelenleri şahitlerle anlatarak özgür olduğunu ısbatlamak zorunda kalacaktır. Vaktiyle cemaat adamlarının durumu yanlış anlayıp: “*İmam Hacı Yahya zevcesinin câriyesine varub zinâ eylemiş. Zânî imamın bize imâmeti lazım değildir!*” diyerek azlini istediklerini, Ziyâde'nin ve Hacı Yahya'nın sözleriyle teskîn olduklarını hatırlayanlar vardır aralarında⁵⁷⁰.

Adak olarak köle azad etmek isteyenler de bulunmaktadır. Kahraman Dede'nin oğlu Abdullah hastadır. Eğer oğlan ayağa kalkıp dışarı çıkabilecek şekilde iyileşirse kölesi Esin Çora'yı azad edeceğine dair söz verir. Abdullah iyileşir; ancak babası ahde vefâ göstermez. Esin Çora kadı huzurunda hürriyetine kavuşur⁵⁷¹. Bir akın sırasında kâfire esir düşen Osman Çelebi, sağ salim evine dönerse Şahbaz'ı azad edeceğine dair adak adar. Artık fidye karşılığında ya da esir değişimi sonucunda mı kurtulur bilinmez; ama Şahbaz'ı değil azad etmek onu satmaya kalkışır. Herhalde kendini kurtaranlara olan borcunu ödemeyi düşünürken verdiği sözü tamamen unutmuş veya unutmayı tercih etmiştir⁵⁷²!

Verdiği sözde durmayanlardan biri de Karaağaç mahallesinden Zorbaz oğlu Kutlu'dur⁵⁷³. Rus asıllı Yahudi kölesiyle süreye dayalı mükâtebe yapmıştır. Köle Petro'nun 8 sene hizmet etmesi gerekmektedir. Ancak aradan 10 yıl geçmesine rağmen hâlâ onun kölesi konumundadır. Petro, iddiasına göre, sırf saygıdan dolayı 2 sene *sükût ederek, efendisinin insafa gelmesini* beklemiştir. Böyle bir ihtimâlin olmadığını iyice anladığında mahkemeye müracaat ederek itknâmesini almıştır. Mahkemede dahî insafa gelmeyen adam: “*Kızımı hocaya verdikte azad olsun demiştim.*” diyerek Petro'yu yalancılıkla itham etmekten de geri durmaz.

Çorum mahallesinden Minas adlı zımmî kölesiyle mükâtebe anlaşması yapanlardandır. Danli bin Abdullah aylık 50 esedî olmak üzere 6 sene sonunda toplam 320 esediyî -sicilde bu rakam verilmektedir- kazanıp getirdiği takdirde kölelikten kurtulacaktır. Aynı zamanda Minas bir başka şart daha koşar. *Eğer Danli içki alemine düşüp kârını elde etme gayretinde olmazsa onu derhal satacaktır*⁵⁷⁴.

---

⁵⁷⁰ KŞS, XXV, 115b/2.

⁵⁷¹ KŞS, XXV, s. 29b/3.

⁵⁷² KŞS, XXXIII, s. 31b/3.

⁵⁷³ KŞS, XXV, s. 86a/3.

⁵⁷⁴ KŞS, XXV, s. 22b/1.

Hürriyetine kavuştuğunda da kendi işini kendisi halledebilir bir seviyeye gelmiş olacaktır. Bu mükâtebede, “*Kölelerinizden hür olmak için bedel vermek isteyenlerle, eğer onlarda bir hayır görürseniz, hemen mükâtebe yapın.*” şeklindeki âyetin⁵⁷⁵ karşılığını görmek mümkün olmaktadır.

Efendinin ölümüne bağlı hürriyet anlaşması olan *tedbir-i mutlakta*, kölenin, sahibinin ölümü anındaki değeri terekenin 1/3’ünü aşyorsa köle aradaki farkı ödemekle yükümlüdür⁵⁷⁶. Ayrıca bu tip sözleşmeler mutlaka köleye ilk sahip olunan anda yapılmamaktadır. Örneğin Hacı Bünyâd mahallesinden Kara Halil Beşe sefere giderken, dönüşünün olamayacağı kanaatiyle, müslim kölesi İvaz’ı *tedbir-i mutlak ile müdebbir eyler*. Düşündüğü gibi de olur, seferden dönemez. Halil Beşe’nin tereke miktarı 163,5 guruş iken Avaz’ın değeri 120 guruştur. Avaz *fark akçesini* ödeyecektir⁵⁷⁷.

Kölesini bir kere azad eden şahsın geriye dönüşü yoktur. Bazıları aldırmaz. Suğdaklı Monla Mustafa müslime cârîyesi Uraz’ı serbest bırakalı iki yıl olmasına rağmen, şimdi onu tekrar *rakabete üzere* istihdâm etmek istemektedir. Mahkemede anlatılanlara göre o vakit Monla Mustafa hastalanmış, *mizâcında bir miktar illet ârız olması* hasebiyle, Uraz’ı Allah rızası -ve galiba illetten kurtulmaya kefâret vesilesi için azad etmiştir⁵⁷⁸. Vârislerin tasarrufundan kurtulmak amacıyla mahkemeye müracaat eden bir cârîye, sahibinin kendisini *tedbir-i mutlak ile müdebbire* ettiğini söylerken, “*hâl-i hayatında ve kemâl-i sıhhatinde*” ifâdesini kullanmaktadır. Buna benzer davalarda geçen bu ifâdedeki *hâl-i hayat* bu dava için geçerli olmasa da *kemâl-i sıhhat* şartı aranabilir. Ancak kadı’nın kölenin hürriyetine dâir hüküm vermiş olması, efendinin *mizâcında* meydana gelen değişikliğin, yani sıhhatinin yerinde olmayışının hükme etki etmediğini göstermektedir. Belki de kadı’nın bu hükmüne sebep, adamın kölesini, hastalığının farkındalığıyla azad etmiş olmasıdır.

---

⁵⁷⁵ Aydın-Hamidullah-Engin, aynı makale, s. 242.

⁵⁷⁶ Sahillioğlu, aynı makale, s. 80.

⁵⁷⁷ KŞS, XXV, 74a/1, 75b/4, LXV, s. 33a/2’ de bir *tedbir-i mutlak* anlaşması örneği vardır.

⁵⁷⁸ KŞS, LXV, s. 28b/1.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

EKONOMİK HAYAT

PARA POLİTİKASI, ESNAF VE TÜCCAR

A. PARA POLİTİKASI

Bir devletin siyasî ve iktisadî gücünün sembolü niteliğinde olan para, Kırım Hanlığı'nda, Osmanlı Devleti'ne bağlanmadan önce Altınordu, Osmanlı Devleti'ne bağlandıktan sonra Osmanlı yönetimine göre basılmış olduğundan, tip, ölçü ve değer bakımından bu iki devletin paralarının az çok benzeridir. Zaten Altınordu ve Osmanlı bu konuda ilk başlarda kendilerinden önceki ya da çağdaşı olan devletleri örnek almış, sonradan bazı değişikliklere gitmişlerdir⁵⁷⁹.

Bağımsız Kırım hanlarının önceleri Altınordu örneklerine göre para bastırmaları, hanların Cengiz soyundan gelmeleri ya da hanlığın Altınordu'nun devamı kabul edilmesi ve özellikle bu tip paraların halkça tanınmış, yerleşmiş ve ticarî münasebetlerde gereken güveni kazanmış olmasından ileri gelmektedir⁵⁸⁰. Osmanlı'ya bağlanılan tarihten itibaren (1475) de Giray hanedanının egemenlik simgesini taşıyan, Osmanlı sultanının adını ise anmayan sikkeler basmaya devam ederler⁵⁸¹. Ancak bazı değişikliklere gidilir. Bunun hem siyasî hem de ticarî sebepleri vardır.

I. Mengli Giray'a kadar, tıpkı Altınordu hanları gibi kullandıkları “sultânu'l-âzam” veya “sultânu'l-âdil” unvanlarını paralarına da yazdırmışlardır. Ancak dönemin Osmanlı sultanı bile “Mehmed bin Murad” şeklinde çok sâde bir ifade kullanmaktadır. 1478'den 1551'e kadar basılan paralarda “Megli Giray bin Hacı Giray” örneğindeki gibi ifadeler yer almıştır. Bu tarihten, hanlığın yıkılışına kadar olan zaman içerisinde de, hanların adına han, babalarına da hanlık yapıp yapmamalarına göre han ya da sultan unvanı eklenmiştir⁵⁸². 13. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Karadeniz sahillerinde koloniler kuran Cenevizliler, ticârette etkin

---

⁵⁷⁹ Nurettin Ağat, “Kırım Hanları Paralarının Nitelikleri ve Işık Tuttukları Bazı Tarihi Gerçekler”, *Türk Nüvizmatik Derneği Bülteni*, 6-7, s. 6, 7, 12. Bu makale, Emel dergisinin 1960'lı yıllarda çıkardığı 23, 25, 26, 28, 31, 32. sayılarında yayımlanan makalelerin aynısının toplanmış halidir.

⁵⁸⁰ Ağat, aynı makale, s. 7.

⁵⁸¹ Şevket Pamuk, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi*, İst. 1999, s. 115.

⁵⁸² Ağat, aynı makale, s. 15.

rol oynamaktadırlar. Ticarî işlemleri kolaylaştırmak adına Altınordu hanı Mehmed Özbek (1312-1340) zamanında başlayan bir uygulamayla ortak para basılmıştır. Kırım Hanlığı da bu uygulamayı devam ettirmiş ve I. Hacı Giray adına da bu paralardan üretilmiştir. Kefe ve güney sahillerini alan Osmanlılar, Cenevizlilerin buradaki faaliyetlerine nokta koyarak bu uygulamayı da kaldırmışlardır⁵⁸³. Hanlığın bundan sonraki ticarî faaliyetlerinde İstanbul ve Anadolu ile irtibatı daha da artacaktır.

Hanlığa ait para ve hesap birimi gümüşten imâl edilen küçük akçedir⁵⁸⁴. Akçe tâbirinin dışında çoğunlukla “*sim (gümüş)*” ya da “*sim akçe*” de denilmektedir. Bilhassa terekelerde “*sim*” ve alış-verişlerde “*akçe*”, “*sim akçe*”, “*sim-i hânî*” tâbirleri geçmektedir⁵⁸⁵. Eski ile yeni parayı ayırt etme maksatlı olarak “*sim-i cedîd-i hânî*” ifâdesine de rastlamaktayız⁵⁸⁶. Yücel Öztürk ve Şevket Pamuk eserlerinde, Kırım hanlarına ait paranın “kefevî akçe” ya da “kefevî” olarak adlandırıldığını, Kırım ve Kefe’de ticarî işlemlerde ve vergi toplamakta yaygın olarak kullanıldığını yazmaktadırlar. Örneğin Bursa kadı sicillerinde 1480’lerde yapılan ticarî işlemlere ait kayıtlarda bu para kullanılmıştır⁵⁸⁷. Ayrıca Öztürk, bu sikkelerin hangi tarihte tedavülden kalktığının tesbit edilemediğini belirtmektedir⁵⁸⁸. 17. yüzyıl sonlarından 18. yüzyılın ikinci yarısına kadar uzanan dönemin belirli tarihlerine ait incelediğimiz bu dört defterde, “kefevî akçe” tâbirine rastlanmamıştır. Bu durum, yine ne zaman tedavülden kalktığını muallakta bırakmakla birlikte, kefevî akçe tâbirinin bu dönemde artık kullanılmadığını göstermektedir. Buna sebep, 17. yüzyılda, bilhassa büyük ticarî işlemler ve vergi alımlarında yabancı *guruş* ve altının yaygınlık kazanması olabilir.

Hanlıkta gümüş parayla birlikte bakır para da basılmış; ancak hiçbir zaman altın para basılmamıştır. Bu durum imkânsızlıktan değil⁵⁸⁹, Kırım’ın özerk; ancak tam bağımsız olmayan statüsünden kaynaklanmaktadır. Zirâ Kırım tarım, ticâret ve

---

⁵⁸³ Ağat, aynı makale, s. 42.

⁵⁸⁴ Pamuk, *aynı eser*, 115-116.

⁵⁸⁵ KŞS, XXV, 49a/3; XXV, 113b/5; XXXIII, s. 92/a2 gibi artırılabilir örnekler.

⁵⁸⁶ KŞS, XLVII, s. 38b/3.

⁵⁸⁷ Y. Öztürk, *aynı eser*, s. 329; Pamuk, *aynı eser*, s. 116.

⁵⁸⁸ Y. Öztürk, *aynı eser*, s. 331.

⁵⁸⁹ 18. yüzyıl ortalarında Kırım’a gelen Tott, Kırımlıların Çadır dağının madenlerini işletmeyi ihmâl ettiklerini, Cenevizlilerin adadayken, dağın bol miktarda ihtiva ettiği altını çıkarmaya başladıklarını söylemektedir. Bu ihmalkârlığın sebebini de, hanın Osmanlı’nın müdahalesinden duyduğu endişe olarak yorumlamıştır. Bkz. Tott, *aynı eser*, s. 171.

zanaatta inkişâf etmiş bir ülkedir. Hanlığın parasal konulardaki statüsü, yine iç işlerinde serbest olan Eflak ve Boğdan prenslikleriyle karşılaştırıldığında, Tuna prensliklerinde de ne yerel yönetimin ne de Osmanlı'nın altın sikke basmadığı görülür. Osmanlı Kırım'da da altın para basmamıştır. Ancak, her Kırım hanının, hanlığın simgesi olarak kendi adlarına gümüş ve bakır para bastırmaları nedeniyle, Kırım Hanlığı'nın tâbiyetinin daha gevşek, özerliğinin daha geniş olduğu düşünülebilir. Eflak'ta para basılmazken, Boğdan'da çok sınırlı miktarda gümüş ve bakır para üretilmektedir.

Yukarıda da değindiğimiz gibi, altın sikkenin yokluğunda, küçük akçenin yani gümüş ve bakır sikkenin ekonomi ve ticâretin talebini karşılayamamasından, 17. yüzyılda Hollanda *taleri* (esedî guruş), İspanya'nın sekiz *reali* (riyal guruş), Polonya (Lehistan) *zlotası* diye anılan Avrupa'nın büyük guruşlarıyla altın yaygın olarak tedavül eder⁵⁹⁰. 17. yüzyıl başlarından itibaren Balkanlar ve Anadolu'daki darphanelerin üretim düzeyi de geriler ve 1640-50'lerde neredeyse tümünde durur. Osmanlı akçesi piyasalardan kaybolunca yerini Avrupa sikkeleri alır. 18. yüzyıl başında Osmanlı guruşu piyasaya sürülse de Avrupa sikkelerine olan ilgi uzun süre devam eder. Örneğin yüzyılın ikinci yarısına kadar Avrupalı tüccarlar yeni üretilmiş Hollanda *talerini* getirmeye devam ederler⁵⁹¹.

İncelediğimiz defterlerde, Kırım'da bu guruşlardan en yaygın olanının *esedî guruş* olduğunu görmekteyiz. Bunun yanında çok ender olarak Avusturya ve Almanya'dan gelen *kara guruşa*, zolotaya ve 18. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı guruşuna rastlanılmaktadır⁵⁹². Esedî guruşun yanında yaygın olarak kullanılan diğer para altındır. Örneğin Hacı Selim Giray Han, 1698 yılında, daha evvel Karasu ahâlisinden aldığı borcu ödemek için, Bahçesaraylı Ali Bey'i görevlendirir. Onun Karasu nâibine teslim ettiği paralar altındır. Ve burada "*Tâife-i Acemiyyâne ta'yin olunan 200 şerefîyye altun..*" ifâdesi Osmanlı altınının kullanıldığının bir göstergesidir⁵⁹³. Ancak piyasada yoğun olarak kullanılan bu altınların sırf Osmanlı altını mı olduğunu bilemiyoruz. Diğer yerlerde sadece "*altun*" tâbiri

---

⁵⁹⁰ Pamuk, *aynı eser*, 115, 117. Hanlığın Tuna prensliklerine göre önemli bir farkı da bu prensliklerin Osmanlı hazinesine vergi ve haraç ödedikler halde, hanlığın hizmetleri karşılığında imparatorluk hazinesinden mali mükafaât almasıdır: Fisher, "Kırım Tatarları V", s. 16.

⁵⁹¹ Pamuk, *aynı eser*, 151, 180.

⁵⁹² KŞS, LXV, s. 26a/1.

⁵⁹³ KŞS, XXV, 82b/ 2.

kullanılmaktadır. Ve incelediğimiz dönemlerde yapılan alış-verişlerden, tereke hesaplarından (özellikle mehirlerden), boşanma davalarından görülen şey, “1 altın = 120 akçe” olduğudur. Örneğin Mustafa, boşadığı eşi Kayın Bike’ye nafaka olarak, günlüğü 4 akçeden, ayda bir altın verecektir⁵⁹⁴. Receb Efendi mahallesine ait bir terekede mehr-i müeccel 30 bin olarak verildikten sonra alttaki açıklamada, ödenecek mehrin miktarı 250 altın olarak ifâde edilmiştir⁵⁹⁵. Buna benzer örnekler artırılabilir. Bu sabit değer tek tip altının kullanıldığını göstermektedir. Sadece 1095 ve 1096 yıllarında toplanan 3 ayrı avarız akçesi muhasebesinde 1 altının 119.5 , 116.5 ve 60 akçeye tekabül ettiğini görüyoruz⁵⁹⁶.

Yine çeşitli alış-verişler ve terekelerden “1 esedî = 100 akçe” olduğunu görüyoruz⁵⁹⁷. Örneğin Burnaz adlı zimmînin Sarıkız’a 2400 akçe borcu vardır. 10 gurusunu mahkemede ödedikten sonra, kalan 14 guruş için de aralarında takas etme kararı alırlar. Ve böylece borç defteri kapanır⁵⁹⁸. Çorum mahallesindeki bir evin satışı esnasında değeri belirtilirken “*Elli guruş ki, beş bin akçe eder*” ifâdesi yer almaktadır⁵⁹⁹.

Peki şehrin piyasasında dolanan bu akçe, guruş ve altınlar hangi işlemlerde kullanılmaktadır? Genel olarak, devlete ödenen vergilerde, kurulan ticarî ortaklıklar ve büyük alış-verişlerde, vakfa ait gelir-giderlerde altın ve guruş; şehrin ahâlisinin gündelik ihtiyaçları ve küçük çaplı alış-verişlerde akçe kullanılmaktadır. Örneğin 1156 senesinin Cemâziyelâhir ayında (1743 Temmuz-Ağustos) hân-ı âlişândan gelen emir üzerine Karasu’daki bütün evkâf tefîş edilir. Vakfedilen malların gelirleri ve diğer nakit paralar esedî olarak kayıtlıdır. Dolayısıyla mahalle mescidinin imam, müezzin gibi görevlileri, medrese çalışanları ile mahalle dellalı ve kandil yakıcısına verilen ücret guruş olarak ödenmektedir⁶⁰⁰. Ev, dükkân, değirmen, han, bahçe ya da bunlara ait hisse satışları; at, öküz, sığır, koyun gibi hayvan satışlarıyla köle ticâretinde de yine guruş çıkar karşımıza. Ancak özellikle at ve köle ticâretinde altının da fazlaca kullanıldığını görmekteyiz. Cizye, haraç, öşür, gümrük, esnaf

---

⁵⁹⁴ KŞS, XXV, 120b/ 5.

⁵⁹⁵ XLVII, s. 3a. Bu değerleri gösteren çeşitli örnekler vardır: KŞS, XXXIII, s. 7b/ 3; XXV, s. 52a/1, 117a/3, 121a/6 gibi.

⁵⁹⁶ KŞS, XXV, 5a/5, 5b/2, 9a/5.

⁵⁹⁷ KŞS, XXXIII, s. 6a/1; XXV, 108a/5, 109a/4, 121a/6; XLVII, s. 72a/2 ; LXV, s. 8b/1 gibi.

⁵⁹⁸ KŞS, XXXIII, s. 12a/2.

⁵⁹⁹ KŞS, XXXIII, s. 92a/2.

⁶⁰⁰ KŞS, LXV, s. 9-16.

vergileri ile avârız vergilerinde de gurus ve altın kullanılmaktadır. Örneğin Beytûlmâl Emîni Mehmed Ağa, 1094 yılı Ramazan/1683 yılı Ağustos-Eylül ayında Karasu meyhanecilerinden o güne dek düzenli bir şekilde ödeyegeldikleri haracı yine toplar. Aldığı haraç, dükkânlarında bulunan 155 araba üzüm haracı birer altın ve fiçilerin haracı ikişer altındır⁶⁰¹. 1096/1684-85 yılında yapılan haraç muhasebesinde papazlardan birinin bir buçuk senelik borcunun 6 esedî olduğu hesap edilmiştir⁶⁰². Gerek Kırım yarım adası içinde gerekse Karşıyakaya (Anadolu)'da ticârette gezen tâcir-i seyyârların kurduğu ortaklıklarda da esedî gurus ağırlıktadır. Örneğin Ferahkermanlı Şahin ile damadı Mardros veled-i Karagöz, müdârebe ortaklığı kurarlar. Ferahkermanlı damadına ticârete çıkıp kâr yapması için 610 esedî verir⁶⁰³.

Yiyecek-içecek gibi gündelik ihtiyaçlar ile kap-kacak, giysi gibi perakende satışlarda akçe kullanılır. Örneğin kahvenin *vukiyyesi* (okka) 20 akçe, dühan (tütün) 16,5, keten 15 akçe'dir⁶⁰⁴. Fiyatları narhla tesbit edilen soğan, sarımsak, sirke, bal, kuru/yaş meyve vs. bakkaliye ürünleri ile et, ekmek ve çörek keza böyledir⁶⁰⁵. Nafakalar da bir kişinin günlük ihtiyacına göre ayarlandığından akçe olarak tespit edilir⁶⁰⁶. Kavga sonucu çıkan yaralamalarda da zarar veren kişi ödemelerini akçe üzerinden yapmaktadır. Örneğin Bektaş Beşe'yi yaralayan Seyyid Gazi'ye 600 akçe cerrah ücreti ile bir aylık nafaka ve hizmet için 300 akçe ceza verilir⁶⁰⁷.

Hanlık akçelerinde, Osmanlı paralarında görülen pek çok tip değişikliklerine, süslemelere, güzel baskı ve yazılara da pek rastlanılmaz. Akçenin yüzünde, düz veya noktalı bir daire içinde, yukarıda belirttiğimiz biçimde han ve babasının adı ve tersinde yine aynı şekil içinde, üstte ya da ortada damga ile basıldığı tarih ve yer adı yazılıdır. Nadir olarak bazı paralarda çiçek ya da üç yıldızlı süsler vardır. Hacı Giray'dan itibâren bütün hanlar para ve yarlıklarına, birbirinden az çok farklı çizgilerden oluşan, halk arasında "tarak damga" diye anılan, genellikle "I I I" biçiminde olan damgayı kullanmışlardır⁶⁰⁸. Bugün gayri resmî Kırım Tatar bayrağında kullanılan sembol de kaynağını buradan almıştır.

---

⁶⁰¹ KŞS, XXV, 104b/ 2.

⁶⁰² KŞS, XXV, 9a/2.

⁶⁰³ KŞS, XXV, 51a/4, 51b/1.

⁶⁰⁴ KŞS, XXV, s. 9b/3, 17a/5, 105a/5.

⁶⁰⁵ KŞS, LXXV, s. 3b.

⁶⁰⁶ Örn. kimsesiz bir kız çocuğuna günlükü 3'er simden nafaka bağlanır. KŞS, XXV, 84a/2.

⁶⁰⁷ KŞS, XXV, s. 106a/3.

Yalnız hanlığın bağımsız kabul edildiği kısa devrede (1777-1782), son han Şahin Giray'ın Bahçesaray ve Kefe'de basılmış olan paraları güzel yazı, nakış ve âyetlerle süslü, baskı tekniği yüksek paralardır. İlk kez bu dönemde büyük gümüş paralar yani Kırım guruşu ve altın basılmıştır⁶⁰⁹. Bütün bunlar her alanda değişiklik yapma girişiminde olan bir hanın paraya da el atmasının⁶¹⁰, özellikle hanlığın değişen statüsünün göstergesidir.

Paraların basımında farklı dönemlere göre farklı darphaneler⁶¹¹ kullanılmıştır. Örneğin ilk darphane Altınordu'dan kalan Eski Kırım darphanesidir. Bronevskiy 16. yüzyılda hanların paralarını burada bastırdıklarını söylemektedir⁶¹². Diğer darphaneler Bender, Ordubazar, Kırkyer, Kefe, Gözleve ve Bahçesaray'dadır. Nurettin Ağat, 1623'ten itibaren, son han Şahin Giray'ın 1781-1782'de Kefe'de bastırdığı hâriç, bütün paraların Bahçesaray'da, sarayın kuzey tarafında yer alan darphanede basıldığı yorumunu getirmiştir⁶¹³. Dolayısıyla buna göre 1683'ten 1743'e uzanan dönemde başa geçmiş 18 hanın⁶¹⁴ paralarının basım yerinin de burası olduğunu söyleyebiliriz.

Evlîyâ Çelebi bu konuda şunları söylemektedir: “..Ama sikke ve hutbelerine aşk olsun! Zirâ başka sikke sahibidirler. Âl-i Osman akçesi Kırım'da Tatar arasında geçmez; ama Kefe'de geçer. Lâkin bu han akçesinin sekizi bir dirhem olup, hâlisü'l-ayar sırma gümüş beyaz akçedir. Bu diyarda gümüş yoktur; ama bütün kâfir krallardan gelen hesapsız hazineyi eritip akçe keserler⁶¹⁵.” Osmanlı Devleti'nde akçenin maden ayarı ve ağırlığında sürekli bir oynama ve düşürme gözlenir. Hatta bu

---

⁶⁰⁸ Ağat, aynı makale, s. 15.

⁶⁰⁹ Ağat, aynı makale, s. 22. Şahin Giray Han'ın paraları hakkında bilgi bu makalenin 21-24 ila 41-42. sayfalarında yer almaktadır.

⁶¹⁰ Şahin Giray'ın düşündüğü yenilikler hakkında Fisher, “Kırım Tatarları VI”, *Emel*, 122, s. 24-26, 29-31'de kısa bir bilgi mevcuttur.

⁶¹¹ Darphaneler hakkında toplu bilgi için bkz. Nurettin Ağat, “Kırım Paralarından Birkaç Örnek IV-V-VI”, *Emel*, 14-20-24, s. 34-35, 135-138, 201-202.

⁶¹² Bronevskiy, *aynı eser*, s. 28.

⁶¹³ Ağat, “Kırım Paralarından Birkaç Örnek VI”, s. 201-202.

⁶¹⁴ II. Hacı Giray (1683-1684), I. Selim Giray (1684-1691), II. Saadet Giray (1691), Safa Giray (1691-1692), I. Selim Giray (1692-1698), II. Devlet Giray (1698-1702), I. Selim Giray (1702-1704), III. Gazi Giray (1704-1707), I. Kaplan Giray (1707), II. Devlet Giray (1707-1713), I. Kaplan Giray (1713-1716), Kara Devlet Giray (1716-1717), III. Saadet Giray (1717-1724), II. Mengli Giray (1724-1730), I. Kaplan Giray (1730-1736), II. Feth Giray (1736-1737), II. Mengli Giray (1737-1739), II. Selâmet Giray (1739-1743). Hasan Ortekin, “Kırım Hanlarının Şeceresi”, *Emel*, 49, s. 35-36; Ferrari-Kançal, *aynı eser*, s. 314.

⁶¹⁵ Ağat, “Kırım Hanları Paralarının Nitelikleri ve Işık Tuttukları Bazı Tarihi Gerçekler”, s. 18.

yüzden isyanlar çıkmaktadır⁶¹⁶. Halbuki hanlıkta 1478'den 1777'ye kadar basılan akçelerde gerek nitelik ve gerek ağırlık olarak pek değişiklik yapılmamıştır. Mengli Giray'ın 1,5 kırat (0,30) ağırlığındaki en küçük gümüş parası, Kırım akçesi olarak bir ünite sayılmış, bu sistem titizlikle uygulanarak, akçelerin temiz gümüşten kesilmesine önem verilmiştir. 16. ve 17. yüzyıllarda İstanbul akçesine göre daha yavaş olarak değer kaybetmesiyle, 18. yüzyıla gelindiğinde, çapları 9 ile 30 milimetre ve ağırlıkları 0,30 ile 1,80 gram arasında değişen en büyüğü altılık olmak üzere akçenin katlarını oluşturan daha büyük paraların basılmasına gerek duyulmuştur. Ancak yukarıda belirttiğimiz gibi bunlar ekonominin talebini karşılayamadığından yabancı paralar değer kazanmıştır⁶¹⁷.

Evliyâ Çelebi, *kâfir krallardan gelen hesapsız hazine* derken 17. yüzyıl sonlarına kadar, Lehistan, Moskova, Eflak ve Boğdan'dan gelen vergileri⁶¹⁸ kastediyor olmalıdır. Buna akınlardan elde edilen ganimetleri de eklemek gerekir. Çünkü hanlık, sınırındaki bozkırlarda kurulu devletlere karşı ister barış hali olsun ister savaş, her zaman akın yapmaktadır⁶¹⁹. Her nefer, ganimetten hissesine düşeni, hana verilecek vergi düşüldükten sonra kullanmak hakkına sahiptir⁶²⁰. Özellikle Rusya bu akınlardan fazlasıyla payını almaktadır. Rusya ile Kırım Hanlığı barış halinde ise üç yılda bir, barış olmadığı zamanda her hafta hatta her gün; senede bir de han kumandasında akın yapılmaktadır. Osmanlı'nın Rusya ile barış halinde olması bağlayıcı değildir. Bu durum Osmanlı hükümdarlarının izni ile de sabittir⁶²¹. Akınlara Kırım'ın ekonomisinde o kadar yer etmiştir ki, ticarî işlemler için kurulan ortaklık burada akınlara için de yapılmaktadır. 1095/1683-84 yılına ait bir seferde, Gözleveli Mehmed bin Hüseyin ile Karasulu Seyyid Mehmed ve kardeşi Elmacı Hacı Ali ortak olurlar. Seyyid Mehmed ordunun karargâh kurduğu mevkîde kalarak arabaya bakacak, diğer ikisi çapulda gidecektir. Elmacının, Mehmed bin Hüseyin'i çapulda yalnız bırakıp orduya dönmesinden dolayı ortaklık konusunda kadıaskere müracaatı gerektiren problemler yaşansa da bizim için önemli olan, Mehmed bin Hüseyin'in

---

⁶¹⁶ Halil Sahillioğlu, "Akçe", *DİA*, s. 227.

⁶¹⁷ Ağat, aynı makale, s. 17-18.

⁶¹⁸ Pamuk, *aynı eser*, s. 115.

⁶¹⁹ KŞS, XXV, 53b/2, 114b/3, 52b/6; XXXIII, s. 18a/1 gibi.

⁶²⁰ Tott, ganimet paylaşımının nasıl olduğu hakkında *aynı eser'in* 213-218. sayfaları arasında bilgi vermektedir.

⁶²¹ A. Karakaya, "Kırım Türklerinde Askerlik VI", *Emel*, 51, s. 22.

çapuldan 60 esedî, 2 gümüş kadeh, 2 gümüş kaşık ve 2 bıçak kını ile dönmesidir⁶²². Sefere katılanlar sayısınca bu şekilde ganimet geldiğini düşünürsek, akınların ekonomik önemini ve akçelerin gümüş kaynağına olan katkısını daha iyi anlayabiliriz.

B. ESNAF VE TÛCCAR

1. Ticarî Mekânlar ve Kurumlar

Şehrin içi çarşı, pazar, arasta ve han ile doludur. Evliyâ Çelebi'nin verdiği bilgiye göre 17. yüzyılın ikinci yarısında 8 adet han ve çarşı içinde toplam 1140 dükkân mevcuttur. Bu dükkânlardan 105 kadarı bozacı dükkânı, 10'u kahvehane ve 40'ı da meyhanedir. Bozacılar dışında Tatar yaycı ve pabuçcusunun da fazlalığını belirtmektedir⁶²³. Şehrin pazarına katkıda bulunan köylerden birinin adının *Yaycı* oluşuna da biz işaret edelim. Üretilen yayları pazarlamak üzere şehrin tüccarı satın almaktadır. Örneğin Kemanî Receb böyle bir köylüden tanesi kırk akçeden yedi yay almıştır⁶²⁴. Öyle görünüyor ki sözü geçen yaylar devrin konvansiyonel silah aksamı talebini karşılamak için üretilenlerden ibaret değildir. Yayıncılar kemanîlerin, genel olarak yaylı sazlar müşterilerinin ve meraklılarının da ihtiyacını karşılamaktadır.

a. Hanlar

Evliyâ Çelebi'nin dükkân sayısı rakamlarına bir ilave yapamasak da, sicillerden hareketle mevcut hanların⁶²⁵ adedini verebiliriz. Şehirde 10 han vardır: Sefer Gazi Ağa Hanı (Mehmed Mirza Hanı)⁶²⁶, Şirin Bey Hanı, Hacı Osman Hanı, Küçük Han, Ahmed Ağa Hanı, Feyzullah Hanı, Boşnak Hanı (Bosnalı Hacı Mehmed Hanı), Çakmak Atalık Hanı, Nakîb Emir Ali Efendi Hanı ve Timas Mirza Hanı.

-Sefer Gazi Ağa Hanı: Öncelikle Sefer Gazi Ağa ya da Akay'ın kim olduğuna bakalım. Sefer Gazi Ağa III. İslam Giray (1644-1654) ve IV. Mehmed Giray Han (1654-1665) zamanlarında vezîr-i azâmlık (başşalık) yapmış bir devlet

---

⁶²² KŞS, XXV, s. 49b/4.

⁶²³ *Seyahatnâme*, s. 246.

⁶²⁴ KŞS, XXV, s. 119a/5, 121b/4.

⁶²⁵ Sicillerde han ile kervansaray aynı anlamda kullanılmaktadır. Örn. bkz. KŞS, XXXIII, s. 13b/1.

⁶²⁶ Mehmed Mirza Hanı ile Sefer Gazi Ağa Hanı'nın aynı han olduğunu düşünüyoruz. Çünkü terekeler ve alış-verişe dair davalarda Sefer Gazi Ağa Hanı adı geçmekte. Burada Acem zimmîler çalışmakta. Üstüste gelen fermanlarda ise Mehmed Mirza Kervansaray'ı adına rastlamaktayız. Ve bu han ile diğerinin geçmişten bugüne işlevi aynı. Bkz. KŞS, XXV, s. 7, 62b/7, 68b/1. İki farklı hanlarsa değişecek tek sonuç han sayısının bir fazla olacağıdır.

adamıdır⁶²⁷. Neslihan Bikeç adında eşi ve İslam Ağa ile Mehmed Mirza adlarında iki oğlu vardır⁶²⁸. Evliyâ Çelebi'nin belirttiğine göre vezir-i azâm öldürülmüştür. Oğullarından İslam Ağa da ondan sonra, Çoban Giraylardan Adil Giray Han zamanında (1665-1670) vezirlik yapmıştır⁶²⁹.

Sefer Gazi Ağa, memleketin çeşitli yerlerine kendi adını taşıyan vakıf eserler yaptırmıştır. Akmescit'te Sefer Gazi Ağa Sarayı ve Bağı; Gözleve'de Sefer Gazi Ağa Köprüsü, Bahçesaray'da Sefer Gazi Ağa Sarayı; han, mescit, sebil ve çeşmesi⁶³⁰. Karasu'da da bahsi geçen han.

Hanın yapılış tarihi, iki kapısı üzerine düşülen tarihe göre 1654/55'tir⁶³¹. Şehrin tam ortasında, çarşı içinde, dik bir yere kurulmuş kale görünümündeki han, iki katlı ve içli-dışlı 120 odalıdır. Sonradan içine iki katlı bir zaviye de eklenmiştir. Dört köşesinde bekçilere mahsus kuleleri ve iki demir kapısı vardır. Kapılarda duran *bevâblar* (kapıcılar), *âyende vü revendelere* yani gelen-geçene *dîdebanlık* (gözcülük) ederler. Çünkü burası Evliyâ'nın deyişiyle *yedi iklimin önemli tüccarı yani bezirgânların* mekânıdır. Herkes buraya giremez⁶³². İyi korunmak zorundadır.

Neslihan Bikeç, hanı, Cemâziyelâhir 1095/Mayıs-Haziran 1684 tarihinde seneliği 490 esedî guruş olmak üzere iki seneliğine Hasan Ağa ile Köroğlu denmekle meşhur Markâh adlı Acemlere kiraya vermiştir⁶³³. 1111/1699'dan 1113/1701'e dek seneliği 500 guruş olmak üzere Şahin tarafından kiralanır. Mehmed Mirza tarafından senelik kira bedeli şu şekilde ifâde edilmektedir: “*Karasu'da vakı' kербansarayımızı 1111 senesinin mâh-ı muharremü'l-harâmının ğurresinden, 1112 senesinin mâh-ı muharreminin ğurresine varınca beş yüz esedî guruşa icâr-ı sahîh ile icâr edib..*”⁶³⁴ Kiralayan kişiler buranın hancısı olmakta yani hanın idâresini üstlenmektedirler. Gelen misafirlerle ilgilenilip hizmetlerinin görülmesinden⁶³⁵, ticâretin düzenli bir

⁶²⁷ Oktay Aslanapa (ed.), *Sanatı, Tarihi, Edebiyatı ve Musikisiyle Kırım*, Ank. 2003, s. 49.

⁶²⁸ *Seyahatnâme*, VIII. Kitap, s. 16; KŞS, XXV, s. 8b/1, XXXIII, s. 2a/1.

⁶²⁹ *Seyahatnâme*, aynı yer.

⁶³⁰ Aslanapa, aynı eser, s. 46, 47, 49.

⁶³¹ *Seyahatnâme*, VII. Kitap, s. 246.

“Âsaf-ı devr Sefer Gâzî Ağay-ı dâna,
Eyledi hendese akl ile bir hân binâ,
Görüp itmâmını bu hân-ı imâretgâhın,
Dedi: Fethî ola târîh-i binâ-yı Ağa.
Sene 1065”

⁶³² *Seyahatnâme*, aynı yer.

⁶³³ KŞS, XXV, s. 8b/1.

⁶³⁴ KŞS, XXXIII, s. 2a/1.

⁶³⁵ Ş. Sami, aynı eser, s. 571.

şekilde yapılmasından sorumludurlar. Örneğin han *sükkânından* bir kimse, *kanun-u kadîm* üzere hancıdan izinsiz atını *bağlayıgelmemiştir*. Hancı Şahin bu konuda, kurula riâyet etmeyip atını dilediği yere bağlayan ve karışıklığa sebep olan bazı kişiler yüzünden muzdariptir. Kadıdan onlara *tenbihte* bulunmasını ister⁶³⁶.

1129/1716-1717 yılında öldürülen Seyyid Ömer Çelebi de hanın hancılığını yapmış biridir⁶³⁷.

Gelelim hanı kimlerin mesken tuttuğuna ve ne işle meşgul olduklarına. Burada Acem zimmîler yani İranlı Ermeniler bulunmaktadır. *Anadolu yakası*, *Tokat yakası* ve Acem ülkesinden getirdikleri bezleri; *boğası* (astarlık ince pamuklu bez), *kirbas* (keten bez), *basma* (üzerine renkli şekiller ve resimler basılmış pamuklu kumaş) ve *bükmeleri* (kıvrıcık ince kumaş) satarak ticarî hayatlarını sürdürmektedirler. Ancak her dönemin kendine has ticarî kuralları olduğu gibi, bu *Acem tâifesi* için de bazı kurallar konulmuştur: Getirdikleri mallar için iskelede gümrük eminine *gümrük vergisi* öderler. Mallarını sadece meskun oldukları handaki dükkânlarda (oda), -kendi aralarında ve buraya gelen yerli tüccara toptan (*tay ile*), ahâliye perakende (*arşınla*) olmak üzere- satma hakkına sahiptirler. Çarşı ve mahallere dağılıp *tay ve esvab* alış-verişi yapamazlar⁶³⁸. Yani getirdikleri malları sadece kendilerine tahsis edilen handa satmaktır işleri. Eğer yerli tüccarın malını alıp satarlarsa Kırımlı tüccarın satışları kesat gidecektir⁶³⁹. Kalgay sultan bu kısıtlamalarla yerli tüccarı korumak istemektedir.

Bu durum diğer Kırım şehirleri için de geçerlidir. *Kefe*, *Gözleve*, *Balıklava* gibi *Kırım'ın herhangi bir şehrinde* çarşıya dağılamazlar. Oradaki zimmî Acem tâifesi ile yani başta belirttiğimiz gibi yalnız kendi aralarında, yine getirdikleri mal üzerinden alış-verişte bulunabilirler. Örneğin bu handa çalışan Acem Simon veled-i Erakil 93 esedî kıymetindeki *Acem metanı*, Termuk kasabasında *kendi tâifesinden* Bayağob'dan ve *Kerş'ten* satın alıp Karasu'ya getirir⁶⁴⁰.

Acem tüccarın satışının iyi olduğunu alış-veriş davalarında sıklıkla adlarının geçişinden ve terekelerde yer alan “*Acem basma*”, “*boğası*” gibi kayıtlardan anlamaktayız.

---

⁶³⁶ KŞS, XXXIII, s. 2a/2.

⁶³⁷ KŞS, XLVII, s. 41a/3.

⁶³⁸ KŞS, XXV, s. 7a/1, b/1, 5, 6, 9a/4.

⁶³⁹ İnalçık, aynı makale, s. 186.

⁶⁴⁰ KŞS, XXV, s. 68b/2.

Kurallara riâyet edilmesi için emin, kadı, zâbit ve hanın odabaşısı dikkatli olmaları konusunda uyarılır. Özellikle 1095/1684-1685 yılında kısa zaman aralığıyla gelen fermanlardan alış-veriş konusunda kuralların çiğnendiği anlaşılıyor. Bu durumda diğer bezzaz zarar görmektedir. Acem zimmîler de kendilerini, “*Bize bez sattırmıyorlar, biz de başka yere naklederiz.*” şeklinde tehditvâri savunmaktadırlar. Kalgay sultan 13 Cemâziyelevvel/28 Nisan 1684’teki fermanında şehirden aldıkları malları on beş gün içinde satmalarını, bu süreyi dolduranların mallarının *Sûk-i Sultanî*’ye getirilip *ne baha ise o baha üzere* diğerlerine (*ahere*) verileceğini belirtilir. Ayrıca hiçbir ferdin onların handaki satışlarına engel olmaması konusunda da uyarı yaparak, her iki tarafın da uyması gereken kuralları tekrarlar⁶⁴¹.

Ayrıca Yahudi, Ermeni, Rum, Müslüman bütün tüccarın mahalle ve köylere dağılıp alış-veriş yapması genel bir yasaktır. Örneğin 1109-10/1697-99 sıralarında bir tarihte, Rum, Yahudi ve Acemlerin köylerde gezip *nâmahrem* ile alış-veriş ettikleri, bu yüzden şehrin *dükkân, oda ve hanlarının, mu’attal* yani işsiz güçsüz bir halde bomboş kaldığı haberi üzerine kadıya bir yarlık gönderilir. Bu işin hemen önüne geçilmesi, bu gibi kişilerin köylerde gezmeleri halinde ellerindeki malların *miriye zabt* olunacağı emredilmektedir⁶⁴².

-Şirin Bey Hanı: Sefer Gazi Hanı’nın yakınında, yine demir kapılı, ancak diğer hana göre küçük bir handır. Bir yanında Şirin Bey Hamamı diğer yanında Esir Pazarı bulunmaktadır⁶⁴³. Anlaşılan bu handa meskun olan köleler⁶⁴⁴ hanın ortasındaki meydanda ve yandaki pazarda satışa çıkarılmaktadır.

Handa misafir kalanlar yörelerinden getirdikleri ürünleri satarlar. Bunlardan biri Malatyalı Mahmud’dur. Karasu’da kalacağı müddet zarfında handa hem ürünlerini satacak bir dükkân hem de kalacak bir oda kiralar. Bu 1684-85’li yıllarda tuttuğu dükkân için 19, oda içinse 40 sim kira borcu vardır.

Satmak için getirdikleri nelerdir? Malatya leblebisi, ceviz, üzüm, bağ inciri, bal ve peynir.

---

⁶⁴¹ KŞS, XXV, 7a/1, b/1.

⁶⁴² KŞS, XXXIII, s. 87b/1.

⁶⁴³ *Seyahatnâme*, aynı yer.

⁶⁴⁴ KŞS, XXV, s. 65a/1.

Alacak-verecek hesapları alış-verişte bulunduğunu ortaya koyar. Ancak Malatyalı, ticarî işlemlerini tamamlayıp memleketine dönmeden burada vefât eder⁶⁴⁵.

-Boşnak Hanı: Şor mahallesinde Şor Pazarı olarak adlandırılan bir yer vardır. Burada çeşitli dükkânlar ve bir mescit bulunmaktadır⁶⁴⁶. 1109/1697-98 yılında bunlara bir han ve hangâh eklenmiştir. Genişçe bir arazi üzerine inşa edilen bu eserler Bosnalı Hacı Mehmed Ağa'nın vakfidir⁶⁴⁷. Zaten ismini de buradan alır ve kimi zaman da Hacı Mehmed Bosnavî Hanı olarak anılır⁶⁴⁸. 1110/1698-99'da *mülk-i müste'cir* zimmî Bedros'tur.

-Nakîb Emir Ali Efendi Hanı: Bu han da Şor'dadır. Çevresinde boş arazi ve dükkânlar bulunmaktadır⁶⁴⁹.

-Küçük Han: Çorum mahallesindedir. Sare adlı gayri müslime ait bu hanın 1095/1683-84'teki değeri kadının terekesinde 36 guruş olarak kayıtlıdır. Borcuna karşılık alacaklısına verilir⁶⁵⁰.

-Ahmed Ağa Hanı: Burada değerli mal ve ziynet eşyaları saklanıyor olmalıdır. Bu nedenle -sıkı bir şekilde korunmasına rağmen- ara sıra hırsızlık olayları zuhur etmektedir. Bu handa oda sahibi olanlardan biri Seyyid Musa'dır. Bir gün gizlice odası açılmış ve 20 guruş değerindeki yüzüğü çalınmıştır. Bakkal Peyruş (?)'tan davacıdır⁶⁵¹.

-Feyzullah Hanı: Hacı Bünyad mahallesinde, çarşı içinde, ana yola yakın bir yerdedir. Etrafını çevreleyen dükkânlar Hacı Bünyad'ın vakıf dükkânı, Hacı Esengeldi'nin dükkânı ile bir çörekçidir.⁶⁵²

-Çakmak Atalık Hanı: Hanzadeleri yetiştirenlerden olduğu "atalık" lakabından anlaşılan Çakmak Atalık tarafından kurulmuş olmalıdır. Veya daha düşük bir ihtimalle, yetiştirdiği bir kalgay tarafından kurulan han, onun adıyla tesmiye edilmiştir.

---

⁶⁴⁵ KŞS, XXV, s. 15a/3.

⁶⁴⁶ KŞS, XXV, s. 64a/1.

⁶⁴⁷ KŞS, XXXIII, s. 65b/1.

⁶⁴⁸ KŞS, XXV, s. 62b/3.

⁶⁴⁹ KŞS, XXV, s. 82a/2.

⁶⁵⁰ KŞS, XXV, s. 57b/4.

⁶⁵¹ KŞS, XLVII, s. 26b/2.

⁶⁵² KŞS, XXV, s. 40b/5.

Hanın bir kısım hissesi şimdi oğlu İlyas Mirza'dadır. Hancı Âşir 1110/1698-99 yılında hanı İlyas'tan iki seneliğine kiralar. “*Yine isticar edib*” ifâdesi daha önce de Âşir tarafından kiralandığını göstermektedir⁶⁵³.

-Timas Mirza Hanı: Bu handa Karasu'nun yerli bezzazları ticâret yapmaktadır. Zaten adı bedesten (*bezzazistan*) olarak da geçmektedir. Örneğin Receb bin Hacı Mehmed ve Hacı Mustafa burada çalışanlardandır. Hacı Mustafa'nın iki dükkânı vardır. 1095/1683-84 yılında 99,5 guruşa aldığı *hallac dükkânı* işlek bir yerdedir. Bir yanı çarşı sokağına bir yanı da çörekçiye bakmaktadır⁶⁵⁴.

Her önemli Osmanlı şehri gibi Kırım şehirlerinde de bir ulu cami ve bedesten bulunmaktadır. Kaldı ki bahsi geçen 10 adet hanıyla Karasu bu önem ve ünü çoktan hak etmiştir. Bedesten tanımlaması sadece Timas Mirza Hanı'nda kullanılmış olsa da şehrin en büyük ve ihtişamlı hanı Sefer Gazi Ağa Hanı ile Ahmed Ağa Hanı da işlevleri gereği birer bedestendirler⁶⁵⁵.

b. Çarşı ve Pazarlar

Hanların etrafı dükkân, mahzen ve atölyelerin sıralandığı, bir ya da daha fazla sokaktan oluşan çarşı, pazar ya da arasta olarak adlandırılan mekânlarla çevrilidir. Evliyâ Çelebi bu çarşıların üstlerinin tahta örtülü, Tatar atlılarına karşı korunaklı ve taş kaldırım döşeli münezzeh yapılar olduklarını söylemektedir⁶⁵⁶. Her esnaf grubu toplu olarak belirli bir çarşıda faaliyet gösterir⁶⁵⁷. Bunun için çarşılar; Saraclar Çarşısı, Haffaflar, Bakkallar, Kazancılar şeklinde ayrı ayrı zikredilmektedir⁶⁵⁸. Bu sayede hem alıcı istediği malı kolaylıkla seçme imkânı bulmakta hem de biri diğerine kefil olan esnaf, birbirini kontrol edebilmektedir⁶⁵⁹. Ancak, çörekçi, börekçi, habbaz, bozacı, meyhaneci ve berberlerin bu çarşıların arasına dağıtılmış olanlarına da rastlanır. Bu biraz da esnafın bir nefes soluk aldığı esnada karnını doyurma, susuzluğunu giderme ve diğer esnafla iki çift laf etme ihtiyacını karşılar.

Şehrin, başta camiler olmak üzere vakıf eserlere gelir sağlamak amacıyla, genelde onlara yakın yerde kurulan, bir sokağın iki tarafında karşılıklı dizili iki

⁶⁵³ KŞS, XXXIII, s. 13b/1.

⁶⁵⁴ KŞS, XXV, s. 50b/1, 112b/6.

⁶⁵⁵ Bedestenin işlevleri için bkz. Halil İnalıcık, “İstanbul'un İncisi: Bedesten”, çev. Selahattin Ayaz, *İktisat ve Din*, haz. Mustafa Özel, İst. 1997, s. 120-121.

⁶⁵⁶ *Seyahatnâme*, s. 247.

⁶⁵⁷ M. S. Kütükoğlu, “Osmanlı Esnaf Örgütlerinde Oto-Kontrol Müessesesi”, *Ahilik ve Esnaf Konferanslar ve Seminerler*, s. 60.

⁶⁵⁸ KŞS, XXXIII, s. 53b/5, 62a/1.

⁶⁵⁹ Kütükoğlu, aynı makale, s. 59-60.

dükkân sırasından oluşun⁶⁶⁰ arastası vardır. Beş adet de pazarı: Şor Pazarı, Mirza Pazarı, Esir Pazarı, Davar Pazarı ve At Pazarı.⁶⁶¹ Şor Pazarı hariç diğerleri merkezdedir. Şor Pazarı yukarıda da bahsi geçtiği gibi Şor mahallesinin çarşı kısmıdır. Pazar içinde mescit, han, hangâh bulunmaktadır.

Çarşı denilince akla ilk olarak İslâm şehirlerinin vaz geçilmezi *Sûk-ı Sultanîler* gelmektedir. Elbette Karasu'da da bir Sultan Çarşısı⁶⁶² vardır. Şehrin ana camii olan Han Camii yanında yer alıyor olmalıdır. Terekeleri varissiz olanlar, bıraktıkları ancak borcunu karşılayanlar ve tereke sahipleri veya vasînin isteği ile emlak ve emtiasının paraya çevrilmesi istenilenler için Sûk-ı Sultanî mühim bir yerdir. Keza rehin bırakılmış ve kaybolmuş mallar ile köleler burada satılmaktadır. Satış usulü açık artırma (*bey'-i men yezîd*) dır. Satışlarda emin, kadı ve dellale bir pay ayrılır. Örneğin Tarhanlı mahallesinden Nasta, hiçbir vâris bırakmadan ölür. Çitten iki evi, bir miktar odunu, bir bakır tenceresi ve bir köhne sandığı vardır. Bunlar çarşıda dellal aracılığıyla satılır. Elde edilen nakit 1360 akçedir. 45'i *resm ve sicil*, 15'i *dellâliye* bedeli verildikten sonra kalan 1300 akçe beytûlmâl eminine teslim edilir⁶⁶³. Şeyh Receb Efendi mahallesinden Haçader veled-i Abram, Kalaycı Hacı Receb'e olan borcuna karşılık 16 miskal saçbağı (Saça takılan süs.(?) Karasu'da altın saçbağı yaygın.) rehin vermiştir. Borcun müddeti dolduğunda ödeme *kudreti olmayan* Haçader'e on gün mühlet verilir. Bu mühlet dolarsa rehin mal satılacaktır ki netice öyle olur. Rehindeki saçbağı, *tarafeynin rızalarıyla dellale verilir*. Bir miskali 189 akçeden fazlasına *rağbet* olmadığından bu fiyattan gider. Toplam 3024 akçeden *resm ve sicil* ile *dellâliye* ödenir önce. Kalan para Receb'indir⁶⁶⁴. Kefeli Sarıkız ise Arabacı Kerkür'e olan borcundan ötürü hapis yatmaktadır. İki atından başka hiçbir şeyi yoktur. Bunlar Sûk-ı Sultanî'de satılınca borcun birkısmı kapanır⁶⁶⁵. Ayrıca seferde ya da başka bir ülkede ölenlerin ardından gelen mallar da burada satılarak nakit olarak sahiplerine verilmektedir. Örneğin Rodos'ta vefat eden Ahmed Odabaşı'nın Dimeşkî kılıcıyla tüfengi satılıp vergileri ödendikten sonra kalan 1772 akçe eşi, kızları ve kız kardeşi arasında pay edilir⁶⁶⁶.

---

⁶⁶⁰ Nusret Çam, "Arasta", *DİA*, III, s. 335.

⁶⁶¹ KŞS, XXXIII, s. 49a/1, XLVII, s. 45b/4, 75b/1; XXV, s. 3a/1.

⁶⁶² KŞS, XXV, s. 114b/3.

⁶⁶³ KŞS, XXV, s. 111a/4.

⁶⁶⁴ KŞS, XXV, 118b/3, 122b/4. Bir başka satış KŞS, XXV, 118b/4.

⁶⁶⁵ KŞS, XXV, s. 109a/4.

Bazan bir malın uzun süre piyasada dolaştığı da olur. Örneğin Şeyh Abdulveli karyesinden Abdurrahman Dede vefat ettiğinde borcu vardır. Borcuna karşılık Arasta'daki dükkânı satılmak üzere dellalle verilir. Dellal elinde *elli gün* gezdikten sonra ancak talip bulur⁶⁶⁷. Bu arada borçlanıp borcundan dolayı hapis yatan Maryem adlı bir dellal kadın örneğinden hareketle kadınların da dellallık ettiğini görmekteyiz⁶⁶⁸. Bu işi erkek dellal gibi çarşı içinde bağırarak değil de, bir kölenin pazarlanmasında veya herhangi bir malın sürümünde evleri ve hamamları gezerek bu işi yaptığını, kadınları bilgilendirmeye yöneldiğini düşünmek mümkündür.

Şeyh Abdülaziz Çarşısı, Kalgay Çarşısı, Sûk-i Sûfî, Efendi Çarşısı, Yukarı-Orta-Aşağı Çarşı diğer çarşılardır⁶⁶⁹. Yukarı, Orta ve Aşağı Çarşı olarak adlandırılanlar Cami'-i Kebîr mahallesindedir. Görüldüğü gibi, merkez dışında bazı büyük mahallelerin de -C. Kebîr, Şor gibi- çarşıları vardır. Adlarından da anlaşıldığı gibi mahallenin yukarı, orta ve aşağı kısımlarında kurulmuştur. Bu nedenle sadece “orta”, “aşağı” denildiğinde bu çarşılar kastedilmektedir. Örneğin bu mahallede oturan bir kadının dükkânlarının yerini tescil eden kâtip, “*yukarıda vâkı*” ifâdesini kullanmakla yetinmiştir⁶⁷⁰.

Her esnaf birliği kendi dükkân sayısını belirlemektedir. İhtiyaç ve izin olmadan, keyfî artırma ve azaltma yapılamaz. Usta sayısı da dükkân sayısı ile sınırlıdır. Kısacası, ticâret ve zanaat; belirli sayıda esnafın, belirli sayıda yerlerde, belirli sanatları icrâ edebilmesi usulüne yani gedik sistemine bağlı olarak icrâ edilmektedir⁶⁷¹. Bu sayede halka hizmetin kolaylaşması, kalite kontrolünün daha iyi yapılması, haksız rekâbetin önlenmesi ve vergilerin daha kolay toplanması amaçlanmaktadır.

250 tereke içerisinde 23'ü erkek ve 5'i kadın olmak üzere 28 kişi (% 11.6) bir ya da daha fazla dükkân sahibidir. Bu durum çalıştığı dükkânı kiralamak suretiyle işleten esnafın daha fazla olduğunu düşündürmektedir. Gerek satışlar ve gerekse kira işlemleri daha çok gürüş ve altın ile yapılmaktadır. Satış işlemlerinde vade yapılırsa da genelde hemen ödeme yaygındır. Kiralamalarda ödemeler sene sonuna bırakılır. Bir

---

⁶⁶⁶ KŞS, XXV, s. 119b/4.

⁶⁶⁷ KŞS, XXV, s. 73a/3.

⁶⁶⁸ KŞS, XXV, s. 32b/2.

⁶⁶⁹ KŞS, XXV, s. 22b/3, 34a/1, 43a/1, 44a/3, 75b/2, ; XXXIII, s. 13b/3.

⁶⁷⁰ KŞS, XLVII, s. 55a/4.

⁶⁷¹ Burçak Evren, *Osmanlı Esnaftı*, İst. 1999, s. 19; İhsanoğlu (ed.), *aynı eser*, s. 610; Ahmet Akgündüz, “Gedik”, *DİA*, XIII, s. 541.

kısımının peşinat verildiği de olmaktadır. Örneğin Laz Hacı Halil, Feyzullah Efendi bin Mehmed Efendi'nin *Ahmed Hanı* yakınlarında, *köşe başında* bulunan bir dükkânını, 1084/1673-74'te seneliği 4 altın olmak üzere dört yıllığına kiralar. *Vakt-i 'akit'* te her sene için birer altın verir. *Her sene tamamında* da üçer altın vermesi şeklinde anlaşılır. 1095/1683-84 yılına gelindiğinde Feyzullah Efendi aynı dükkânı Deli Mustafa'ya yıllık 4,5 altına kiraya verir⁶⁷².

Terekelere göre satılık dükkân fiyatları 10 ilâ 150 guruş arasında değişmektedir. Dükkânın fiyatını artıran unsurlar, bilhassa Sefer Gazi Ağa ve Şirin Bey Hanı olmak üzere, hanlara yakınlığı, ana yola bakması ve mahzenli oluşudur. Arasta'daki dükkân fiyatları daha da yüksektir. 1095/1683-84 yılında Hacı Murad Hamamı 160 guruş iken Arasta'daki bir dükkân 150 guruş değerindedir⁶⁷³. 1129/1716-17 yılına ait birkaç dükkân fiyatı ise şöyledir: Sahtiyancı 80 guruş, kürkcü 50 guruş, bakırcılar içinde bir berber 60 guruş, Sefer Gazi yakınındaki bir berber 70 guruş, hamam civarında odalar 60 guruş, çörekci dükkânı 12 guruş⁶⁷⁴.

17. yüzyıl sonunda 23 adet dükkânı ile en fazla dükkân sahibi kişi Şeyh Abdülaziz Efendi, 18. yüzyıl ilk yarısında da 30 dükkân ile Mahmud Çelebi'dir. Ayrıca 1130/1717-18'de hac yolunda vefat eden Hacı Mehmed'in de 7 dükkânı vardır. Bu dükkânlarda çeşitli esnaf ustaları sakindir⁶⁷⁵.

Çarşılar şehrin atar damarlarıdır. Sabahtan akşama kadar insan kaynamaktadır. Bu nedenle her tür olaya rastlamak mümkündür. Örneğin kavga çıktıysa; *çanakların kırılması, taş fırlatılması, yumruklama, kılıç darbesi, boğaz sıkma, sakal bıyık yolma, bıçaklama, asâ ile yürek ağzına ve kafaya vurma* gibi sahneler cereyân eder. Bahçesaraylı bir imam olan Abdurrahim Efendi alış veriş için Karasu'ya geldiği bir gün Sûk-ı Sultani'de İbrahim Çelebi'nin onur kırıcı hareketiyle karşı karşıya kalır. İnsanların ortasında haksız yere üzerine yürüyüp, sakalından tuttuğu gibi bir tutam koparmış, başına ve yüzüne vurarak küfürler savurmuştur⁶⁷⁶. Ara taşına kurban gidenler de olmaktadır. Salih bin Sefer ile Murtaza kavga ederlerken Salih yerden aldığı bir taşı Murtaza'ya doğru fırlatırken, taş, Debbağ Hacı Mustafa'nın dükkânına

---

⁶⁷² KŞS, XXV, s. 94b/6.

⁶⁷³ KŞS, XXV, s. 34a/1, 88a/2.

⁶⁷⁴ KŞS, XLVII, s. 3a/2, 8a/5, 12a, 38a.

⁶⁷⁵ KŞS, XXV, s. 34a/1; XLVII, s. 8

⁶⁷⁶ KŞS, XXXIII, 88a/3.

girip kızı Hatice'nin alnını yaralar⁶⁷⁷. 7 Şevval 1156/ 24 Kasım 1743'te ise *Aşağı Çarşı*'da bir cinâyet işlenir. Kasap Hacı Abdulveli'nin dükkânı önünde, ana yolda, aldığı bıçak darbesiyle *maktûl* yatan Nikola, *aslen Anadolu'dan* olup Sâdık Efendi'de ikamet etmekte imiş. Olaya şahit olanların belirttiğine göre Berber Salih tarafından öldürülmüştür⁶⁷⁸.

2. Esnaf Teşekkülleri

Bir kavşak ve dahilî ticâret şehri olan Karasu'da esnaf çeşidi boldur. Çörekci (börekci), habbaz, saka, bozacı (maksımacı), meyhaneci, kahveci, çorbacı, kebabçı, bakkal, elmacı, attar, tütüncü (dühancı) kasap, kazancı, kalaycı, eskici, çilingir, demirci, bakırcı, yaycı, seyyaf, tüfenkçi, lüleci, nalçacı, kürekçi, çömlekçi, keresteci, sandıkcı, kaykıcı, sarac, debbağ, sahtiyancı, keçeci, sıvacı, boyacı, safrancı, mumcu, sabuncu, kuyumcu, terzi (heyvât), düğmeci, çırkıkçı, çizmeci, ayakkabıcı (haffaf, pabuççu), kalpakçı, kürkçü, bezzaz, hallac (pamuk işleyen), kazzaz (ipek işleyen), dellal, berber, arabacı, sığırıcı (bakkar) ve at yıkıcısı bunlar arasındadır. Kaynağını tasavvufa dayalı fütüvvetten alan⁶⁷⁹ esnaf teşekkülleri ve mesleklerini icrâ ettikleri yerler 17. yüzyıldan itibaren lonca olarak adlandırılmaktadır⁶⁸⁰. Buna göre herhangi bir iş kolunun belirli bir alanında uzmanlaşmış, mal ve hizmet üreten her esnaf⁶⁸¹ ve tacirin bir loncası⁶⁸² teşekkül etmiştir. Bunlar belgelerde “*Acem Tâifesi*”, “*Kazancıyân*”, “*Bezzâziyân*” gibi adlarla anılırlar. Mahzen ve odaları mallarını depolayıp dağıttıkları ve uyulması gereken kuralları belirlemek üzere toplandıkları yerler olmalıdır.

Esnafın hem kendi aralarında uymak zorunda oldukları kurallar hem de devlete karşı mükellefiyetleri hususunda uyguladıkları bir oto-kontrol sistemi vardır⁶⁸³. Ayrıca devletin sürekli kontrol ve denetimi altındadırlar⁶⁸⁴. Yani hem özerk

---

⁶⁷⁷ KŞS, XXV, s. 57a/3.

⁶⁷⁸ KŞS, LXV, s. 22a/2.

⁶⁷⁹ Kütükoğlu, aynı makale, s. 55-56.

⁶⁸⁰ Ahmet Kal'a, “Lonca”, *DİA*, XXVII, s. 211.

⁶⁸¹ Mehmet Genç, “Osmanlı Esnafı ve Devletle İlişkileri”, *Ahilik ve Esnaf, Konferanslar ve Seminerler*, s. 115.

⁶⁸² 17.-18. yüzyıllara ait kadı sicillerinden hareketle Osmanlı loncalarını Kudüs örneğiyle anlatan detaylı bir çalışma için bkz. Amnon Cohen, *Osmanlı Kudüs'ünde Loncalar*, çev. Nurettin Elhüseyni-Zekeriya Kurşun, İst. 2003. Ayrıca bkz. Dror Ze'evi, *Kudüs 17. Yüzyılda Bir Osmanlı Sancağında Toplum ve Ekonomi*, çev. Serpil Çağlayan, İst. 2000.

⁶⁸³ Kütükoğlu, aynı makale, s. 55.

hem de merkezi idâreyeye bağımlı yanıyla⁶⁸⁵ hanlık sosyal ve siyasi teşkilatlanmasının bir parçasıdır⁶⁸⁶.

Her tâifenin bir reisi/şeyhi, onun yardımcısı yiğitbaşı ve ehl-i hibre (bilirkişi), ihtiyarlar, bölükbaşı ve nazır denilen görevlileri vardır⁶⁸⁷. Karasu'da loncanın başında yer alan görevliye reis, şeyh ya da kethüdâ, yardımcısına da yiğitbaşı denilmektedir. 23 Cemâziyelâhir 1095/ 7 Haziran 1684'te yetkili birkaç kişi kadıya müracaat ederek, her memlekette *bezzazistan kethüdâsı ve yiğitbaşı* olması dolayısıyla lonca üyeleri arasından kendilerine bir kethüdâ ve yiğitbaşı *nasb ettiklerini* belirtir, bunun *sicill-i mahfûza* kaydedilmesini talep ederler. Buna göre Emir Ahmed Çelebi'nin *kethüdâ u reis* ve Hacı Ahmed'in *yiğitbaşı* olduğu tasdik edilir⁶⁸⁸.

Evliyâ Çelebi şehrin görevlilerinden bahsederken bir *şeyh-i bender* yani ticâret şeyhinin olduğunu belirtir⁶⁸⁹. Mehmet Genç de bir şehrin inşaat sektörü dışında kalan esnaf örgütlerinin tamamının bir şeyhin nezareti altında olduklarını, "Ahi Baba" ya da "Şeyh-i Seb'a" diye isimlendirildiklerini söylemektedir⁶⁹⁰. Ticâretiyile ön plâna çıkan Karasu'da da bu isim "şeyh-i bender" olmalıdır. 1095/1683-84'te vefat etmiş, "Şeyh-i Şüyûh" unvanlı Şeyh Abdulazziz bir şeyh-i bender olabilir. Dinsel bir önder olduğuna dair bir işaret göremediğimiz şeyhin 23 dükkânı, bir hamamı, 7 kölesi, birçok kişiye verdiği borç göze çarpmaktadır⁶⁹¹.

Her esnaf teşekkülü üyesi kendi mensup olduğu loncasının işini yapmakla sorumludur. Başka esnaf birliğine müdahaleye hakkı yoktur. 1095/1683-84 yılında kazancıların başı, kalaycı Şaban'ı bu usûle riâyet etmediği iddiasıyla kadıya şikâyet eder. Çünkü o, kazancıların üst tarafında yer alan dükkânında kazancılara gelen bakırı alıp onların *kârına mâni' olmaktadır*. Kazancıların başı: "Eğer murâdı kazancı olmak ise, bizim haracımıza ortak olsun. Sultan hazretleri elli vukiyye bakımımızı almıştır. Hissesine beş esedî düşer. Hissesine düşen beş esedîyi versin." deyince

---

⁶⁸⁴ Çarşı-pazardaki fiyat, kalite, ölçü ve tartılar ile esnafın davranışlarını kontrol eden muhtesib ve dolayısıyla ihtisab müessesesi için Ziya Kazıcı, *Osmanlılarda İhtisab Müessesesi Osmanlılarda Ekonomik Dini ve Sosyal Hayat*, İst. 1987 künyeli esere bakılabilir.

⁶⁸⁵ Cohen, *aynı eser*, s. 3-5.

⁶⁸⁶ Genç, *aynı makale*, s. 115-116.

⁶⁸⁷ Kütükoğlu, *aynı makale*, 56-57; Genç, *aynı makale*, s. 117.

⁶⁸⁸ KŞS, XXV, s. 7a/3.

⁶⁸⁹ *Seyahatnâme*, s. 245.

⁶⁹⁰ Genç, *aynı makale*, s. 115.

⁶⁹¹ KŞS, XXV, s. 34a/1.

Şaban, çok zamandan beri bakır alıp sattığını, hattâ İstanbul'a gidip bakır getirdiğini, ancak haraca ortak olmadığını ve ortak olmak da istemediğini belirtir. Bu durumda bakır alıp satmaktan kendi rızasıyla vaz geçer; bundan böyle kendi işiyle meşgul olacaktır⁶⁹².

Bir başka şikâyet bezzazlardan gelir. Bezzazbaşı kadı huzurunda bir Acem zımmî hakkında: “*Emr-i pâdişâhîye muğâyir hareket edib dükkânında bezzaz meta'ını satıyor!*” diye durumu izah eder. Acem zımmî, bir *avratta* alacak hakkı olduğunu, kadının, “*İş bu gömleği satıp hakkımı al.*” demesi üzerine satmak için dükkânına koyduğunu belirtince bu seferlik affedilir⁶⁹³.

Evrahim adlı bir Yahudi hakkında da suç duyurusunda bulunulmuş olacak ki, “*Evimde ve dükkânımda müskirât kısmından [bir] şey satmadım.*” diye yemin eder⁶⁹⁴.

Dükkân başına düşen iş eri sayısı mesleklere göre değişmektedir. Bu bakımdan esnaf gruplarına ait dükkânlarda kaçar kişinin çalıştığını tespit etmek oldukça güçtür. Ancak en az ortalama iki ya da üç kişinin olması muhtemeldir. Zira klasik Osmanlı esnaf yapısının usta, kalfa ve çırak anlayışına göre şekillendiği düşünülürse, her dükkân için üç kişi makul olsa gerektir⁶⁹⁵. Bir habbaz dükkânında *hamurkâr ve tezgâhtar* unvanlarına rastlarız⁶⁹⁶. Çeşitli esnaf kollarında “işçi” sıfatıyla kayıtlı olan genç oğlanlar da çırak statüsünde olmalıdır. Nitekim Boğus, Isvador adlı oğlanı meyhanesinde *her ne hizmet varsa* yapmak üzere kiralamıştır⁶⁹⁷. Çizmeci Pinabet veled-i Istifan işçi olarak kardeşini yanına almıştır. Vazîfesi çizmeleri dikmektir⁶⁹⁸.

İş erleri genellikle bir seneliğine kiralanmaktadırlar. Usta bu süreyi uzatabilmektedir. İşçinin kurallara aykırı bir davranışını gördüğü takdirde süre dolmadan işine son verebilmektedir. İşçinin kendisi çıkmak istediğinde de keza anlaşma son bulabilmektedir. Örneğin Kalos, Aykin adlı zımmîyi *sene tamamına değin, boğaz harcı da Kalos'tan olmak şartıyla icâr etmiştir*. Aykin altı ay hizmet ettikten sonra, “*Nısf-ı ecrim ile yanından çıkmak murâdımdır.*” diye beyanda

---

⁶⁹² KŞS, XXV, s. 54b/2.

⁶⁹³ KŞS, XXV, 33b/5.

⁶⁹⁴ KŞS, XXXIII, s. 26b/4.

⁶⁹⁵ Ömer Demirel, “XIX. Yüzyıl Osmanlı Şehir Ekonomisi (Sivas Örneği)”, *Osmanlı*, III, s. 507.

⁶⁹⁶ KŞS, XXV, s. 18b/2.

⁶⁹⁷ KŞS, XXV, s. 107b/5.

⁶⁹⁸ KŞS, XXV, s. 30b/6.

bulunmaktadır. Kalos: “*Sene tamamından sonra tamamen ecrin alıp çıksın.*” dese de sözleşmeleri iptal edilir ve *nısf-ı eciri* (yarı kiralama ücreti) ile çıkmasına izin verilir⁶⁹⁹.

İşçi herhangi bir haksızlığa uğradığında hakkını almak için kadıya müracaat etmektedir⁷⁰⁰. Abdulfettah adlı *oğlan* bunlardan biridir. Ücretini bir türlü ödemeyen ustası Halil’i şikâyet eder. İstihkakının ödenmesiyle emrolunur⁷⁰¹. Serdarzâde Hacı Ali Ağa da nalçacı Mirza’dan seneliği üç altından, iki senelik altı altın *ücretinin* ödenmeyen kısmını talep eder⁷⁰².

Abdullah adlı muhtedi de hakkını almak adına kadı huzuruna gelenlerden biridir. Tam dokuz sene Akbaş’ın yanında çalışmıştır. Ücretini talep etmektedir. Ancak onun durumu ve Akbaş’ın uyguladığı sistem diğerlerinden farklıdır. Şöyle ki, Abdullah’ın babası oğlunu, Akbaş’ın yanına *ta’lîm-i ‘ilim ve terbiye* etmesi için vermiştir. Akbaş *selef-i âyinelerinde bu gûnâ* (çeşit, tür) *hizmete ücret verilemediğini* belirtir. Abdullah öğretilen ilme karşılık hizmet etmiştir⁷⁰³.

Bir dükkânda en az üç kişi bulunduğunu varsayıp, dükkân sayısı olarak da Evliyâ’nın verdiği 1140 rakamını alırsak, esnaf sayısını da tahminî 3420 kişi sayabiliriz.

Kalfalar belirli yıl çalışıp ustalığı hak edecek seviyeye geldikten sonra imtihandan geçmektedirler. İmtihan günü büyük bir merasim yapılmakta ve bu merasime de “revan” adı verilmektedir. Bütün esnafın katılmak zorunda olduğu revan⁷⁰⁴ 10-20 yılda bir yapılmaktadır. Bayram havasında geçen bu törende takip edilen belirli bir usul vardır. Usta olacak kişilerin beline, “Başkalarının işine karışma, öz işini bil ve az şeyden kanaatlen” sözü eşliğinde bağlanan peştemalin çözümü, yani yeni ustalara serbestçe çalışma hakkının verilmesi ile tören sona ermektedir⁷⁰⁵. Kırım’da revanın son bulduğu tarih 1827’dir.⁷⁰⁶

---

⁶⁹⁹ KŞS, XXXIII, s. 30a/2.

⁷⁰⁰ KŞS, XXV, s. 30b/6.

⁷⁰¹ KŞS, XXXIII, s. 13a/5.

⁷⁰² KŞS, XXV, s. 52a/1.

⁷⁰³ KŞS, XXXIII, s. 97b/1.

⁷⁰⁴ A. Zihni Soysal, “Hanlık Devrinde Kırım Türk Kültürü”, *Türk Kültür Birliği Konferansları*, 8, s. 14; Bu törene “keferiş” adı da verilmektedir. Tahir, aynı makale, 35-36.

⁷⁰⁵ Törenin nasıl icra edildiğine dair bkz. Z. Yagyayev, “İstoriî Turetskoy Kulturı (Türk Kültür Tarihi)”, s. 4-5.

⁷⁰⁶ Soysal, *aynı yer*.

Bezzaz, keçeci, debbağ, sarac, ayakkabıcı, yaycı, çömlekçi, nalçacı, keresteci, bozacı hayli yaygındır. Gelir durumu en iyi olanlar bezzazlar başta olmak üzere, debbağ, ayakkabıcı, kalpakçı, sarac ve nalçacıdır. Terekeler içinde de ayakkabıcı ve bezzaz sayısı diğerlerine göre daha fazladır.

a. Bozacılar

Tatarlar tatlı içecekleri çok severler. Çeşitli meyveleri kaynatarak ya da daha kolayı pekmeze su katarak şerbet yaparlar⁷⁰⁷. Ancak, hem bal gibi tatlı cinsi (maksıma) hem de ekşisiyle bozanın yeri apayıdır. Darı, mısır, arpa ya da bulgurun sıcak su ile karışımı, fermante olması ve soğutulmasıyla elde edilen bozayla ilk karşılaşmasını Tancalı (Fas) İbn Battûta şöyle anlatır: “*Servis yaparken önce küçük kâselerde beyaz bir su getirdiler, herkes onu içti... ‘Bu içilen nedir?’ diye sordum...Tattığımda ekşilik hissettiğim için hemen bıraktım.*” Battûta, bozanın Hanefî mezhebince helal kabul edilen bir nebîz (hurma, arpa, üzüm vesairenin küpe basılarak elde edilen ve sarhoş etmeyen şırası) olduğunu öğrenir⁷⁰⁸. Evliyâ Çelebi ise bu içeceğin gördüğü rağbeti kendine has uslûbuyla şöyle ifâde etmektedir: “..Üç vukiyye bozayı bir Kırım akçesine verirler. Hattâ bir Tatar hemân at üzre beş akçelik bozayı nûş edüp esrik olup gider. Beş akçe boza on beş vukiyye eder. Hemân iki nefesde on beş vukiyye bozayı nûş edüp sarhoş olup gider. Bahs ile bir günde yüz vukiyye boza ve bir koyun yemiş Tatar bî-hesabdır. Bozayı hem içer ve bir taraftan işer⁷⁰⁹”.

Ahâlinin uğrak yeri olan bozahaneler, meyhanelerle birlikte, fesat yuvası haline gelmiş yerlerden kabul edilir ve 1110/1698-99’daki yıkım kararına kurban gider⁷¹⁰. Bu *fesad* sıfatına dahil olan fiillerden biri cinâyetler olmalıdır. Çingâne mahallesindeki dükkânlardan bir *bozahanenin kapısı önünde*, Baki Bölükbaşı neferâtından Sekban İsmail’in ölü bulunması gibi⁷¹¹.

Karşımıza çıkan üç bozacı terekkesinden hareketle kullanılan malzemeler, çalışılan mekânlar ve bozacıların gelirleri hakkında fikir sahibi olmak mümkündür. Kıbtıyan mahallesinden Bozacı Şaban’ın üç kişilik bir ailesi vardır. Gayri menkul olarak iki ev ve bir bozahaneye sahiptir. Bozahanede oğluyla birlikte

---

⁷⁰⁷ Tahir, aynı makale, s. 42.

⁷⁰⁸ Battuta, *aynı eser*, s. 467, 484.

⁷⁰⁹ *Seyahatnâme*, 215.

⁷¹⁰ KŞS, XXXIII, s. 79a/1.

⁷¹¹ KŞS, XXXIII, s. 83b/3.

çalışmaktadır⁷¹². Maksımacı Toktamış da Çingâne mahallesindedir. Üstü başı ve kap-kacağından başka sahip olduğu tek şey evidir⁷¹³. İlk defa rastladığımız üç kapılı eviyle Uğas'ın bu işi evde yaptığı anlaşılmaktadır. Dolayısıyla evin bir kısmını dükkân olarak ayırdığından mahallede çalışmaktadır. Eşi, üç kızı ve bir cariyesi ona yardımcı olmaktadır⁷¹⁴. İçlerinde kazancı en yüksek olanı, tereke tutarına göre, Uğas'tır. Ancak üç bozacının da şehrin geneli içinde ve esnaf arasında 1-100 guruşluk servet dilimine girmesiyle önemli bir varlığa sahip olmadıklarını görürüz. 23 Muharrem 1095/11 Ocak 1684'te Noğaş Dede *reis-i maksimaciyân* olarak atanır⁷¹⁵.

Peki bir bozacı dükkânına girdiğimizde nelerle karşılaşabiliriz? Bir tarafta boza yapmaya ve saklamaya elverişli büyüklü küçüklü kazanlar, tencereler, fiçılar, gerdeller (üstü altı bir genişlikte, sıvı şeyler taşımaya yarayan, ağaç ya da deriden kap), sahan, tekne, tabla, boza eleği, sac ayak (sacayağı), odun, bakla, yağ; diğer tarafta ikramda kullanılan beyaz şişe, bakır maşraba ve tepsiler.

b. Meyhaneciler

Meyhâneci esnafı tamamıyla gayri müslimlerden oluşmaktadır. Ancak çalıştıkları mekânların sahipleri, onlara ihtiyaçları olanı tedârik edip satanlar ve müdâvimleri arasında müslimler vardır. Örneğin Hacı Bünyad mahallesinde oturan Kel Ahmed Beşe bin Sinan ile gelini Ümmügülsüm bir meyhane dükkanına ortaklıklar. Değeri 190 guruş olan bu dükkân, aynı çarşı içinde yer alan biri demirci diğer üç dükkâna göre en pahalısıdır⁷¹⁶.

1094 yılı Ramazan/1683 Ağustos-Eylül ayına ait bir vergi tahsilâtında 12 meyhaneci geçmektedir: Kaplan, Evadik, Dönek, Deli Evadik, Mayaser, Ketüster, Kökas, Nabşı oğlu Ketüster, Boğus, Celal oğlu Sarıkız, Kabasakal oğlu Evanos ve Haçader⁷¹⁷. Bu dükkânlarda da *işçi* olarak çalışan genç oğlanlar vardır. Meselâ Boğus, meyhanesinde *her ne hizmet varsa* yapmak üzere Isvador adlı bir zimmî oğlanı bir seneliğine işe alır. Senelik ücreti 27 esedî olarak belirlenir. Ancak vade dolmadan onu *meyhanesinden kovar*. Anlaşılan oğlanın çalışmasını hiç

---

⁷¹² KŞS, XXV, s. 40a/2.

⁷¹³ KŞS, XXV, s. 11b/2.

⁷¹⁴ KŞS, XXV, s. 60a/2.

⁷¹⁵ KŞS, XXV, s. 3b/3.

⁷¹⁶ KŞS, XXV, s. 99a/2-3.

⁷¹⁷ KŞS, XXV, s. 104b/2.

beğenmemiştir. İsvador durumu kadıya arz ettiğinde de olumsuz sonuçla karşılaşır. Kadının verdiği hüküm *icârelerinin* bozulduğu şeklindedir⁷¹⁸.

Bazen ustalar arasında da sorun çıkmakta, halledilemeyenler kadıya taşınmaktadır. Boğus, Dönek'in *emri* üzerine kalgay sultan Toktamış Giray'a, üzüm satın almak üzere 500 akçe verir. Bu parayı daha sonra talep etmesine rağmen Dönek her seferinde çeşitli bahaneler üreterek ödememekte inat etmektedir. Nihayet iki meyhaneci şahitlik ederler de Boğus parasını kurtarır⁷¹⁹.

Bir meyhanede müskirât cinsinden nelerin satıldığını 1110/1698-99 yıllarında bu işle uğraşan Aydın ile Kalus'un *emvâl-i müştereke beyânında* görmek mümkündür: Rakı (*'arak*), şarap (*hamr*) ve *nârdenk*. Nârdenk; elma, erik, nar ve kızılılık gibi meyvelerden imal edilen ekşi (alkollü?) bir pekmezdir.

Beyana göre 461,9 guruşluk malın 11 fiçisi şarap, 12 fiçisi rakı ve 2 fiçisi da nârdenk'tir. 3 fiçi ise boşalmıştır. Rakılardan 9 fiçisi *laz 'arakı* diye geçer. İki *üzüm 'arakıdır*⁷²⁰. Laz rakısı diye geçen, Trabzon'dan gönderilen veya o usulde imal edilen rakı olmalıdır.

Meyhaneciler sahip oldukları her fiçi için; içki hammaddesi erik, üzüm vs. aldıkları ürün için, araba başına haraç ödemektedirler. 1683 Ramazanı'nda beytül-mâl eminine 155 araba üzüm harcı bedeli birer altın ve fiçiler harcı ikişer altın vermişlerdir. Yukarıda iki ortak, Aydın ve Kalus, sahip oldukları 461,9 guruş mala mukabil 125 guruş vergi ödemişlerdir⁷²¹.

1095/1684-85 yılında bir tarihte ölen İsvador adlı şahsın Arasta'da bir dükkânı vardır. Terekesindeki mallar onun bir meyhâneci olduğunu göstermektedir. Kulplu eski bir şarap ölçüğü olan *iki kalaylı kilindir* meselâ. İki kalaylı tepsi, büyük fincan, beyaz fincan ve 10 şişe de servisin nasıl yapıldığı hakkında fikir sahibi olmamızı sağlar⁷²².

Meyhâne müdavimlerinin aile içinde boşanma ile sonuçlanan dayak ve küfür dolu taşkınlıklarını görmüştük. Bunun yanında meyhanelerde de sorun çıkaranlar vardır. Bunlardan muhtedi Mehmed *her gün* Tokatlı bir zımmînin dükkânına gelip

---

⁷¹⁸ KŞS, XXV, s. 107b/5.

⁷¹⁹ KŞS, XXV, s. 73b/1.

⁷²⁰ KŞS, XXXIII, s. 91a/1.

⁷²¹ KŞS, XXV, s. 104b/2; XXXIII, s. 91a/1.

⁷²² KŞS, XXV, s. 88a/2.

*şarabını şurb etmektedir. Bir gün Tokatlıyı sol eline kadeh ile vurarak mecruh eyler. Şikâyet üzerine, haddiyle ta'zir olunur*⁷²³.

Bu tarz fiillerin muhtedi Mehmed örneğindeki gibi hafif bir şekilde atlatılmayanları da vardır. Örneğin kazancılar ile kürekçiler arasındaki çörekçi dükkânının hemen yanındaki meyhanede Papaz oğlu Arabacı İvanos, *sol elinin kan alınacak mahalline yakın yerinden mecruhen katledilmiştir*⁷²⁴.

c. Kahveciler

Bir kahvehânede büyüklü küçüklü kahve ibrikleri, güğümler, taş dibek, tepsi ve fincanlar yer almaktadır. Kahve ehlinin oturacağı köşede keçe ve hasırlar serilidir. Şah Mirza kahvehânesi dört tarafı ana yola bakan ferah bir sahada kurulmuştur. Yakın bir dükkân Attar Abdulğaffar'a aittir. Mahmud Çelebi mülkiyetindeki kahvehaneyi Halil Beşe kiralamıştır. Mahmud Çelebi vefat ettiğinde terekesinde, Halil'den alacağı 230 akçe *dükkân kirası* kayıtlıdır⁷²⁵.

d. Arabacılar

Kırım'da en bol bulunan hayvan attır. Arap, Tatar/Türk, Kafkas ve diğer Asya cinsleri vardır. Bunlar güzel, süratli ve orta büyüklükte atlardır⁷²⁶. İbn Battûta kendi ülkesindeki koyun sürüsü gibi at sürüsü olduğundan bahsederken yetiştirilenlerden çoğunun Hindistan'a gönderildiğini, her at kervanının altı binden az ya da çok attan oluştuğunu, her tüccarın 200 civarında atı bulunup, her 50 at için bir sürücü tuttuklarını yazmaktadır⁷²⁷. Makbul cinsten olmayanları veya binmedikleri atları arabaya koşmakta ve yük taşımada kullanmaktadırlar⁷²⁸. Örneğin Arap atları bu işe uygundur. Kafkas atlarını daha çok savaşlarda kullanırlar⁷²⁹. Ancak yük taşımada atların dışında öküzlerden de yararlanırlar⁷³⁰.

Daha 14. yüzyılda iki ya da daha fazla at, öküz ya da deve ile çekilen dört tekerlekli arabaların üstlerinin keçe ya da çadır bezinden örtülü, kafesli pencerelere sahip bir tarzda, uzun yolculuklara dayanıklı olduğunu yine Battûta'dan öğreniriz⁷³¹.

---

⁷²³ KŞS, XXV, s. 49b/2.

⁷²⁴ KŞS, XLVII, s. 60a/4.

⁷²⁵ KŞS, XXV, s. 82b, 20a/1. Kahve ve kahvehaneler için bkz. Ralph S. Hattox, Kahve Ve Kahvehaneler Bir Toplumsal İçeceğin Yakındoğu'daki Kökenleri, çev. Nurettin Elhüseyni, İst. 1996.

⁷²⁶ Bronevskiy, *aymı eser*, s. 56.

⁷²⁷ İbn Battûta, *aymı eser*, s. 470.

⁷²⁸ Bronevskiy, *aymı eser*, s. 56-57.

⁷²⁹ Tott, *aymı eser*, s. 193.

⁷³⁰ Bronevskiy, *aymı eser*, s. 57.

⁷³¹ İbn Battûta, *aymı eser*, s. 465.

At ya da at arabasına sahip olmayanlar herhangi bir işleri için ya da bir yerden bir yere gidip gelmek için bunları arabacılarından kiralarlar. Bazen de bir ahbabından emaneten alıp geri teslim ederler. Örneğin Kefeli Sarıkız veled-i Sefer, Karasu'dan Kerç'e gitmek için *Arabacı* Kerkür veled-i İvanos'tan iki at kiralar. Üç defa gidip gelecektir. Bir gidiş geliş uygulanan tarife 4 altındır⁷³². Bazen belirlenen sürenin aşılması ya da kiralanen hayvana zarar gelmesi gibi aksilikler yaşanmaktadır. Kaluk adlı zımmî Akmescit'e gidip gelmeğe iki günlüğüne *100 akçe ücret ile bir alaşa* kiralar. Ancak altı gün geçtikten sonra döner. 50 akçe daha öder⁷³³. Yafi adlı şahıs da on üç günlüğüne kiraladığı *bârgiri* on beş gün sonra gözünü kör etmiş bir halde getirir⁷³⁴! C. Kebîr'den Mûşa veled-i Deli İsak adlı Yahudi, Acem mahallesinden Seyyid Abdulveli bin Seyyid Hacı'dan *Subaşı'na* (Karasubaşı denilen yer olmalı) *diye* bir alaşasını 30 akçeye kiralar. Fakat başka bir köye gitmiş ve *dönüb gelirken* atın ayağı kırılmış ve *gezecek hali kalmamıştır*. Seyyid Abdulveli bu atı zamanında üç altına (360 akçe) satın almıştır. *Muslihûn tavassutuyla* Mûşa'nın zarar karşılığında 300 akçe ödemesinde karar kılınarak sulh olunur⁷³⁵. İstemedi bir zarar meydana geldiğinde ise yapılacak bir şey yoktur. Bunun bir örneği Debbağ Ramazan'ın başına gelendir. *Bahçesaray'a varıb gelmeye* Abdülğaffar Dede'nin atını 55 akçeye kiralar. Fakat döndüğünde at yanında yoktur. Çünkü onu kendinden kaynaklanan hiçbir şey olmadan, *Bahçesaray'a vardığı gece konak evinde kaybetmiştir*⁷³⁶.

Saka esnafı da su taşımada kullandıkları arabaları bunlardan temin ediyor olmalıdırlar.

e. Ayakkabıcılar

Mevsime göre değişmekle birlikte şehir sâkinlerinin ayaklarına giydikleri nesnelere terlik, nalin, pabuç, mest, çizme ve postaldır. Bir dükkânda bunların hepsini bulmak mümkün olmakla birlikte sadece çizmecilere ayrılmış mekânlar da mevcuttur. Gayri müslim Çizmecî Ağya ve Çizmecî Kara Polat kayıtları bunun göstergesidir⁷³⁷.

---

⁷³² KŞS, XXV, s. 109b/6.

⁷³³ KŞS, XXXIII, s. 37b/2.

⁷³⁴ KŞS, XXXIII, s. 35b/3.

⁷³⁵ KŞS, XXV, s. 29b/5.

⁷³⁶ KŞS, XXV, s. 17b/4.

⁷³⁷ KŞS, XXXIII, s. 8b/1; XXV, s. 25a/1.

Ayakkabıcı Hacı Mehmed bin Hacı Numan kiracı olarak oturduğu ayakkabı dükkânında mest, pabuç, çizme ve postal yapıp satmaktadır. Bunlar içerisinde pabuç ve mestler ağırlıktadır. Nitekim her terekede mutlaka meste rastlanmaktadır. Hacı Numan'ın dükkânında satışa hazır bir vaziyette 113 mest, 160 pabuç ve büyüklü küçüklü meşinden 20 çizme ile 4 postal bulunmaktadır. Pabuçların bir türüne “*merdâne*” adı verilmektedir⁷³⁸. Hacı Süleyman'da da 5 çift pabuç, 24 çift mest ve 2 küçük çizme vardır⁷³⁹. Başka bir müslime ait ayakkabıcıda da hâl-i hazırda 80 ayakkabı ve 7 çizme vardır⁷⁴⁰. Ayakkabılar arasında “*kâtır*” ya da “kırmızı karule” diye adlandırılan tür, kırmızı deriden yapılan⁷⁴¹ kaba bir ayakkabıdır. Ayakkabının tabanları, muhtemelen kışın kar ve buzuna karşı korunaklı olması için demirle tutturulmaktadır.

Ayakkabı yapımında kullanılan malzemeler; bıçkı, ağaç, muşta (ayakkabıcıların derileri vurarak inceltmek için kullandıkları metalden tokmak), muşta kalıbı, kalıp yapmaya yarayan ağaç, postal ve mest kalıbı, kalıp halinde sabun, gümüş zincir, kürk, sahtiyan, meşin ve ipliktir. Hacı Mehmed'in dükkânında da 3 tavşan kürkü, 31 dirhem gümüş zincir, 5 bıçkı, 2 muşta, 16 postal kalıbı, 3 kalıplık ağaç, 2 kalıp kara sabun, 5 kalıp beyaz sabun bulunmaktadır⁷⁴².

En pahalı ayakkabı çizmedir. Onun ardından pabuç, kâtır ve mest gelmektedir.

Bu esnaftan ikisi 250-500'lük servet dilimi içerisinde yer almaktadır. Bu, gelir durumlarının iyi olduğu anlamına gelmektedir. Nitekim Hacı Mehmed 250 guruşluk bir ev ve 80 guruşluk bir döke sahibidir. Diğer haffafın mahallesinde bir kıta bahçesi, çalıştığı dükkân haricinde *Saraclar*'da iki, *Bakkallar*'da da bir adet dükkânı vardır.

Devrin anlayışına göre esnaf hem kendi birliği içerisinde hem de müşterisine karşı güzel muamele etmelidir. Ağızdan çıkacak bir kötü söz ya da küfür loncadan ihracına sebep olabilmektedir⁷⁴³. Bunun karşısında müşteri de aynı nezaketi göstermelidir. Aksi halde kadının kapısını çalarlar. Örneğin Bosnalı Mustafa Beşe böyle bir şikâyetle bulunur. Gözlevli Hasan bin Mehmed bir gün *mest* almak için çarşıya iner. Bosnalı Mustafa'nın dükkânına girer. Bosnalı Mustafa ona bir mest

---

⁷³⁸ Bu ayakkabıcının terekesi için bkz. KŞS, XXV, s. 83a/1, 84a/4-b.

⁷³⁹ KŞS, XXV, s. 102a/1, 130b/3.

⁷⁴⁰ KŞS, XXXIII, s. 62a/1.

⁷⁴¹ Karakaya, “Kırım Türklerinde Askerlik I”, s. 29.

⁷⁴² KŞS, XXV, s. 83a/1.

⁷⁴³ Kütükoğlu, aynı makale, s. 66.

gösterir. “*Bundan iyi ve ıslahı* [ıslak?, yumuşak] *yok mudur?*” diye sorunca aldığı, “*İyisi kalıbtadır.*” cevabı üzerine Bosnalı Mustafa’ya okkalı bir küfür eder. Belki de onu öfkeliendiren şey Bosnalı’nın kayıtsız tavrıdır. Ancak her ne olursa olsun hiçbir durum küfre mazeret olamaz⁷⁴⁴.

f. Debbâğlar

Debbâğhane ya da tabakhane olarak isimlendirilen çalışma mahalleri nehrin kenarlarında, yerleşim merkezinden uzak bir sahada yer alır. Tabakladıkları deriler arasında keçi postundan yapılan “maroken” adlı deri çok meşhurdur⁷⁴⁵. Hammadde olarak deriyi kullanan esnaf dışında kasaplara da satış yapmaktadırlar. Örneğin Kasap Arslan, Ali Hacı Abdulğaffar’a 41 koyun postu, Hacı Ali kasap da İsmail’e 30 koyun derisi satmıştır⁷⁴⁶.

Bir davada Ali Efendi mahallesi cemaati sayılırken *debbâğbaşı* olarak belirtilen Hacı Mustafa 1095/1682-83 yılında bu esnafın reisi olmalıdır⁷⁴⁷. Çalışanların ortak oldukları büyük debbâğ kazanları (örn. 81 okka) vardır⁷⁴⁸. Debbâğ Sarıkız’ın tabakhanesine göz atarsak 14 okkalık bir kazan, 60 adet küçük sarı sahtiyân, 33 adet büyük sarı sahtiyân, bir çuval keçi kılı, 5 adet fıçı, şab, kantar ve 40 araba odun olduğunu görürüz⁷⁴⁹.

g. Bezzazlar ve Terziler

Gerek yerli ve yabancı tüccarın getirdiği pamuklu, yünlü ve keten kumaşlar ile tilki, sincap, kurt ve tavşan kürkleri, gerekse buradaki hallâc ve kazzazın işlediği kumaşlar ile sahtiyancıların tabakladığı deriler, terzi, kalpakçı ve kürkcü eliyle şekil alıp satışa sunulmaktadır.

Üretilen ya da ithal edilen bezler varlığını elbette sadece insan kıyafetlerinde belli etmemektedir. Evlerin döşemeleri olan minder, yastık, döşek ve sandıklarda, ocak yaşmağında, yatmak için kullanılan yastık, yorgan ve çarşaflarda da kullanılmaktadır. Biz burada bir Karasulu kadın ve erkeğin üzerinde nasıl bir kıyafetin olduğuna genel özellikleri itibariyle bakacak olursak ortaya şu tablo çıkar: Müslim ya da gayri müslim bir kadının üstünde dize kadar uzanan, pamuklu bir iç

---

⁷⁴⁴ KŞS, XXV, s. 13b/3.

⁷⁴⁵ Kortepeter, *aynı yer*.

⁷⁴⁶ KŞS, XXV, s. 105a/3, 91b/1.

⁷⁴⁷ KŞS, XXV, s. 17b/2.

⁷⁴⁸ KŞS, XXV, s. 90b/2.

⁷⁴⁹ KŞS, XXV, s. 98b/1.

giysi olan zîbûn; simli, işlenmiş ya da kenarlı, ipek, keten ya da bürümcükten (ipekten dokunmuş ince kumaş) bir gömlek; altına basma ya da kadifeden bir şalvar; bele gümüşlü, kabartmalı bir kuşak; öne bağlanan bir peştamal. Başta nakışlı makrama ve üstüne, alın bölgesinden geçecek şekilde bağlanan ve genelde beyaz renkli bir çenber yani yemeni. Kızların başörtüleri iplik ve kordonlarla süslüdür. Dışarı çıkarken mevsim yazsa üste alınan bir ferace; kışsa, gümüş düğmeli, sırmalı, hareli kaftan ya da kürktür.

Karanfil, gül, lâle gibi çiçek demetleri, yapraklar, badem, armut, vişne, erik, ayva gibi meyveler ve kuş ve balık gibi hayvan motifleri, işlenen kıyafetlerde kendini göstermektedir⁷⁵⁰. Bütün bu giysilerin mor, kırmızı, mavi, zeytunî, sarı, yeşil, nefî (koyu yeşil ile kahverengi arasında bir renk), siyah ve kahverengi olmak üzere çeşitli renkleri olup kıyafetlerin rengi birbiriyle uyum içerisindedir. Mor renk daha çok gayri müslim kadınlar tarafından kullanılmaktadır.

Erkeklerle gelince yine her renkten; iç giysisi zîbûn, üstüne keten gömlek, kadife veya pamuklu kumaştan, gümüş düğmelerle ilikli, kolları kısa, bol ve yırtmaçlı, çoğunlukla yakasız, gümüş veya altın renkli kordonlarla süslü cepken, altta, çuha (ince ve sık yün kumaş), aba (kaba çuha) ya da koyun postundan, diz kapağının altında darlaşıp bacağı saran, bilekten düğmeli genişçe bir şalvar –ki buna çakşır ya da çahşır denir- , bellerinde *civânkaşı* ya da *hilâli* kuşak. Dışarı çıkarken giydikleri kürk ve kaftanlar. Başlarında ise Kırım Türkünün vazgeçilmezi kalpak. Deri ve çuhadan yapılan kalpak sarıksız ve düz bir baş giysisidir. Örneğin Vartan adlı gayri müslim kalpakcının dükkânında dikilmiş 18 yeni kalpak ile, biçilip dikilmeye hazır 35 kuzu derisi bulunmaktadır⁷⁵¹. Kalpakçı Ahmed'in dükkânında da hiçbir Karasulunun kalpaksız kalmasına izin vermeyecek şekilde seri üretim yapılmaktadır. Satışa hazır vaziyette 13 kalpak, 42 kurt ve 1 kuzu derisi ile 44 kalıp bunu göstermektedir⁷⁵². Başa alınan diğer bir giysi kavuktur. Genelde pamuktan yapılmakta ve üzerine sarık dolanmaktadır.

Bir topluluğun giyimi, yaşadıkları bölgenin iklim ve hayat şartlarıyla yakından ilgilidir. Kırım bulunduğu coğrafya itibariyle soğuk bir bölgedir. Zaten Karasu da dağlık kesimde yer almaktadır. Bu nedenle gördüğümüz gibi kıyafetler

---

⁷⁵⁰ Yagyayev, aynı makale, s. 2.

⁷⁵¹ KŞS, XLVII, s. 58b/1.

⁷⁵² KŞS, XLVII, s. 68a/2.

sıcak tutucu türden ve kat kattır. Evleri gibi elbiseleri de temiz ve düzenlidir. Elbise eski ve yamalı olabilir –terekelerdeki giysilerin çoğu *köhnedir*- ancak hiçbir zaman yırtık ve düzensiz değildir⁷⁵³.

Sefer Gazi Hanı'nda çalışan Manuk ile Cuca diye bilinen Uvak'ın dükkânında top halinde Acem basma ve boğasıları, Tokat perdeleri, çuha, kuşak, bez, peşkir, peştemal, havlu ve dülbentler satılmaktadır. Dülbentte *Penç Renk* (Beş renk) ve *Kaymakamî* degirmi dülbent; basmalarda *Mahmudî*, *Mihirkulu*, *Küferhan* ve *Evlen* isimleriyle bilinen çeşitler vardır⁷⁵⁴. Kahveci Yusuf giyecek ihtiyacını karşılamak üzere Acem Cuca'ya gider. Hanımı için dört degirmi dülbent ve kendine bir Acem boğası satın alır. Hepsi beş guruş tutar. Bir müddet sonra *mu'ibdir* (özürlü) diye geri getirirse de talebi kabul edilmez⁷⁵⁵.

Yerli bezzazdan Mustafa Beşe'nin dükkânında da akçe tahtası, terazi, demir arşın ve bakır bez arşını gibi esnaf malzemeleri dışında Tokat, Kastamonu, Ladik, Antakya ve Acem ülkesinden getirilen ve Kırım'da üretilen bezler görülmektedir. Boğasılar arasında Acem malı ağırlıktadır. 162 adet Acem boğası, 46 adet yerli boğası ve 560 adet yerli bez mevcuttur. 14 adet Ladik, 5 adet Antakya ve 1 adet de Kastamonu boğası vardır. Bu ince pamuklu kumaşlar şarabî, zeytunî ve siyah renktedir. Diğer bez ya da kumaşlar, basma, degirmi, kıvrak, sof, aba ve ketendir. *Yaprak*, *İmam Musa* ve *Fındıcık* 'ı da yukarıda saydığımız yerli basma isimlerine ekleyebiliriz.⁷⁵⁶

Terziler hem müşterilerinin getirdikleri kumaşlardan giysi dikmekte hem de kendi satın aldıklarından dikip satmaktadırlar. Bu loncaya mensup kadınlar da vardır. Örneğin Hacı Kudreş mahallesinden bir müslim kadının terekesinden bolca keten, kumaş parçaları, üç tane Çerkez iğne ve ipliği, simli iplik, bir takım gümüş düğme, bohça ve otuz adet kalıp çıkmıştır⁷⁵⁷.

3. Narh Uygulaması

Narh devletin arz ve talep şartlarını göz önünde tutarak, zarurî ihtiyaç maddelerine koyduğu bir fiyat ve kontrol sistemidir. Temel amaç, bu maddelerin

---

⁷⁵³ Tahir, aynı makale, s. 17.

⁷⁵⁴ KŞS, XXXIII, s. 16a/1; XXV, s. 97b/1.

⁷⁵⁵ KŞS, XXXIII, s. 55a/1.

⁷⁵⁶ KŞS, XXV, s. 77b.

⁷⁵⁷ KŞS, XLVII, s. 3b/2.

uygun şekil ve fiyatla halkın eline geçmesini sağlamaktır⁷⁵⁸. Belirlenmiş narhın aşağı ya da yukarı fiyatından satış yapmak kesinlikle yasaktır⁷⁵⁹. Zaten kadı'nın başkanlığını yaptığı komisyonda esnafla birlikte ahâlden kişilerin bulunuşu, narhın tespit edildiği olağan ve olağanüstü hallerin bölgenin ve reyânın şartlarına göre doğuşu ve gerektiğinde esnafın fiyat değişikliği için müracaat hakkının oluşu, genellikle, tespit edilen fiyatın ihlal edilmesine açık kapı bırakmamaktadır.

Karasu'da günlerin hesabı daha önce de belirttiğimiz gibi “Hıdırellez” ve “Kasım” diye tutulmaktadır. 6 Mayıs yazın başlangıcı, 8 Kasım ise kış başlangıcı olarak kabul edilmektedir. Düğün dernekler, tepreş (bahar) bayramı gibi eğlenceler buna göre ayarlanmaktadır⁷⁶⁰. İşte et, ekmek, çörek, tuz⁷⁶¹ ve bakkaliye ürünlerine konulan narh da bu günlerde tespit edilmektedir. Özellikle etin yemeklerdeki yeri önemlidir. En fakir köylünün bile misafirine ikram edeceği yemekte et bulunmaktadır. Nitekim bir Tatar atasözü de bunu temsil etmektedir: “Misafir gelse et pişer, et pişmezse bet (yüz) pişer⁷⁶²”.

Bir diğer narh tespit tarihi Ramazan ayıdır. Burada da amaç, tüm İslâm alemince kutsal olduğuna inanılan Ramazan ayında, müslümanların diğer zamanlara göre daha rahat etmesini sağlamaktır.

Belgelere yansıyan şekliyle, bu olağan tespit vakitleri dışında, esnafın ya da ahâlinin müracaatıyla narh fiyatlarında değişiklik yapıldığını da görürüz.

1094/1682-83 yılında bir *hubz-ı matbûh* yani pişmiş ekmeğin fiyatı 1 akçe olarak belirlenmiştir. Buğdayın *baklası* (kilosu) 60-70 akçe ve ekmek 370 *dirhem* (gram)'dir⁷⁶³. Ancak bir müddet sonra habbâzânbaşı, buğday satıcılarıyla birlikte mahkemeye gelir. Buğdayın baklasının 85-100 akçe olduğunu belirterek hem buğdaya 90 akçe narh konulmasını hem de ekmeğin gramında değişiklik yapılmasını talep ederler. Buna göre 1 akçelik ekmek 300 dirhem olur⁷⁶⁴. Aynı yıl 650 dirhem

---

⁷⁵⁸ Said Öztürk, “Osmanlı Devleti'nde Tüketicinin Korunması”, *Türkler*, X, s. 853.

⁷⁵⁹ Temel Öztürk, “Osmanlılarda Narh Sistemi”, *Türkler*, X, s. 861. Narhla ilgili detaylı bir çalışma için bkz. Mübahat S. Kütükoğlu, *Osmanlılarda Narh Müessesesi ve 1640 Tarihli Narh Defteri*, İzmir 1984.

⁷⁶⁰ Mehmet V. Yurtsever, “Hıdırellez-Tepreş”, *Emel*, 77, s. 41; A. Karakaya, “Takvim, Yıl, Mevsim, Ay, Gün ve bunlarla ilgili inanışlar”, *Emel*, 88, s. 10-11.

⁷⁶¹ Tuz narhı için bkz. XXV, s. 2a/3, 6b, 9b/6.

⁷⁶² Naci, “Romanya'daki Kırım Türklerinin Kültür ve Gelenekleri”, 40, s. 19.

⁷⁶³ KŞS, XXV, s. 3a/5.

⁷⁶⁴ KŞS, XXV, s. 3b/2.

maksımanın fiyatı da 1 akçedir⁷⁶⁵. Burada belirtilmesi gereken bir husus hiçbir zaman ekmek, çörek ve boza fiyatlarında oynama yapılmadığıdır. Yapımında kullanılan malzemelerin fiyatındaki artış ya da azalışa bağlı olarak sadece gramında değişiklik yapılmaktadır.

1095/1684 yılı *Rûz-ı Hızır*'ında (17 Cemâziyelülâ/2 Mayıs) konulan narhlara bakalım:

Ekmeğin dirhemi 160 olarak belirlenmiştir. Dirhemdeki düşüşün sebebi, buğdayın baklasındaki artıştır. *Temiz buğdayın baklası* 120 akçe olmuştur. Bu narh tesbiti için, her zaman olduğu gibi, bütün *habbâzân*, *memleket ayânı* ve *cümle fukara* kadı huzurunda toplanmış ve ortak bir karar almışlardır⁷⁶⁶. Bir müddet sonra, buğdayın baklasının *160-150 akçeye çıkması* sebebiyle, ekmeğin dirheminde 25 dirhemlik düşüşe gidilir⁷⁶⁷.

Çörekçide iki çeşit çörek satılmaktadır. *Kaba çöreğe* konulan narh 180 dirhem, 1 akçe; *yağlı çöreğe* konulan da 70 dirhem, 1 akçedir. Ayrıca yağlı çörek için bir not daha düşülmüştür: *16 vukiyye (okka) un, 1 vukiyye yağ komak üzere*⁷⁶⁸. 1110/1698 yılı *Rûz-ı Kasım*'ındaki narhta yağlı çörek pişirilmesi yasaklanmıştır. Ancak bir ay kadar sonra (C.âhir başı/Aralık başı) habbaz ustaları *re'is-i habbâzân* ile kadı huzuruna gelerek: "*Bundan önce yağlı çörek pişirilmesin diye tenbih olunmuştur. Ancak yağsız çörek satılmıyor.*" beyânıyla sıkıntılarında kadıyı haberdar ederek, evvelki *kanun üzere* yağlı çörek pişirme izni isterler. Mâkul karşılanılan talep üzerine yağlı çöreğe narh konulur. Buna göre, 12 okka un ve 1 okka yağ karışımından oluşan 100 dirhemlik çörek 1 akçeye satılacaktır. Ayrıca buradan çörekçilerin habbaz esnafına dahil olduklarını ve 1110/1698-99 yılında habbâz loncasının reisinin İvanos adlı bir zımmî, hepsi sayılmamakla birlikte adı geçen dört habbâz ustasının da müslüman olduğunu görürüz. Bunlar: Emir Ali Çelebi, Emir İsmail Efendi, Abdulğafur Efendi ve Monla Osman'dır⁷⁶⁹.

Bütün kasap, ayân ve fukara ile birlikte ete konulan fiyata gelince; *lahm-ı ğanem* 7, *sığır eti* 5 akçedir. Bundan evvel 2 Safer Perşembe (20 Ocak) günü yine kasaplar ve *vilâyet adamları* aracılığıyla koyun etinin okkası 6, bakar etininki de 5

---

⁷⁶⁵ KŞS, XXV, s. 3a/4.

⁷⁶⁶ KŞS, XXV, 5a/4.

⁷⁶⁷ KŞS, XXV, 5a/5.

⁷⁶⁸ KŞS, XXV, 5a/7.

⁷⁶⁹ KŞS, XXXIII, s. 32a/4.

akçe olarak kabul edilmişti. Üç ay içerisinde sığır etinde bir değişiklik olmamışken koyun eti bir akçe artmıştır. Anlaşılan şehrin ahâlisi koyun etini daha fazla tüketmektedir.

Bunlar haricinde genel olarak Kırım ve özel olarak Karasu’da at eti de yenildiğini Bronevskiy, Evliyâ ve Tott’tan öğreniriz. Güneşte kurutulmuş veya ufak parçalar halinde ateş dumanında islendirilmiş olanı yaygındır. Bizdeki pastırmayı andıran bu ürüne “kakaç” demektirler⁷⁷⁰. Bronevskiy ve Çelebi bunu bütün Tatarlar için söylerken, Tott Nogayların at eti yediklerine değinmektedir⁷⁷¹. Hattâ E. Çelebi Tatarların kuvvet verici ve hazmı kolay at etini tercih ettiklerini, öyle ki satın alırken çıkan kargaşada ölenlerin dahî olduğunu anlatır⁷⁷². Siciller kasaplarda satış, halkın mübalağalı ilgisi, gıda maddesi olarak tüketimi ve narh konması hususlarında sessiz. Bu sessizliğin bir anlamı olmalı. Meşruluğu muğlak oluşu yüzünden mi görmezden gelinmiş ve kayıt dışı tutulmuş? Umumî tüketime konu olmadığından mı hesaba katılmamış? Evliyâ muayyen bir zümrenin rağbetini mi abartmış? Tetkiki gerekiyor.

Vaktiyle Kırım’da bulunmuş adları geçen seyyahların at eti yenildiğine dair sözlerine delil olacak bir davayla da karşılaşırız: Kıbtî Mustafa atını *beslemesi için* Okçu Hacılar köyünden Ebubekir Dede’ye verir. Ancak bir gün, atının boğazlandığı haberini alır. Mustafa atının mislinin ödenmesi için bir hışımla kadiya gider. Ancak durum izah edilince sonuç değişir. Bir gece at hastalanmıştır. Sabah olduğunda durumunda hiçbir iyileşme gözlenmediği için cemaat adamlarıyla birlikte *haram olmasın diye boğazlama* kararı alınır. Ebubekir Dede bunu, “*Eğer boğazlatmazsam alaşa (bir at cinsi) haram olur idi.*” şeklinde ifâde eder⁷⁷³.

Şimdi bakkalâna verilen narha⁷⁷⁴ bakarak, hem fiyatlar hakkında bilgi edinelim hem de şehir sâkinlerinin damak tadını nelerin belirlediği hakkında genel bir fikir sahibi olalım:

---

⁷⁷⁰ Bronevskiy, *aynı eser*, s. 51.

⁷⁷¹ Tott, *aynı eser*, s. 150.

⁷⁷² *Seyahatnâme*, s. 247.

⁷⁷³ KŞS, XXV, s. 97a/5.

⁷⁷⁴ KŞS, XXV, s. 6a/3.

Tablo I
1095/1684 Rûz-ı Hızır'da Bakkalâna Verilen Narh Listesi

Ürünler	Narh (Sim akçe)	Ürünler	Narh (Sim akçe)
Kırım balı	18	Kara hurma	4
Rum (Anadolu) balı	14	Kâbe hurması	14
Armut balı	6	Keçiboynuzu	5
Cevizli helva	12	Kuru kestane	6
Badem fındık	-	Sarı yağ	28
Trabzon fındığı	6	Zeytinyağı	24
Dağ fındığı	4	Pirinç	7
Rezakî üzüm	10	Nohut	6
Beglerce üzüm	8	Bakla	4
Siyah üzüm	6	Mercimek	3
Lop incir	10	Dolam peynir	8
Sarıca incir	8	Taze peynir	6
Zeytin	8	Sirke	3
Kutu ekşi	6	Limon suyu	14
Pestil	6	Nişasta	16
Erik kuru	5	Soğan	2
Elma kuru	5	Havyar	24
Armut kuru	6	Üzüm kuru	5

Bazı ürünler satıcısının adıyla anılır olmuştur. Narh konulurken bu durumun dikkate alındığını görmekteyiz. Örneğin Hüseyin Beşe'nin taze kestanesi 4 akçe, Sinoplu Ahmed Beşe bin Mustafa'nın helvası 12 akçedir⁷⁷⁵. Bu husus gıda ürünleri dışında da geçerlidir elbette. Kefeli Abdalbaki Çelebi'nin anberinin (güzel koku) 4 akçe oluşu gibi⁷⁷⁶.

Ramazan ayı gelmiştir. Yeni narhlar konulmaktadır. Ayın ilk günü (*ğurre*) ekmeğe konulan narh, 270 dirhem, 1 akçedir. Ekmeğin dirhemi arttığı gibi, buğdayın baklası da 65-70 akçeye düşmüştür⁷⁷⁷.

1095/1684 yılı *Rûz-ı Kasım'da* (Zilkâde sonu/Kasım başı) verilen narhlara bakkaliye ürünleriyle başlayarak⁷⁷⁸, *Rûz-ı Hızır'daki* narhla karşılaştırmasını yapabiliriz:

⁷⁷⁵ KŞS, XXV, s. 6a/4, 4a/6.

⁷⁷⁶ KŞS, XXV, s. 4a/6.

⁷⁷⁷ KŞS, XXV, 4b/6.

⁷⁷⁸ KŞS, XXV, s. 9b/7. Bu ürünlere verilen narh bir vukiyye (okka) üzerindedir. 1 vukiyye= 400 dirhem (gram) dir.

Tablo II**1095/1684 Rûz-ı Kasım'da Bakkalâna Verilen Narh Listesi**

Ürünler	Narh (Sim akçe)	Ürünler	Narh (Sim akçe)
Kırım balı	18	Erik kurusu	5
Rum balı	16	Elma kurusu	5
Badem fındık	10	Armut kurusu	6
Trabzon fındığı	8	Kızılcık kurusu	4
Dağ fındığı	4	Kara hurma	4
Rezakî üzüm	12	Kâbe hurması	16
Beglerce üzüm	10	Keçiboynuzu	5
Siyah üzüm	8	Sade yağ	32
Sarıca üzüm	8	Zeytinyağı	24
Taze Kestane	5	Don yağı (İç yağı)	16
Lop incir	12	Pirinç	8
Sarıca incir	8	Nohut	6
Zeytin	10	Bakla	4
Bağ zeytini	16	Nişasta	16
Kutu ekşi	8	Dolam peynir (Tulum p.)	12
Pestil	6	Limon suyu	14
Köfter ⁷⁷⁹	16	Soğan	2

Görüldüğü üzere Rum balı, Trabzon fındığı, siyah, beglerce ve rezakî üzüm çeşitleri, kâbe hurması ve zeytinde iki akçelik; pirinç ve taze peynirde bir; tulum peynirinde de dört akçelik bir artış söz konusudur. Dışarıdan getirilenlerde ithalden, şehirde üretilenlerde de üretimin alt sınırında yer almasından dolayı artış meydana gelmiş olmalıdır. Örneğin şehrin her yerinde mevcut bahçelerde bolca tahsil edilen, tazelerine göre daha pahalı ve uzun kış gecelerinin vazgeçilmezi olan elma, armut, erik, kestane gibi meyve kurularında fiyat değişmemiştir.

22 Zilkâde/31 Ekim'de *buğdayın baklası 80 akçeye çıkmak ile 240 dirhem hubz-ı matbûh bir akçe* olarak belirlenir. Ramazan'dan önce tayin edilmiş narhta ekmeğin dirhemi bir ara 160 olmuş sonra 135'e inmiş ve Ramazan'da 270'e çıkmıştı.

Aradan geçen 33 yıl zarfında et fiyatlarının istikrarını koruduğuna, buğday fiyatlarında yaşanan düşüşle ekmeğin dirhemini arttığına şahit oluruz. Örneğin 27 Muharremülharâm 1129/11 Ocak 1717'den itibaren koyun eti 6, sığır eti 5 akçedir. Bundan önce koyun eti 5, sığır eti 4 akçedir. Ancak kasapların *zararda olduklarını*

⁷⁷⁹ Üzüm şirasından yapılan kalın pestildir.

beyanlarıyla bu tarihte birer akçe artışa gidilmiştir⁷⁸⁰. Rebûlâhir ayının başında (13 Şubat) habbazların kadı huzurunda buğdayın en iyisini 80 akçeye aldıklarını belirtmeleri üzerine ekmeğin dirhemi 325 olarak tesbit edilir⁷⁸¹. Yine *en kaliteli buğdaydan yapılan ekmekler, her eve her gün taze taze girecektir*. Ancak Cemâziyelûlâ'nın dördüncü günü (16 Nisan) *ahâli-yi memleket*, ekmekçileri şikâyet eder. Sebebi buğdayın *âlâsının* habbâzânın belirttiği fiyattan aşağı olarak 50-60 akçeye alınabilmesidir. Bu durumda *habbâzânın işlediği fakuraya zulüm (ğadr)* den başka bir şey değildir. Durum tesbiti yapıp ahâlinin doğruluğu tasdiklenince, ekmeğin dirhemi 400'e çıkarılır⁷⁸².

1156/1743-44'lü yıllara gelindiğinde ise, buğday fiyatlarında eskiye oranla büyük bir artış meydana geldiğini, doğal olarak ekmeğin gramının düştüğünü görürüz. Mayıs, Haziran ve Temmuz aylarında (R.evvel, R.âhir, C.evvel) üstüste verilen narhlar; buğday baklası ve ekmek dirhemi olmak üzere: 350-95, 380-85, 330-100, 350-90, 400-80 şeklindedir. Muhtemelen diğer gıda maddelerinde de artış gerçekleşmiştir. Bakkal ürünlerinden sirke ve peyniri karşılaştırma şansına sahibiz. 17. yüzyıl sonlarında taze peynir ve tulum peynirinin 6, 8 ve 12 akçelerde seyrettiğini görmüştük. Şimdilerde taze peynir 14, tuzlu peynir 20 ve kaşkaval (tekerlek biçiminde ve yumuşakça) peynir 28 akçedir. 3-4 akçelik sirke de 14 akçe. Ayrıca 133 dirhemlik taze soğan ve sarımsak 1 akçedir. *Bakkallara* verilen narh kaydında bir de üzüm yaprağı kayıtlıdır. Ancak fiyatı okunamamaktadır.

O yıl Rûz-ı Kasım Ramazan ayına denk gelmiştir. Ramazan'ın 14'ü/ 1 Kasım 1743'te kasaplara koyun etini *taze* olarak satmaları yollu tenbihle birlikte kuyruk yağına 50 akçe narh verilmiştir⁷⁸³.

Bu temel gıda maddeleri dışında, ticarî ürünlere verilen narha yukarıda geçen anbere ilave olarak *penbe* yani pamuk ile demiri de dahil etmek gerekir. Pamuğun okkası 1095/1684'te 64 akçe iken 1156/1743'te 200 akçe olmuştur. *Kismet-i hadîd* olarak kayıtlı kısımda at nalının 100, çit öküzü nalının da 140 akçe olduğunu öğreniriz⁷⁸⁴. Gıda maddelerine yılda en az üç olmak üzere sıklıkla narh verilmesine

---

⁷⁸⁰ KŞS, XLVII, s. 2b/1.

⁷⁸¹ KŞS, XLVII, s. 2b/2.

⁷⁸² KŞS, XLVII, s. 2b/3.

⁷⁸³ 1743 yılına ait narhlar KŞS, LXV, s. 3b'de yer almaktadır.

⁷⁸⁴ KŞS, XXV, s. 9b/6; LXV, s. 3b.

karşılık, mal ve hizmet alanlarında bu süre birkaç yılı hatta daha uzun zamanı bulmaktadır.

4. Ticarî Ortaklıklar

Akdeniz ile Karadeniz'in birbirini bütünleyici bir coğrafyaya sahip olduğunu, ilk çağlardan itibaren ekonomik amaçlı ilişkilerin kurulduğunu daha önce belirtmiştik. Geçen yüzyıllarda değişen şey kervan yolları üzerinde kurulu siyasî hakimiyetlerin değişmesi ve buna bağlı olarak faaliyet gösteren tüccar çeşidinde sayı olarak yeni siyasî gücün reayâsının fazlalığıdır. Nitekim Kırım için de 1475'te bu durum yaşanmıştır. Bazı güzergâhlar değişse de 17. ve 18. yüzyıllarda da kara yolu kervan ticâreti ve deniz taşımacılığı devam etmektedir.

Karadeniz'de dört gümrük bölgesi vardır. Güneybatı kıyılarında, Varna-Sinop arasında uzanan İstanbul gümrük bölgesi; Sinop'tan Trabzon'a kadar olan Sinop gümrük bölgesi; kuzeydoğuda Çerkezistan'a kadar uzayan, Taman, Azak ve Kerç limanlarını da kapsayan Kefe gümrük bölgesi ve nihayet kuzeybatıdaki, Cankerman, Kili, Bender ve Silistre'yi içine alan Akkerman gümrük bölgesi⁷⁸⁵. Akkerman, tüccarın Rusya, Polonya ve oradan Orta Avrupa ve hattâ Baltık ülkelerine açılan kapısıdır. Bu anlamda Akkerman ve Karasubazar'ın doğusunda yer alan Kefe genel olarak yerli-yabancı tüm Kırım ve özel olarak Karasubazar tüccarı için büyük önemi haizdir.

Terekelerde adı geçen ev eşyası ya da giyeceklere, şehrin çarşılarında satılan ürünlere, Kırım içi ya da dışında ticâret yapma amaçlı ortaklık kuran yerli tüccar ile şehre gelen yabancı tüccara ve han sayısına bakarak Karasu'nun canlı bir ticâret hayatı olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. Acem, Şam, Halep, Mekke, Rusya, Macaristan, Venedik, Çerkezistan, Kafkasya, İstanbul ve Anadolu coğrafyasının malları bunun bir başka göstergesidir.

Kırım, üretilen yerli ürünlerin fazlasını ihraç etmekte, gerekli hammaddeyi kuzey ve güneydeki bölgelerden ithal etmekte ve kuzeyden güneye ya da güneyden kuzeye gidecek mallar için geçiş rolü üstlenmektedir.

Nelerin geldiğine bakmadan evvel Kırım'dan gidenleri sayarsak İstanbul'un iâşesi için gerekli gıda maddeleriyle başlamamız gerekir. Çünkü Dobruca'dan Don nehrine kadar uzanan stepin, Kili, Akkerman, Azak ve Kefe'den yüklenen ürünleri,

---

⁷⁸⁵ İnalçık, *aynı eser*, s. 246; Y. Öztürk, *aynı eser*, s. 289.

bu ihtiyacı karşılar. Bağımlılığın temelinde, toprağın verimliliği, nüfusa göre aşırı ürün fazlası, düşük fiyatlar ve deniz ulaşımı yatmaktadır. Arpa, darı, buğday, un, tuz, tereyağı, peynir, bal, et, balık, havyar ve canlı hayvan ihraç edilmektedir. İstanbul'un 18. yüzyıl başında günlük tahıl tüketimi yaklaşık 200 ton ve yine bu yüzyılın ortalarında Kefe'den İstanbul'a sadece buğday ihraç eden yıllık gemi sayısı 150'dir⁷⁸⁶. Murat Çizakça, İstanbul kadı sicillerinde yer alan, bu amaçla kurulmuş bir ortaklığı zikretmektedir. İki yeniçeri ile bir Tatar 1766 yılında Dinyester (Özi) nehri üzerindeki Bender'de bir sözleşme yapar. Buna göre toplam 313 guruş sermaye ile 97 sığır satın alıp İstanbul'a getirirler⁷⁸⁷. Kuzey steplerindeki Nogaylar sahip oldukları muazzam sürüleri ve ürettikleri buğdayı kurdukları panayırarda satmaktadırlar⁷⁸⁸.

Gıda maddeleri dışında İstanbul'a hayvan derileri, postlar, işlenmiş deri, at koşumları, ünlü Tatar ok ve yayları, köle ve özellikle Rusya içlerinden getirilen kürkler ihraç edilmektedir⁷⁸⁹. Tilki, samur, kakum ve sincap başta olmak üzere kürklerin merkezi Rusya'dır. Soğuk bölge hayvanlarının kürkleri daha kalın ve sık olmasından rağbet görmektedir. 1754-1755 yılında Moskova'dan İstanbul'a kürk getirip kürkçü esnafına satan 28 tüccarın üçü müslüman, üçü Yahudi, diğerleri Rum ve Ermenidir. Buradaki 82 adet alıcı esnafın da başları müslüman olup diğerleri gayri müslimdir⁷⁹⁰.

Köleler bölümünde bahsedildiği gibi kuzeyin insanları Kefe'den İstanbul'a, Anadolu'daki merkezlerden (Bursa, Konya) Mısır ve Orta Doğu'ya taşınmaktadır.

Bölgeye gelen mallarda ise ağırlık bezlerdedir. Özellikle Acem (İranlı) Ermeniler bu işte etkindir. Gerek Acem basmaları ve gerekse Tokat, Amasya, Kastamonu, Malatya, Antakya ve Musul'un kalın ve ince pamukluları (boğası) yaygındır. Giysi ve ev eşyası üzerinde varlıkları sergilenmektedir.

Kuzey ülkelerinden kürk dışında, yünlü dokuma, keten ve demir araç-gereçler gelmektedir⁷⁹¹. Rus makası, Rus kebesi (özellikle çobanların omuzlarına aldıkları

---

⁷⁸⁶ İnalçık, *aynı eser*, s. 151, 228, 229, 338.

⁷⁸⁷ Murat Çizakça, *İslam Dünyasında ve Batı'da İş Ortaklıkları*, çev. Şehnaz Layikel, İst. 1999, s. 71.

⁷⁸⁸ Tott, *aynı eser*, s. 153.

⁷⁸⁹ İnalçık, *aynı eser*, s. 339.

⁷⁹⁰ Zeki Tekin, "Osmanlı Devleti'nde Kürk Ticareti", *Osmanlı*, X, s. 754, 758, 759.

⁷⁹¹ İnalçık, *aynı yer*.

dikişsiz, kolsuz, keçeden üstlük, aba) Frengî seyf, Macar sandığı bunlardan birkaç eşya örneğidir⁷⁹².

Ayrıca sıralayacağımız ürünler gelen mallar ve yerleri hakkında bir fikir verecektir: Mısır çarşafı, Mısır peşkiri, Mısır hasırı, Keşmir şalı, Bağdat şalı, Hıtayî (Çin) kaftan, Hıtayî entâri, Şam alaca kaftan, Sivas kirbası, Türkmen kilimi, Öteyaka (Karşiyaka, Anadolu) kilimi, Acem kilimi, Halep sabunu, İzmir sabunu, Tokat çinisi, İznik fincanı, İstanbul kemanı (yay), Kâbe hurması, Rum (Anadolu) balı, Trabzon findığı⁷⁹³ vs.

Karasu tüccarının Kırım içinde Bahçesaray, Kefe, Gözleve, Taman, Göktaş; Karadeniz bölgesinde Akkerman, *Çerâkis*, Kuşan, İsmâil ve Kırım ile Karadeniz dışında İstanbul, Tokat, Erzurum, Halep, Musul arasında mekik dokuduğunu görmekteyiz.

Gerek iç ve gerekse dış ticâret, kurulan ticarî ortaklıklarla yürütülmektedir. İslâm hukukunda uygulanan dört tür ticarî ortaklık vardır. Bunlar müdârebe, müşâreke (inan), muvâfaza ve şirket-i vücuh yani kredi ortaklığıdır⁷⁹⁴. Hem bu ortaklıkların nasıl işlediğine hem de tüccarın nerelere gidip neler yaptığına kısaca bir göz atalım.

a. Müdârebe

En yaygın ortaklık şekli müdârebedir. Nitekim verilecek ilk örnekte yapılan ortaklığın müdârebe olduğu, ortakların ne şekilde adlandırıldığı ve neler yaptıkları çok açık bir şekilde ortadadır. Karaağaç mahallesinde oturan Hatice binti Sefer *hatun* ile kocası Hüseyin Beşe ve Hatice'nin yeğeni Muhtesib Ali Beşe arasında bir ortaklık kurulur. Bunun müdârebe olduğunu Hatice'nin, “*Ali Beşe'den müdârebeten 32 gurusş sermaye alıb...*” ifâdesinden anlamaktayız. Ayrıca Ali Beşe *rabbulmâl*, Hatice *müdâribe* olarak isimlendirilmektedir. Hatice ile Hüseyin Beşe edindikleri sermaye ile bir bahçe satın alırlar. Buradan 16 araba elma ve erik ürün alırlar. Sonra erikten, 150 *çerik* (?) rakı yaparlar. Geriye bunları satıp kârı aralarında eşit olarak pay etmek kalmaktadır. Çünkü sermayeyi aldıkları sırada *ribhta* (kârda) *munsifen* (yarı yarıya,

---

⁷⁹² KŞS, XXV, s. 75b/4, 83b/2, 105b/5.

⁷⁹³ KŞS, XXV, s. 17b/1, 18b/2, 80a, 102b/1; XLVII, s. 54a/6, 69a, 73, 76b/1; XXXIII, s. 58a/4; LXV, s. 5b/1 gibi.

⁷⁹⁴ Bu ortaklıklar şu iki eserde örnekleriyle anlatılmaktadır: Çizakça, *aynı eser*; Fethi Gedikli, *Osmanlı Şirket Kültürü XVI.-XVII. Yüzyıllarda Müdârebe Uygulaması*, İst. 1998.

insafli, âdil) ortak olduklarını belirtmişlerdir. Ödenmeyen hakkını almak için mahkemeye gelen Hatice'nin hissesini talep ederken, “*Nısfı bana, nısfı Ali'ye*” ifâdesi de bunun göstergesidir.

Burada dikkati çeken bir husus Ali Beşe'nin de faaliyette bulunmasıdır. Normalde müdârebede sermayedâr sadece kaynak vazifesi görür. Hüseyin Beşe'nin Kefe'ye götürdüğü iki araba elma dışında kalan elma ve erik rakılarını Ali Beşe Karasu'da satmıştır. Rakıları alan gayri müslim, meyhaneci; elmaları alan da bakkal esnafı olmalıdır⁷⁹⁵.

Yukarıdaki örnek aynı zamanda kadınların da ticarî hayata girdiklerini, hem de faal olarak katılıp meslekî roller üstlendiklerini göstermektedir. Çorum mahallesinden Ayşe de bir başka kadın ortaktır. Ayşe sermayedâr pozisyonundadır. Mehmed bin Ali'ye *müdârebe* yoluyla 4 altın verir. Mehmed bin Ali ve diğer arkadaşları toplam 10 altınla satın aldıkları armudu Ferahkerman'a götürürler. Mehmed bağ-bahçe mahsulünün satışıyla uğraşmaktadır. Daha önce da yaprak satmıştır⁷⁹⁶.

Yasef veled-i Deli İsak da Yahudi Vartos veled-i Manuk zımmîyi *müdârib* olarak ticârete yollar. *Anadolu*'dan kârlı bir satışla döner ve gelirken bez getirir. Oysa İsmâil, Akkerman ve Kuşan'a gidip döndüğünde zarardadır. Araya girenler sayesinde ödenecek zararın miktarı düşürülüp 61 gün vade verilir⁷⁹⁷. Aslında müdâribin gittiği yerde borç ve rehin verme dışında istediği gibi alış-veriş yapma, ortaklık kurma hakkı vardır. Zarar ziyan olduğunda da bunu rabbulmâl ödemektedir. Ancak sözleşmede müdârib, Yasef'in belirlediği sınırı kendi isteğiyle ihlal edip, kurula riâyet etmediği için zararı ödemek zorundadır. Yasef ona ortaklık kurulurken Kuşan'a gitmemesini söylemiştir.

Diyarbakırlı Baba İsmâil ile Safranbolulu İmam Hüseyin, İsmâil Beşe'den aldıkları sermaye ile 320 *okka yağ, üzüm, kutuda ekşi, zeytin yağı, pestil, pirinç* vs. bakkaliye ürünlerinden *her ne ise* satıp 4553 akçe kâr ederler. Ve bu kârı aralarında paylaştıktan sonra *fasl-ı şirket* eylediklerini kadıya tescil ettirirler⁷⁹⁸.

Şebti veled-i Yasef Yahudi ile Minas zımmînin sermaye sahibi, Minas'ın kardeşi Bedros'un da aracı olduğu bir anlaşma örneğindeki gibi, birden fazla

⁷⁹⁵ KŞS, XXV, 36a/6.

⁷⁹⁶ KŞS, XXV, s. 24a/2.

⁷⁹⁷ KŞS, XXV, 35a/5.

⁷⁹⁸ KŞS, XXV, s. 39b/4.

sermayedâr da olabilmektedir. 600'ü Minas'tan, 1000'i de Şebti'den olmak üzere 1600 esedîlik meta Bedros'a teslim edilir. Bedros yola çıkar. İlk önce Erzurum'a gider. Orada yaptığı satıştan kâr edince Halep ve Tokat'a geçer. *Müdârebe malından* başka 1000 esedîlik *esvab* alır. Bu malın parasını Kırım'a gidince ödeyecektir. Döndükten sonra Akkerman yolculuğu başlar. Bir başka ortak edinerek buradan da 60 davar satın alır. Ortaklar arasında yaşanan bir *münâza'ât-ı kesîreden* (birçok anlaşmazlık) sonra mallar pay edilir. Bunlardan aba, çuha, kürk, bal, davar, eğer, at, tüfenkler Akkerman tarafından; mavi pamuk ipliği gibi pamuk yapımı ürünler Öteyaka'dan getirilmiştir⁷⁹⁹.

Elde edilen gelir doğrudan mal sahibine ödenmeyebilir. Kenise mahallesinden Mardrus veled-i Mukaddesî Manuk, Papaz oğlu Sarıkız'a 100 esedî vermiştir. Ortaklık sonunda, Sarıkız hem *re'sülmâl* 100 esedî hem de 15 esedî *murabaha* (kâr), toplam 115 esedînin bir kısmını Şahin'e *havale* etmiş, bir kısmını da babasına teslim etmiştir⁸⁰⁰. Sermayedârın başlangıçta verdiği paraya "re'sülmâl" ya da "asıl mal" denilmektedir.

Kenise'den iki gayri müslimin ortaklığı için "*bitarîki'l-müdârebe*" tanımlaması yapılmıştır. Ancak ortaklık mahiyeti itibariyle müşârekedir. Çünkü ikisi de sermaye koymuştur; hattâ *müdârib* olarak isimlendirilenin payı daha fazladır. Dört yıl ticârette gezdikten sonra zarara uğrayınca da uğradıkları zararı koydukları sermayeye göre, her ikisi de öder⁸⁰¹.

Alacak-verecek davası kapanmadan ölenlerin işiyle, vârisler ilgilenmektedir. Örneğin Altın adındaki zımkiye *avrat*, babasının *mâl-ı müdârebeden* kalan 150 gurusunu Aslan'dan ister. Ancak o, adam hayattayken ödeme yaptığına yemin eder. Bir kısmını nakit, bir kısmını da aynî olarak (tavşan kürkü ve çuha) vermiştir. Geri kalanın diğer müdârib Vartus'ta olduğunu söyler⁸⁰².

b. Müşâreke

Müşâreke müşârik yani aracı, müdârebedekine göre daha büyük kâr payı elde etmeyi amaçlamakta ve bunun için de daha çok risk üstlenmeyi kabul etmektedir. Ortaklık sermayesine ilâve katkıda bulunmakta ve girişimci katkısının

---

⁷⁹⁹ KŞS, XXV, s. 32a/4-b/1.

⁸⁰⁰ KŞS, XXV, s. 42b/3.

⁸⁰¹ KŞS, XXV, s. 46b/3.

⁸⁰² KŞS, XXV, 95a/2.

yanı sıra bu katkısıyla da kârdan daha büyük pay almaya hak kazanmaktadır. Bu durumda tabîî zararda da yüksek pay sahibi olacaktır. Kârı üzerinde anlaşılan şartlar (eşit ya da daha farklı), zararı ise sermaye belirlemektedir⁸⁰³.

Hüseyin Çelebi bin Şeyh Kurban Ali Efendi ile Mehmed Beşe bin Can Timur *şirket üzere ticâret ederler*. Kurdukları şirketin müşâreke olduğu birleştirdikleri sermayeden bellidir. Buna göre Hüseyin Çelebi 56 esedî 5 akçe, Mehmed Beşe de 77 esedî 80 akçe verir. Toplam 133 esedî 85 akçe ile *Taban* bölgesinde yer alan *Ataşâhi*'ye giderler. Buradan 112,5 esedîye tütün alırlar. Daha sonra Hüseyin Çelebi Karasu'ya döner. Müşârik Mehmed de *Çerâkis*'e gider. Oradan 120,7 esedîlik mal ile döner. Bu mal içerisinde bal mumu, 2 at ve nakit 30 esedî vardır. *Ataşâhi*'de atları satarak karşılığında 10 koyun ve 10 davar alır⁸⁰⁴. Kuvvetli, süratli ve güzel Kafkasya atları Tatarlar için çok değerlidir. Soğuk ve az miktarda yiyeceğe dayanıklı bu atları akın ve savaşlarda kullanmaktadırlar⁸⁰⁵. Bu bakımdan 2 at 40 davara bedeldir. Bu arada Hüseyin Çelebi muhasebe için *Ataşâhi*'ye gelir. Maldan, 5 davar ve 20,2 esedî alır. Mehmed Beşe davarları *tansîfen* pay ettiklerini belirtir. Ancak bir problem çıkmıştır. Mehmed Beşe 30 gurusluk zarardan söz etmektedir. Mehmed Beşe ticâretten döndükten sonra *Ataşâhi*'de hamama gitmiştir. Talihsizliğe bakın ki bu sırada hamam hizmetlilerinden Dellak Hüseyin, cebinden parasını çalmıştır. Hattâ bu olay *Ataşâhi* kadılığında kayıtlıdır. Mehmed Beşe gidip *sûret-i sicili* getirmeyi talep eder. Ancak durum anlaşılır ve *muslihun tavassutuyla* 4 esedî ile zarar kapatılır⁸⁰⁶.

Amasyalı Mehmed Beşe bin Mustafa ile Mehmed Beşe bin Mahmud da *şirket üzere* bir döke satın alırlar. Amasyalı Mehmed Beşe'nin *re'sülmâli* 2325 akçe, diğerininki 4500 akçedir⁸⁰⁷.

Hacı Salih mahallesinden Beytimur'un on koyunu ile Bayramali Dede'nin otuz koyunu birleştirilerek *munsîfen* ortaklık kurulur. Beytimur *mecrûhen maktûl* olması üzerine kardeşi Ali, mahsulün yarısını ister⁸⁰⁸.

Soğan-sarımsak bostanı ve tarlalara da ortak olunarak elde edilen mahsul gerek iç pazarda gerekse dış pazarda satışa sunulmaktadır.⁸⁰⁹

---

⁸⁰³ Çizakça, *aynı eser*, s. 4.

⁸⁰⁴ KŞS, XXV, s. 40b/1.

⁸⁰⁵ Tott, *aynı eser*, s. 193; Bronevskiy, *aynı eser*, s. 56-57.

⁸⁰⁶ KŞS, XXV, s. 40b/1.

⁸⁰⁷ KŞS, XXV, 55b/1.

⁸⁰⁸ KŞS, XXV, s. 20b/2.

⁸⁰⁹ KŞS, XXV, s. 19a/1.

Kırım Tatarlarının Rusya ve Polanya bozkırlarına sık sık akınlar yaptıklarını ve buralardan hayli ganimet elde ettiklerini daha önce belirtmiştik. Akınlar ekonomik amaçlı olduğu için tüccar da bu akınlara organize bir şekilde iştirak etmektedir. Bu durumda ortaya herhangi bir sermaye koyan da yoktur. Hangi tür ortaklığa girdiği malum değildir. Eldeki malzemeyi biri korurken diğerleri akına gitmektedir. Örneğin daha önce bir vesileyle bahsi geçtiği gibi, 1095/1683-84 yılında çıkılan seferde Gözleve'den Mehmed bin Hüseyin ile Karasu'dan Seyyid Mehmed ve kardeşi Elmacı Hacı Ali *şerik* olurlar. Aralarındaki anlaşmaya göre, Seyyid Mehmed, karargâh kurulan yerde arabayla bekleyecek; Elmacı ile Gözleveli de *çapula* gidecektir. Elmacı anlaşmaya riâyet etmeyerek çapul sırasında Gözleveli'yi yalnız bırakıp döner. Üstelik Gözleveli Mehmed 60 guruş, 2 gümüş kadeh, 2 gümüş kaşık ve bir bıçak kınından oluşan *ganimet malı* ile döndüğünde: “*Biz seninle aynı kazandan çorba içtik.*” diyerek pay istemekten hicâb etmezler. Yapılan ihanete karşılık Gözleveli bu söze kulak asmaz. Durum kadıasker Ebubekir Efendi'ye taşınır. Kadıaskerin hükmü: “*Bir kazandan çorba içtikten sonra şeriklersiz.*” şeklinde nihayet bulur ve eşyaların birer tanesi ile 40 guruş iki kardeşe verilir. Tatmin olmayan Gözleveli Mehmed dönüşte Karasu kadısına müracaat etse de sonuç kadıaskerin hükmüyle aynı olur⁸¹⁰.

---

⁸¹⁰ KŞS, XXV, s. 49b/4.

SONUÇ

Elde edilene bakıldığında bir Kırım Hanlığı şehri olarak Karasubazar'ın siyasî ve ticarî önemi, elbette kendi art alanıyla birlikte, bilinenin ve anlatılanın ötesine taşıdı. Genel bilgileri, tadil ve ikmal etmek gerektiği, tashih edilmesi icap eden, daha ayrıntılı incelemelerle zenginleştirilmeye muhtaç olan özellikleri gözlemlendi.

Siyasî açıdan, birinci veliaht *kalgay sultanın* idâresinde oluşu ve en nüfuzlu kabîle sayılan Şirinlerin toprakları içerisinde bulunuşu, üstelik Şirin beyinin burada ikamet etmesi şehrin idarî-iktisadî yapısı üzerinde doğrudan etkilidir.

Karasubazar bir kavşak ve dahilî ticâret şehridir. Bu uzun tarihî birikim şehrin 17.-18. yüzyıllarını belirlemiştir. Bazısı büyük mahallelere dağılmış on adet hanı ve muhtelif zengin çarşuları bu süreklilik içinde anlaşılmalıdır biraz da. Hep olduğu gibi, çeşitli mal ve hizmet üretiminde bulunan şehir sâkinleri geçimlerini bu yolla temin ederler. Meslekler, meşrepler, alışkanlıklar, hayat karşısındaki tutumlar böyle şekillenir. Esir ticâreti, dellallık, terzicilik gibi işlerde ve kurulan ticarî ortaklıklarda kadınların yerini görmek ilgi çekicidir.

Esnafın çoğu kiraladığı dükkânlarda çalışır. Dokumacılık, keçecilik, dericilik, gıda üretimi ve ayakkabıcılık, lülecilik, yaycılık, nalçacılık gibi diğer el ürünlerine dayalı mal üretimi yapanlar fazlacadır.

Mirzalar şehrin siyasî, sosyal ve ekonomik hayatında aktif rol alırlar. Şirin Bey Hamamı, Şirin Bey Hanı, Mirza Pazarı, Timas Mirza Bedesteni, Efendi Çarşısı gibi müesseseler bunun bir göstergesidir. Şehrin kadısı ve “ağa, efendi” unvanlı yardımcıları bu kabîle beylerinden seçilir. Ancak zâbit ve yardımcıları ile emine yardımcı olanlar yeniçeri *neferât*ındandır. Merkezî idâre ile ayân arasındaki denge bu şekilde sağlanmak istenmektedir. Çok başarılı olamayan dengedir bu. Nitekim Kırım aristokrasisinin bir nüfuz aracı olarak şehir ekonomisindeki ve idarî-adlî yetkileri kullanmadaki tekeli, hanlık yönetiminin mâhiyetini anlamak bakımından kabaca bilinen bir husustu ve bu hanlığın istikbâli üzerinde etkili olmuştu. Bunun böyle bir örneklendirmeye açığa çıkması bekleniyordu belki, elde edilen biraz da bu imkânı verdi.

Aktif ekonomik hayat renkli ve hareketli bir sosyal yaşamı da beraberinde getirmektedir. Şehrin nüfus çeken özelliği yerleşim alanlarına 1718'den sonra dört yeni mahalle eklenmesinden anlaşılmaktadır. 17. yüzyılın ikinci yarısında 35.812

olarak belirlenen o çağlar için yüksek tahmini nüfus bu tarihten sonra da artmaya devam eder, ta ki 18. yüzyıl sonlarına kadar. Ahalî sadece Kırım'ın yerlisi değildir. Dışarıdan gelenler arasında Acem (İranlı) Ermenileri ile Anadolu (bugünkü Anadolu coğrafyası anlamında)'dan gelen müslim ve gayri müslimler ağırlıklıdır. Acem ve Çorum mahalleleri özel olarak onlara tahsis edilenlerdir. Geçici süre gelenler hanlarda yaşarlar. Çerkez ve Nogay beyleri gibi han izniyle gelenler de belirli şartlara göre ahâlinin evinde misafir edilirler. Bilhassa belirtilmesi gereken isteniyorsa, çağının anlayışına uygun, tipik-ticarî kozmopolit şehirlerdendir Karasu.

Nüfusa renklilik katan önemli bir unsur akınlardan elde edilen esirlerdir. Örneğin Rus, Nemçe, Boğdan, Macar, Boşnak ve Çerkez asıllılar. Dış ticârete konu olan en önemli ihraç metaı da bu kölelerdir. Bunun haricinde bal, bal mumu, tuz, hayvan, haynanî ürünler ve hubûbat.

Yünlü, pamuklu kumaşlar, iplikler, kürkler, demir araç-gereçler, leğen, kazan, tencere gibi bazı mutfak eşyaları ile Rum (Anadolu) balı, Trabzon fıncığı, Laz rakısı, Kâbe hurması gibi ürünler ithal mallarındandır. Bunlardan bazısı kendi yöresinin adını taşısa da, vaktiyle oralardan gelip yerleşenlerin burada ürettikleri de olabilmektedir.

Karasu tüccarı Kırım içinde Bahçesaray, Kefe, Gözleve, Taman, Kerç, Göktaş; Karadeniz bölgesinde Akkerman, Çerâkis, Kuşan, İsmâil ve Kırım-Karadeniz dışında İstanbul, Tokat, Erzurum, Halep ve Musul arasında mekik dokur.

Köleler dış ticâret gibi iç ticârette de rağbet görür. Terekelere göre çoğunluğu yüksek gelirli esnaftan oluşan köle sahiplerinin oranı %11.6'dır. Bir ev ya da dükkân fiyatıyla eş değerde olan köle, nitelikli insan gücü ihtiyacını karşılamakta kullanılır.

Terekelere göre şehir sâkinlerinin yarısından fazlası bahçe içinde müştemilâtlı en az bir eve sahiptir. Aile yapısı tek eşliliğe dayanır. Çok eşlilik oranı %1.7'dir.

Gerek aile içinde, gerekse mahalle ve çarşı-pazardaki vukuat bolluğu problemleri bir cemiyet intibâı uyandırabilir. Bu durum kaynakların (mahkeme zabıtları) mâhiyetinden kaynaklanmaktadır. Vukuat açısından bu kadar zenginlik içeren şehrin güllük gülistanlık geçen günlerinin de ne kadar renkli olabileceğini tahmin etmek güç olmasa gerektir.

BİBLİYOGRAFYA

ARŞİV VESİKALARI

KS: Kırım Hanlığı Kadı Sicilleri, cilt: XXV, XXXIII, VIIXL, LXV, mikrofilm, İsmail Gaspıralı Kütüphanesi, Simferopol-Kırım.

KAYNAK ESERLER

BRONEVSKIY, Martin, *Kırım*, çev. Kemal Ortaylı, Ege Matbaası, Ankara 1970.

İBN BATTÛTA TANCÎ, Ebû Abdullah Muhammed, *İbn Battûta Seyahatnâmesi*, çev. A. Sait Aykut, I, Yapı Kredi Yay., İstanbul 2004.

EVLİYÂ ÇELEBİ, *Evlîyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, haz. Yücel Dağlı-S. Ali Kahraman-Robert Dankoff, VII. Kitap, Yapı Kredi Yay., İstanbul 2003.

_____, *Evlîyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, haz. Yücel Dağlı-S. Ali Kahraman-Robert Dankoff, VIII. Kitap, Yapı Kredi Yay., İstanbul 2003.

HATİF, Osman Kemal, *Gök Bayrak Altında Millî Faaliyet: 1917 Kırım Tatar Millî İstiklâl Hareketinin Hikâyesi*, yay. haz. ve önsöz: Hakan Kırımlı, Şafak Matbaası, Ankara 1998.

TOTT, Baron, *Türkler ve Tatarlara Dâir Hâtıralar*, çev. Mehmet R. Uzmen, Tercüman 1001 Temel Eser Yay., [İstanbul] [1976].

BAŞVURU ESERLERİ (Ansiklopediler ve Sözlükler)

AYVERDİ, İlhan, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, I-III, Kubbealtı Yay., İstanbul, 2005.

CANPOLAT, Mustafa (Denetleyen), *Türkçe Sözlük*, I-II, Türk Dil Kurumu Yay., Ankara 1983.

DANKOFF, Robert, *Evlîya Çelebi Seyahatnamesi Okuma Sözlüğü*, çev. Semih Tezcan, Türk Dilleri ve Araştırmaları Yay., İstanbul 2004.

DEVELLİOĞLU, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Doğu Matbaası, Ankara 1970.

REDHOUSE, James W., *Turkish and English Lexicon (Redhouse Lûgatı)*, Çağrı Yay., İstanbul 2001.

PAKALIN, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, I-III, MEB Yay., İstanbul 1971.

SAMİ, Şemseddin, *Kâmûs-ı Türkî*, Çağrı Yay., İstanbul 1999.

_____, *Kâmusu'l- A'lâm*, V, İstanbul 1314.

SERTOĞLU, Midhat, *Osmanlı Tarih Lûgati*, Enderun Kitabevi Yay., İstanbul 1986.
Encyclopaedia of Islam (İngilizce)

Milli Eğitim Bakanlığı *İslâm Ansiklopedisi*

Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi

ARAŞTIRMALAR VE İNCELEMELER

Kitaplar

AKGÜNDÜZ, Murat, *Osmanlı Medreseleri XIX. Asır*, Beyan Yay., İstanbul 2004.

ALBAYRAK, Mehmet Akif, *Yeşil Ada Kırım*, Türk Dünyası Kültür ve Sanat Derneği Yay., Ankara 2004.

ASLANAPA, Oktay (ed.), *Sanatı, Tarihi, Edebiyatı ve Musikisiyle Kırım*, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2003.

ASLIYÜCE, Erdoğan, *Ukrayna Toprağında Turan'dan Kırım'a*, Yesevi Yay., İstanbul 2001.

AYDIN, Mehmet Akif, *İslam ve Osmanlı Hukuku Araştırmaları*, İz Yay., İstanbul 1996.

CANSEVER, Turgut, *İslâm'da Şehir ve Mimari*, İz Yay., İstanbul 1997.

COHEN, Amnon, *Osmanlı Kudüs'ünde Loncalar*, çev. Nurettin Elhüseyni-Zekeriya Kurşun, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 2003.

ÇİZAKÇA Murat, *İslam Dünyasında ve Batı'da İş Ortaklıkları Tarihi*, çev. Şehnaz Layıkel, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 1999.

ENGİN, Nihat, *Osmanlı Devleti'nde Kölelik*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yay., İstanbul 1998.

ERDEM, Hakan, *Osmanlı'da Köleliğin Sonu (1800-1909)*, çev. Bahar Tırnakcı, Kitap Yay., İstanbul 2004.

EVREN, Burçak, *Osmanlı Esnafı*, Türk Hava Yolları-Doğan Kitapçılık Yay., İstanbul 1999.

FERRARI-KANÇAL, Nicole, *Kırım'dan Kalan Miras Hansaray*, Klasik Yay., İstanbul 2005.

GÖMEÇ, Saadettin, *Türk Cumhuriyetleri ve Toplulukları Tarihi*, Akçağ Yay., Ankara 1999.

GÖZAYDIN, Edhem Fevzi, *Kırım, Kırım Türklerinin Yerleşme ve Göçmeleri*, Vakıf Matbaası, İstanbul 1948.

İHSANOĞLU, Ekmeleddin (ed.), *Osmanlı Devleti Tarihi*, II, Feza Gazetecilik Yay., İstanbul 1999.

İNALCIK, Halil, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, çev. Halil Berktaş, I: 1300-1600, Eren Yay., İstanbul 2000.

_____, *Osmanlı İmparatorluğu Klâsik Çağ (1300-1600)*, çev. Ruşen Sezer, Yapı Kredi Yay., İstanbul 2003.

KALAFAT, Yaşar, *Kırım-Kuzey Kafkasya Sosyal Antropoloji Araştırmaları*, ASAM Yay., Ankara 1999.

KURAT, Akdes Nimet, *IV.-XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz'in Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri*, TTK Yay., Ankara 1972.

ORTAYLI, İlber, *Hukuk ve İdare Adamı Olarak Osmanlı Devletinde Kadı*, Turhan Kitabevi Yay., Ankara 1994.

_____, *Osmanlı Toplumunda Aile*, Pan Yay., İstanbul 2006.

_____, *Osmanlı'yı Yeniden Keşfetmek*, Timaş Yay., İstanbul 2006.

ÖZTÜRK, Said, *Askeri Kassama Ait Onyedinci Asır İstanbul Tereke Defterleri (Sosyo-Ekonomik Tahlil)*, OSAV Yay., İstanbul 1995.

ÖZTÜRK, Yücel, *Osmanlı Hakimiyetinde Kefe (1475-1600)*, T.C. Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 2000.

_____, *Özü'den Tuna'ya Kazaklar-I*, Yeditepe Yay., İstanbul 2004.

PAMUK, Şevket, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi*, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 2003.

SABİT, Bedriye, *Kırım'ın Osmanlı İmparatorluğu'na Eklenmesi Meselesi*, Arkadaş Matbaası, İstanbul 1934.

Makaleler

ACAR, Bekir, "Kırım'da Medrese Hayatı", *Emel*, 63 (Mart-Nisan), Kutulmuş Matbaası, İstanbul 1971, s. 8-10.

_____, "Kırım Türkleri Folklorunda "Çın"lar", *Emel*, 19 (Kasım-Aralık), Kutulmuş Matbaası, İstanbul 1963, s. 9-15.

AĞAT, Nurettin, "Kırım Hanları Paralarının Nitelikleri ve Işık Tuttukları Bazı Tarihi Gerçekler", *Türk Nümizmatik Derneği Bülteni*, 6-7, Türk Nümizmatik Derneği Yay., İstanbul 1981, s. 6-43.

- _____, “Kırım Paralarından Birkaç Örnek IV”, *Emel*, II/14 (Ağustos), Ayyıldız Matbaası, Ankara 1960, s. 34-35; makalenin V-VI serisi aynı dergi, V: VIII/20, Şubat (1961), s. 135-138; VI: XII/24, Haziran (1961), s. 201-202.
- AKGÜNDÜZ, Ahmet, “Gedik”, *DİA*, XIII, İstanbul 1996, s. 541-543.
- _____, “İslâm Hukukunun Osmanlı Devleti’nde Tatbiki: Şer’iye Mahkemeleri ve Şer’iye Sicilleri”, *Türkler*, X, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, s. 54-67.
- ALPARGU, Mehmet, “Tarihî Süreç İçinde Nogay Türklerinde Aile ve Akrabalık Münasebetleri”, *Emel*, 216 (Eylül-Ekim), Şafak Matbaası, Ankara 1996, s. 12-20.
- ALTINTAŞ, Kemal; “Tuzlacık Köyü”, *Emel*, 220 (Mayıs-Haziran), Şafak Matbaası, Ankara 1997, s. 22-24.
- AYDIN, M. Akif, “Mehir”, *DİA*, XXVIII, Ankara 2003, s. 389-390.
- _____, “Aile Hayatı”, *İlmihal İslâm ve Toplum*, II, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul 1999, s. 195-246.
- _____, HAMİDULLAH, Muhammed; ENGİN, Nihat, “Köle”, *DİA*, XXVI, Ankara 2003, s. 237-248.
- ARAZ, Yahya, “16. ve 17. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Kişilerarası İlişkilerde Bir Pazarlık, Kontrol ve İkna Aracı Olarak Evlilik Sözleşmeleri”, *Tarih ve Toplum*, 2 (242) (Güz), İletişim Yay., İstanbul 2005, s. 25-45.
- BALA, Mirza, “Karasu-bazar”, *İA*, VI, İstanbul 1955, s. 335-336.
- _____; Halil İNALCIK, “Kırım”, *İA*, VI, İstanbul 1955, s. 741-762.
- BARTHOLD, W., “Bahçesaray”, *İA*, III, İstanbul 1949, s. 255-226.
- BEYDİLLİ, Kemal, “İmam [Osmanlı Devleti’nde İmamlık]”, *DİA*, XXII, İstanbul 2000, s. 181-186.
- _____; Mehmet İPŞİRLİ; Abdülhamit BİRİŞİK; İsmail ORMAN, “Medrese”, *DİA*, XXVIII, Ankara 2003, s. 323-340.
- CEVDET PAŞA, Ahmet, “Kırım ve Kafkas Tarihçesi”, haz. Ahmed Özaydın, *Emel*, 221 (Temmuz-Ağustos), Ankara 1997.
- ÇAM, Nusret, “Arasta”, *DİA*, III, İstanbul 1991, s. 335-336.
- ÇEVİK, Çelebi; Mustafa ALTIN, “Beserek Köyü”, *Emel*, 216 (Eylül-Ekim), Şafak Matbaası, Ankara 1996, s. 21-22.
- ÇUBUKÇUZADE, Safvetî Kemal, “Kırım Düğünleri”, haz. Ayşe Gençkol, *Emel*, 217 (Kasım-Aralık), Şafak Matbaası, Ankara 1997, s. 28-32.

ÇURLU, Mahmut, “Kırım Tatar Kilimleri”, *Emel*, 218 (Ocak-Şubat), Şafak Matbaası, Ankara 1997, s. 12-21.

DEMİREL, Ömer, “XIX. Yüzyıl Osmanlı Şehir Ekonomisi (Sivas Örneği)”, *Osmanlı*, III, Yeni Türkiye Yay., Ankara 1999, s. 504-513.

EMECEN, Feridun, “İsmâil”, *DİA*, XXIII, İstanbul 2001, s. 82-84.

ERDEM, Y. Hakan, “Mağdurlar Vadisi Osmanlı ve Osmanlı İmparatorluğunda Kölelik”, *Virgöl*, 93 (Mart), Pusula Yay., İstanbul 2006, s. 12-18.

ERGENÇ, Özer, “Osmanlı Şehrindeki Mahallenin İşlev ve Nitelikleri Üzerine”, *Osmanlı Araştırmaları*, IV, Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul 1984, s. 69-78.

EYİCE, Semavi; Mustafa UZUN; Nurettin ALBAYRAK; M. Kâmil YAŞAROĞLU, “Hamam”, *DİA*, XV, İstanbul 1997, s. 415-431.

FISHER, Alan W., “Kırım Tatarları-I”, çev. Eşref Bengi Özbilen, *Emel*, 117 (Mart-Nisan), Baha Matbaası, İstanbul 1980, s. 13-23; makalenin II-VI serisi aynı dergi, II: 118, Mayıs-Haziran (1980), s. 27-37; III: 119, Temmuz-Ağustos (1980), s. 32-41; IV: 120, Eylül-Ekim (1980), s. 22-31; V: 121, Kasım-Aralık (1980), s. 14-26; VI: 122, Ocak-Şubat (1981), s. 10-33.

_____, “Rusya’nın Kırım’ı İlhâkı II”, Çev. Refhan Dedeoğlu, *Emel*, 74, Kutulmuş Matbaası, İstanbul, 1973, s. 11-28.

_____, “Rusya’nın Kırım’ı İlhâkı VII”, çev. Refhan Dedeoğlu, *Emel*, 79 (Kasım-Aralık), Kutulmuş Matbaası, İstanbul 1973.

GASPIRALI, Şefika, “Babamdan Hatıralar”, *Emel*, I/12(Eylül), Bakış Matbaası, İstanbul 1962, s. 17-18.

GENÇ, Mehmet, “Osmanlı Esnafı ve Devletle İlişkileri”, *Ahilik ve Esnaf, Konferanslar ve Seminerler*, Esnaf ve Sanatkarlar Derneği Yay., İstanbul 1986, s. 113-124.

IMBER, Colin, “Kadınlar, Evlilik ve Mülkiyet: Yenişehirli Abdullah’ın Behcetü’l-Fetâvâ’sında Mehr”, *Modernleşmenin Eşiğinde Osmanlı Kadınları*, ed. Madeline C. Zilfi, çev. Necmiye Alpay, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 2000, s. 77-100.

İNALCIK, Halil, “Kırım Hanlığı Kadı Sicilleri Bulundu”, *Bellekten*, LX/227, TTK Yay., Ankara 1996, s. 165-189.

_____, “Giray”, *İA*, IV, İstanbul 1945, 783-789.

_____, “Kalgay”, *İA*, VI, İstanbul 1955, s. 131-132.

- _____, “Kırım Türk Yurdunun Yok Edilişi”, *Kırım*, 47 (Nisan-Haziran), Uyum Ajans, Ankara 2004, s. 5-9.
- _____, “Han ve Kabile Aristokrasisi: I. Sahib Giray Döneminde Kırım Hanlığı”, *Emel*, 135 (Mart-Nisan), Kit-san Matbaası, İstanbul 1983, s. 51-73.
- _____, “İstanbul: Bir İslâm Şehri”, çev. İbrahim Kalın, *İslâm Tetkikleri Dergisi*, IX, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1995, s. 243-268.
- _____; Hakan KIRIMLI, “Kırım”, *DİA*, XXV, Ankara 2002, s. 447-465.
- KAL’A, Ahmet, “Lonca”, *DİA*, XXVII, Ankara 2003, s. 211-112.
- KANBOLAT, Hasan; Erol TAYMAZ, “Kafka-Osmanlı İlişkileri ve Köle Ticareti”, *Tarih ve Toplum*, XII/73 (Ocak), İletişim Yay., İstanbul 1990, s. 35-44.
- KARAGÖZ, Mehmet, “Osmanlıda Şehir ve Şehir Mekân-İnsan-Beşerî Münasebetler (XV-XVIII. Yüzyıl)”, *Osmanlı*, IV, Yeni Türkiye Yay., Ankara 1999, s. 103-110.
- KARAKAYA, A., “Kırım Türklerinde Askerlik I”, *Emel*, 44 (Ocak-Şubat), Kutulmuş Matbaası, İstanbul 1968, s. 27-30.
- _____, “Kırım Türklerinde Askerlik VI”, *Emel*, 51 (Mart-Nisan), Kutulmuş Matbaası, İstanbul 1969, s. 21-24.
- _____, “Takvim, Yıl, Mevsim, Ay, Gün ve Bunlarla İlgili İnanışlar”, *Emel*, 88 (Mayıs-Haziran), 1975, s. 7-14.
- KIRIMLI, Hakan, “Karasubazar”, *DİA*, XXIV, İstanbul 2001, s. 472-473.
- KIZILTOPRAK, Süleyman, “Memluk”, *DİA*, IXXX, Ankara 2004, s. 87-90.
- KORTEPETER, Carl Max, “Karasubazar”, *EI²(Ing.)*, IV, Leiden, 1978, s. 629-630.
- KÜTÜKOĞLU, Mübahat S., “Osmanlı Esnaf Örgütlerinde Oto-Kontrol Müessesesi”, *Ahilik ve Esnaf, Konferanslar ve Seminerler*, Esnaf ve Sanatkarlar Derneği Yay., İstanbul 1986, s. 55-85.
- MADLINE, C. Zilfi, “Osmanlı’da Kölelik ve Erken Modern Zamanda Kadın Köleler”, *Osmanlı*, V, Yeni Türkiye Yay., Ankara 1999, s. 474-479.
- MAKSUDOĞLU, Mehmet, “Tatarlar Kimdir?”, *Emel*, 214 (Mayıs-Haziran), Şafak Matbaası, Ankara 1996, s. 22-29.
- NACİ, Ali Cafer, “Romanya’daki Kırım Türklerinin Folklor ve Gelenekleri”, çev. Nurettin Mahir Altuğ, *Emel*, 35 (Temmuz-Ağustos), Kutulmuş Matbaası, İstanbul 1966, s. 21-26; makalenin diğer üç serisi aynı dergi, 38, Ocak-Şubat (1967), s. 22-25; 39, Mart-Nisan (1967), s. 26-30; 40, Mayıs-Haziran (1967), s. 16-20.

ORTAYLI, İlber, “Osmanlı Kadısı’nın Taşra Yönetimindeki Rolü Üzerine”, *Amme İdare Dergisi*, IX/1, Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü Yay., Ankara 1976, s. 95-107.

_____, “Osmanlı Şehirlerinde Mahkeme”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Prof. Dr. Bülent Nuri Esen Armağanı*, Sevinç Matbaası, Ankara 1977, s. 245-264.

_____, “Osmanlı Kadısı-Tarihi Temeli ve Yargı Görevi”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, XXX/1-4, Yankı Matbaası, Ankara 1977, s. 117-128.

_____, “Osmanlı Döneminde Ana Hatlarıyla Kırım Hanlığı”, *Tarih Boyunca Balkanlardan Kafkaslara Türk Dünyası Semineri (29-31 Mayıs 1995)*, Edebiyat Fakültesi Yay., İstanbul 1996, s. 71-78.

ÖZENBAŞLI, Ahmet, “Çarlık Hakimiyetinde Kırım Faciası”, *Emel*, 106 (Mayıs-Haziran), Baha Matbaası, İstanbul 1978, s. 20-31.

ÖZTÜRK, Said, “Osmanlı Devleti’nde Tüketicinin Korunması”, *Türkler*, X, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, s. 850-860.

ÖZTÜRK, Temel, “Osmanlılarda Narh Sistemi”, *Türkler*, X, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, s. 861-870.

PAMUKCIYAN, Kevork, “Ermeniler”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, III, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Yay., İstanbul 1994, s. 190-194.

PRITSAK, Omeljan, “İlk Türk-Ukrayna İttifakı”, çev. Kemal Beydilli, *İlmi Araştırmalar*, 7, İlim Yayma Cemiyeti Yay., İstanbul 1999, s. 255-284.

SAHİLLİOĞLU, Halil, “Onbeşinci Yüzyılın Sonu ile Onaltıncı Yüzyılın Başında Bursa’da Kölelerin Sosyal ve Ekonomik Hayattaki Yeri”, *Odtü Gelişme Dergisi*, Özel Sayı, Odtü İdari Bilimler Fakültesi Yay., 1979-80, s. 67-139.

_____, “Akçe”, *DİA*, II, İstanbul 1989, s. 224-227.

SAK, Cengiz, “İlcabaşı Köyü”, *Emel*, 206 (Ocak-Şubat), Şafak Matbaası, Ankara 1995, s. 23-24.

SAK, İzzet, “Konya’da Köleler (16. Yüzyıl Sonu-17. Yüzyıl)”, *Osmanlı Araştırmaları*, IX, Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul 1989, s. 159-197.

SAKAOĞLU, Necdet, “Esir Ticareti”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, III, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Yay., İstanbul 1994, s. 200-202.

SARICIK, Murat, “Osmanlı Devleti’de Nakîbü’l-Eşrâflık Kurumu”, *Türkler*, X, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, s. 385-392.

- SOYSAL, Abdullah Zihni, “Kırım Hanlığında Asilzadeler”, *Emel*, 83 (Temmuz-Ağustos), Kutulmuş Matbaası, İstanbul 1974, s. 14-23.
- _____, “Kırım’da Yetişen Büyükler”, *Emel*, I/2(Ocak), 1961, s. 15-18.
- _____, “Hanlık Devrinde Kırım Türk Kültürü”, *Türk Kültür Birliği Konferansları*, 8, Türk Kültür Birliği Yay., İstanbul 1941, s. 1-27.
- ŞERAFEDDİN, “Kırım’da Yetişen Türk Âlimleri”, haz. İsmail Akçay, *Emel*, 203 (Temmuz-Ağustos), Şafak Matbaası, Ankara 1994, s. 11-17.
- ŞERAFEDDİN, Yahya, “Kırım Tatarlarının Türkü ve Dansları”, çev. Abay, *Emel*, 147 (Mart-Nisan), Ankara 1985, s. 3-10.
- TAHİR, Mahmut (çev.), “100 Yıl Önce Kırım Tatarları I”, *Emel*, 168 (Eylül-Ekim), Şafak Matbaası, Ankara 1988, s. 26-28.
- _____, “100 Yıl Önce Kırım Tatarları V”, *Emel*, 180 (Eylül-Ekim), Şafak Matbaası, Ankara 1990, s. 42-43.
- TEKİN, Zeki, “Osmanlı Devleti’nde Kürk Ticareti”, *Türkler*, X, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, s. 754-763.
- TERZİ, Mustafa Zeki, “Samsun Şer’iyye Sicillerine Göre XIX. Yüzyılda Osmanlı Toplum Hayatı, Müslim-Gayrimüslim İlişkileri”, *Osmanlı*, IV, Yeni Türkiye Yay., Ankara 1999, s. 298-303.
- _____; Erdoğan MERÇİL; Abdülkadir ÖZCAN, “Gulam”, *DİA*, XIV, İstanbul 1996, s. 178-184.
- TOGAN, Zeki Velidi; W. BARTHOLD, “Akmescid”, *İA*, I, İstanbul 1944, s. 270-271.
- TURAN, Ahmet Nezihi, “Kırım Halkının Gündelik Hayatından Çizgiler (17.-18. Yüzyıllar)”, *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Bilim Yolu*, 3, Başak Matbaası, Ankara 2003, s. 77-85.
- _____, “Kırım Hanlığı Kadı Sicilleri Hakkında Notlar”, *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, 9, Kocav yay., İstanbul 2003, s. 1-16.
- UYDU YÜCEL, Mualla; Azmi BİLGİN; Necmettin HACIEMİNOĞLU, “Kıpçaklar”, *DİA*, XXV, Ankara 2002, s. 420-424.
- YAGYAYEV, Z., “İstorii Turetskoy Kulturu (Türk Kültür Tarihi)”, s. 1-5.
- YAĞCI, Zübeyde Güneş, “16. Yüzyılda Kırım’da Köle Ticareti”, *Karadeniz Araştırmaları Balkan, Kafkas, Doğu Avrupa ve Anadolu İncelemeleri Dergisi*, 8 (Kış), KaraM Yay., Çorum 2006, s. 12-30.

YURTSEVER, Mehmet V., “Hidirellez-Tepreş”, *Emel*, 77 (Temmuz-Ağustos), Kutulmuş Matbaası, İstanbul 1973.

YÜCESAN, Feraye Zehra, “Kırım Halkının Hayatı Hakkında Bilgi”, *Emel*, 200 (Ocak-Şubat), Şafak Matbaası, Ankara 1994, s. 15-17.

YÜKSEL, A. Münir, “Taşpınar Köyü”, *Emel*, 199 (Kasım-Aralık), Şafak Matbaası, Ankara 1993, s. 31-34.

YÜKSEL, Zuhâl, “Eskipolatlı Köyü”, *Emel*, 227 (Temmuz-Ağustos), Ankara, 1998, s. 35-40.

_____, “Karakuyu Köyü”, *Emel*, 231 (Mart-Nisan), Şafak Matbaası, Ankara 1996, s. 30-34.

“Osmanlı Toplum Yaşayışıyla İlgili Belgeler-Bilgiler: Kölelik”, *Tarih ve Toplum*, 1 (Ocak), İletişim Yay., İstanbul 1984, s. 56-63.

İNTERNET SİTELERİ

“Karasubazar”/ www.qirimtatar.by.ru/karasubazar.htm (Rusça)/05.09.2005

KIRIMLI, Hakan, “Kırım Tatarları”, www.kirimdernegi.org.tr/ / 05.01.2005

ÖZTÜRK, Yücel– İKİEL, Cercis; “Kırım’da Nüfus ve Yerleşmeye Genel Bir Bakış (16-19.yy)”, / www.E-COĞRAFYA.com/makaleler, 22.09.2005.

www.kirimdernegi.org/istanbul/bahcesaray/bulten.asp?sayi=27&yazi=22/09.05.2005

www.vatankirim.net/coğrafya/yazi.asp?yazi=karasubazar / 05.10.2005.

www.vatankirim.net/tazi.asp?=kirim_nüfus.htm.

www.vatankirim.net/yazi.asp?tazi=karasubazar/09.05.2005.

www.qurultay.org/tat/arsiv_tat.asp/09.05.2005.

ARAŞTIRMACILARIN İSTİFÂDE EDEBİLECEĞİ KONUYLA İLGİLİ YAYINLANMIŞ KİTAP VE MAKALELER

Kitaplar

AKGÜNDÜZ, Ahmet, *Şer’iye Sicilleri*, I-II, TDAV Yay., İstanbul 1988-89.

_____, *İslam Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi*, TTK Yay., Ankara 1988.

ATEŞ, İbrahim, *Vakıf ve Çocuk*, Gaye Matbaası, Ankara 1987.

BEYDİLLİ, Kemal, *Osmanlı Döneminde İmamlar ve Bir İmamın Günlüğü*, Tarih ve Tabiat Vakfı Yay., İstanbul 2001.

CLOT, Andre, *Kölelerin İmparatorluğu Memlûklerin Mısır’ı (1250-1517)*, çev. Turhan Ilgaz, Epsilon Yay., İstanbul 2005.

- DEMİREL, Ömer, *Sivas Şehir Hayatında Vakıfların Rolü: Osmanlı Vakıf-Şehir İlişkisine Örnek*, TTK Yay., Ankara 2000.
- ES'AD EFENDİ, *Üss-i Zafer: Yeniçeriliğin Kaldırılmasına Dair*, haz. Mehmet Arslan, Kitabevi Yay., İstanbul 2005.
- GEDİKLİ, Fethi, *Osmanlı Şirket Kültürü XVI.-XVII. Yüzyıllarda Müdârebe Uygulaması*, İz Yay., İstanbul 1998.
- GOODWIN, Godfrey, *Yeniçeriler*, çev. Derin Türkömer, Doğan Kitapçılık Yay., İstanbul 2001.
- HATTOX, Ralph S., *Kahve ve Kahvehaneler Bir Toplumsal İçeceğin Yakındoğu'daki Kökenleri*, çev. Nurettin Elhüseyni, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 1996.
- İPŞİRLİ, Mehmet, "Avârız Vakfı", *DİA*, IV, İstanbul 1991, s. 109.
- İZGİ, Cevat, *Osmanlı Medreselerinde İlim*, İz Yay., İstanbul 1997.
- KAZICI, Ziya, *Osmanlılarda İhtisab Müessesesi Osmanlılarda Ekonomik Dini ve Sosyal Hayat*, Zafer Matbaası, İstanbul 1987.
- KILIÇ, Rüya, *Osmanlı'da Seyyidler ve Şerifler*, Kitap Yay., İstanbul 2005.
- [KIRIMER], Cafer Seydahmet, *Gaspıralı İsmail Bey*, Avrasya Bir Vakfı Yay., İstanbul 1996.
- KIRIMLI, Hakan (baş editör), *İsmail Bey Gaspıralı İçin*, Kırım Türkleri Kültür ve Yardımlaşma Derneği Yay., Ankara 2004.
- KÜTÜKOĞLU, Mübahat S., *Osmanlılarda Narh Müessesesi ve 1640 Tarihli Narh Defteri*, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay., İzmir 1984.
- ÖZCAN, Tahsin, *Osmanlı Para Vakıfları Kanûnî Dönemi Üsküdar Örneği*, TTK Yay., Ankara 2003.
- ÖZDEMİR, M. Nadir, *İslâm'ın İlk Döneminde Kölelik Abbasilerin İlk Yüzyılı*, Gökkubbe Yay., İstanbul 2006.
- ÖZYILMAZ, Ömer, *Osmanlı Medreselerinin Eğitim Programları*, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara 2002.
- PALA, İskender, *Kadılar Kitabı*, Kapı Yay., İstanbul 2006.
- PEIRCE, Leslie, *Ahlak Oyunları: 1540-1541 Osmanlı'da Ayntap Mahkemesi ve Toplumsal Cinsiyet*, çev. Ülkü Tansel, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 2005.
- SAK, İzzet, *Konya'da Köleler (16. yüzyıl sonu-17. yüzyıl)*, [Enderun Kitabevi Yay.], İstanbul 1989.

_____, Şer'iyeye Sicillerine Göre Kölelerin Milliyet ve Eşkali (17. ve 18. yüzyıllar), Selçuk Üniversitesi Yay., Konya 1994.

SARAY, Mehmet, *Türk Dünyasında Eğitim Reformu ve Gaspıralı İsmail Bey (1851-1914)*, TKAE Yay., Ankara 1987.

SARICIK, Murat, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Nakîbü'l- Eşrâflık Müessesesi*, TTK Yay., Ankara 2003.

SINGER, Amy, *Osmanlı'da Hayırseverlik: Kudüs'te Bir Haseki Sultan İmareti*, çev. Dilek Şendil, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 2004.

[TURAN], Ahmet Nezih, *Oçen Jalko Üç Günlük Dünya Bir Günlük Hikâye*, Paradigma Yay., İstanbul 2004.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devleti Teşkilâtından Kapıkulu Ocakları, I-II*, TTK Yay., Ankara 1984.

ZAHREBELNIY, Pavlo Arhipoviç, *Rohatin'den Payitahta Bir Talih Hikâyesi Hürrem Sultan*, çev. Ömer Dermenci, Ufuk Kitabevi Yay., İstanbul 2006.

ZE'EVİ, Dror, *Kudüs 17. Yüzyılda Bir Osmanlı Sancağında Toplum ve Ekonomi*, çev. Serpil Çağlayan, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 2000.

Makaleler

AĞAT, Nurettin, "Kırım'da Şehir, Kasaba ve Köy Adları I", *Emel*, 40 (Mayıs-Haziran), Kutulmuş Matbaası, İstanbul 1967, s. 13-15; makalenin II-V serisi aynı dergi, II: 41, Temmuz-Ağustos (1967), s. 20-24; III: 43, Kasım-Aralık (1967), s. 31-32; IV: 44, Ocak-Şubat (1968), s. 39-40; V: 45, Mart-Nisan (1968), s. 20-24.

AKÇOKRAKLI, Osman, "Kırım Tatar Damgaları", *Emel*, 135 (Mart-Nisan), Kit-san Matbaası, İstanbul 1983, s. 161-180.

AKÇORA, Muzaffer, "Kırım'da Yerleşim Yerlerine Ait İsimler", *Kırım*, 47 (Nisan-Haziran), Uyum Ajans, Ankara 2004, s. 34-43.

AYDIN, M. Akif, "Aile", *DİA*, II, İstanbul 1989, s. 196-200.

BOZKURT, Nebi, "İpek Yolu", *DİA*, XXII, İstanbul 2000, s. 369-373.

CANATAR, Mehmet, "Kethüdâ", *DİA*, XXV, Ankara 2002, s. 332-334.

CİHAN, Ahmet; Fehmi YILMAZ, "Kırım Kadı Sicilleri", *Türklük Araştırmaları Dergisi*, 17 (Bahar), Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yay., İstanbul 2005, s. 277-286.

EMECEN, Feridun, "Haraçgüzâr", *DİA*, XVI, İstanbul 1997, s. 90-92.

ERKAL, Mehmet, "Beytülmâl", *DİA*, VI, İstanbul 1992, s. 90-94.

- _____ ; Halil İNALCIK, “Cizye”, *DİA*, VIII, İstanbul 1993, s. 42-48.
- GÖYÜNÇ, Nejat, “Hâne”, *DİA*, XV, s. 552-553.
- İNALCIK, Halil, “İstanbul’un İncisi: Bedesten”, çev. Selahattin Ayaz, *İktisat ve Din*, haz. Mustafa Özel, İz Yay., İstanbul 1997, s. 119-136.
- _____, “Eyalet”, *DİA*, XI, İstanbul 1995, s. 548-550.
- İPŞİRLİ, Mehmet, “Avârız Vakfı”, *DİA*, IV, İstanbul 1991, s. 109.
- KALLEK, Cengiz, “Haraç”, *DİA*, XVI, İstanbul 1997, s. 71-90.
- MERÇİL, Erdoğan, “Hazinedâr”, *DİA*, XVII, İstanbul 1998, s. 141-143.
- ORHONLU, Cengiz, “Hazine”, *DİA*, XVII, İstanbul 1998, s. 130-133.
- ÖZÇELİK, İsmail, “Osmanlı Vakıf Hayatı Çerçevesinde Urfa’daki Vakıflar”, *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Bilim Yolu*, 3, Başak Matbaası, Ankara 2003, s. 1-28.
- ÖZMEL, İsmail, “Kayyım”, *DİA*, XXV, Ankara 2002, s. 107-108.
- SAHİLLİOĞLU, Halil, “Emin”, *DİA*, XI, İstanbul 1995, s. 111-112.
- TUNCEL, Metin; Faruk BİLİCİ, “Karadeniz”, *DİA*, XXIV, İstanbul 2001, s. 385-390.
- UĞUR, Yunus, “Mahkeme Kayıtları (Şer’iye Sicilleri): Literatür Değerlendirmesi ve Bibliyografya”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, I/1, Bilim Sanat Vakfı Yay., İstanbul 2003, s. 305-344.
- URAN, Fahri, “Osmanlılarda Medrese Eğitimi”, *Osmanlı*, V, Yeni Türkiye Yay., Ankara 1999, s. 149-160
- YEDİYILDIZ, Bahaeddin, “Vakıf”, *İA*, XIII, İstanbul 1986, s. 153-172.
- YİĞİT, İsmail; A. Fulya ERUZ, “Memlükler”, *DİA*, XXIX, Ankara 2004, s. 90-100.
- YÜCEL, Ali Murat; M. Sabri KÜÇÜKKAŞCI, “Mahalle”, *DİA*, XXVII, Ankara 2003, s. 323-326.

ÖZGEÇMİŞ

24 Aralık 1981 tarihinde Malatya'nın Darende ilçesinde dünyaya geldi. Elazığ'da başladığı ilköğrenimini Osmaniye'de, orta ve lise öğrenimini Ankara'da tamamladı. 1999 yılında Kırıkkale Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nde lisans eğitimi almaya hak kazandı. 2003 yılında mezun oldu. Aynı yıl yüksek lisansa başladı. Yaşamını halen Ankara'da sürdüren Zeynep Özdem, dört çocuklu bir ailenin en küçük bireyidir.